

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
RESEARCH CENTRE OF INDUSTRIAL PROBLEMS
OF DEVELOPMENT

O. Yu. Ivanova

**FORMATION OF THE POTENTIAL
OF SELF-DEVELOPMENT OF THE REGIONS
OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF TRANSFORMATIONAL PROCESSES**

Monograph

Kharkiv
PH «INZHEK»
2014

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
РОЗВИТКУ

О. Ю. Іванова

**ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

Монографія

Харків
ВД «ІНЖЕК»
2014

ББК 65.050.9(2)2

I-20

*Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
НАН України (Протокол № 9 від 17.09.2014 р.)*

Рецензенти: *Алексєєв І. В.* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»;

Брюховецька Н. Ю. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Інституту економіки промисловості НАН України;

Бубуєнко П. Т. – доктор економічних наук, професор, директор Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України

Іванова О. Ю.

I-20 Формування потенціалу саморозвитку регіонів України в контексті трансформаційних процесів. Монографія: О. Ю. Іванова – Х: ВД «ІНЖЕК», 2014. – 296 с. Укр. мова

ISBN 978-966-392-476-2

Монографію присвячено процесам формування потенціалу сталого розвитку регіонів України на основі їх саморозвитку в контексті реалізації економічних реформ та глобальних економічних перетворень. Досліджено термінологічний апарат регіонального розвитку, сутність, характерні ознаки, взаємозв'язок та доцільність застосування в контексті трансформаційних процесів. Визначено фактори конкурентоспроможності регіону на основі саморозвитку. В результаті системного аналізу використання потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України ідентифіковано проблеми та виявлено конкурентні переваги даного процесу та визначено роль в ньому державного регулювання. В розрізі виявлених позитивних тенденцій та невирішених проблем запропоновано напрями стимулювання регіонального розвитку, на основі яких розроблено концептуальний підхід до формування потенціалу саморозвитку регіонів України. Розроблено методичний підхід до визначення рівня самодостатності регіонального розвитку та, в залежності від нього, визначено напрями стимулювання регіонального розвитку в умовах євроінтеграційних процесів. Практичну реалізацію запропонованих наукових підходів відображено на прикладі податково-бюджетних аспектів формування потенціалу саморозвитку регіонів України.

Монографія підготовлена в рамках виконання гранту НАН України на виконання наукової роботи за темою «Формування потенціалу сталого розвитку регіонів України в контексті реалізації економічних реформ».

Рекомендовано для фахівців органів державного управління, наукових працівників, аспірантів і практичних робітників у сфері економіки.

ББК 65.050.9(2)2

© Іванова О. Ю., 2014

ISBN 978-966-392-476-2

© ВД «ІНЖЕК», 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади розвитку регіонів України на основі самодостатності	11
1.1. Системологія наукових підходів до розвитку регіонів.....	11
1.2. Термінологічний апарат регіонального розвитку.....	31
1.3. Взаємозв'язок конкурентоспроможності регіону та регіонального саморозвитку	50
РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід	63
2.1. Аналіз тенденцій та ідентифікація проблем використання потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів.....	63
2.2. Інструментарій державної політики в сфері забезпечення саморозвитку регіонів.....	97
2.3. Світовий досвід державної підтримки регіонального розвитку	115
РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України.....	131
3.1. Сутність та складові потенціалу саморозвитку регіонів	131
3.2. Концептуальний підхід до формування потенціалу саморозвитку регіонів України	143
3.3. Визначення рівня самодостатності регіону: принципи та методи	154
РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України.....	166
4.1. Концептуальний підхід до регулювання податково-бюджетних відносин.....	166
4.2. Визначення впливу податково-бюджетних відносин на формування потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України	182
4.3. Зміцнення фінансової самодостатності регіону на основі реформування податково-бюджетних відносин	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227
ДОДАТКИ.....	264

CONTENTS

INTRODUCTION	7
CHAPTER 1. Theoretical-methodological principles of regional development of UKRAINE on the of self-reliance basis	11
1.1. Systemology of scientific approaches to regional development	11
1.2. Definitions of regional development.....	31
1.3. Relationship between competitiveness of region and regional self-development.....	50
CHAPTER 2. State policy for regional development: domestic and foreign experience	63
2.1. Analysis of trends and identification of problems related with using the potential of socio-economic development of regions	63
2.2. Public policy set of tools for ensuring the self-development of regions.....	97
2.3. Worldwide experience of State support of regional development.....	115
CHAPTER 3. The potential of self-development of the regions of Ukraine.....	131
3.1. Essence and components of the potential of regional self-development	131
3.2. Conceptual approach to formation of the potential of self-development of the regions of Ukraine.....	143
3.3. Determination of level of self-reliance of a particular region: principles and methods	154
CHAPTER 4. Fiscal aspects of formation of the potential of self-development of the regions of Ukraine	166
4.1. Conceptual approach to regulation of the fiscal relations.....	166
4.2. Determination of the influence of fiscal relations on formation of the potential of socio-economic development of the regions of Ukraine.....	182
4.3. Reinforcement of the financial sustainability of region on the basis of reformed fiscal relations	214
REFERENCES.....	227
APPENDICES	264

ВСТУП

В Україні відбуваються трансформаційні процеси в політичній, економічній та соціальній сферах, головною метою яких є покращення якості та рівня життя населення, збільшення довіри та гордості громадян за власну країну, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, створення умов для розвитку підприємництва, зміцнення конкурентних позицій держави на зовнішній арені тощо.

Реалізація реформ за різними напрямками, які зазначено у програмі реформ «Стратегія 2020», що мають привести до якісних змін, в першу чергу, потребує мобілізації всіх стратегічних ресурсів країни, застосування нових, раніше не задіяних, потенційних можливостей та джерел розвитку.

Процеси глобалізації світового співтовариства створюють принципово нові вимоги до формування стійких конкурентних позицій держави, її територіальних одиниць і підприємств. У соціально-економічних перетвореннях важлива роль приділяється державній регіональній політиці, активізація якої дозволяє розвивати напрями підвищення ефективності використання стратегічного потенціалу регіонів, забезпечуючи тим самим зростання їхньої конкурентоспроможності і стійкість конкурентної позиції.

Високий рівень конкурентоспроможності регіону, з *одного боку*, є наслідком використання, а з *іншого* – станом створення й посилення стратегічного потенціалу для підтримки існуючих і створення нових конкурентних переваг, для успішної реалізації обраної регіональної конкурентної стратегії за рахунок більшої кількості засобів, отриманих внаслідок ефективної регіональної політики, більшої кількості ресурсів і вигідної конкурентної позиції.

У сучасних умовах Україна потребує стійкого, збалансованого розвитку на основі формування регіональних систем, що спроможні до саморозвитку.

Метою дослідження є узагальнення та розвиток теоретичних і методичних основ, а також розробка практичних рекомендацій з формування потенціалу саморозвитку регіонів.

Об'єкт дослідження – процеси саморозвитку регіонів в умовах трансформацій.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти, основні принципи та методи формування потенціалу саморозвитку регіонів на основі самодостатності регіонального розвитку.

Питанням регіональної конкурентоспроможності, забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону і ролі в цих процесах державного регулювання приділена значна увага вітчизняних і закордонних учених-економістів: П. Беленького, П. Бубенка, З. Варналія, З. Герасимчука, І. Дегтярьової, М. Долішнього, Л. Ковальської, Д. Кузьміна, М. Портера, М. Степанова, Д. Сенпіка, А. Соколовського, Д. Стеценка, А. Татаркіна, Л. Яремко й ін. Значна увага приділяється питанням фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів у працях вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: І. Вахович, З. Герасимчука, Л. Калашнікової, В. Кравченка, С. Криниці, А. Мельника тощо. Дослідження податково-бюджетних відносин регіонів та центру викладено в наукових працях І. Алексєєва, Т. Бондарук, В. Вишневського, Ю. Іванова, І. Майбурова, І. Луїної, А. Соколовської, Л. Тарангул та ін.

В Україні залишається низка проблем у забезпеченні фінансової автономії регіонів, підвищенні ефективності використання їх економічного потенціалу, поєднанні національних та регіональних інтересів у податково-бюджетній сфері, що вимагає розробки напрямів удосконалення фінансової політики регіонів в умовах міжнародної інтеграції. Нераціональний перерозподіл функцій управління між центральними та регіональними органами влади, недостатність фінансового забезпечення делегованих функцій, відсутність достатньої прозорості розподілу міжбюджетних трансфертів, корупційні чинники, відсутність ефективних механізмів стимулювання органів місцевого самоврядування, спрямованих на активізацію діяльності щодо забезпечення фінансової самодостатності регіонів виступають стримуючими чинниками в досягненні регіонами стійких конкурентних позицій.

Забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіону вимагає нових підходів у формуванні державної регіональної політики, в тому числі фінансової політики регіону, розробки методичного забезпечення удосконалення системи податково-бюджетних відносин.

Зростаюча соціально-економічна дивергенція регіонів призводить до проблем у здійсненні єдиної політики соціально-економічних перетворень, збільшення диспропорцій в рівні та якості життя населення, що виступає дестабілізуючим чинником для конкурентоспроможності країни та стає загрозою для її цілісності та територіальної єдності.

Диспропорції та нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів України, які мають тенденцію до посилення, свідчать про неефективність державної регіональної політики з пріоритетами централізованого управління. Необхідність розширення свобод регіонів обґрунтовується неможливістю й нераціональністю рішення всіх проблем на центральному рівні. Пріоритетними компетенціями місцевих органів влади мають бути оцінка потреб регіонів, проблем й можливості їх вирішення найбільш раціональними способами, що обумовлено наявністю необхідної ресурсної бази, а також комплексу інструментів для оперативного прийняття управлінських рішень.

Раціональна державна регіональна політика повинна базуватися на врахуванні регіональної специфіки та особливостей соціально-економічного розвитку регіонів України. Визначення рівня самодостатності регіонального розвитку на основі врахування стратегічного потенціалу регіону, ефективності його використання, вмотивованості органів місцевого самоврядування до саморозвитку дозволяє визначити напрями та раціональні обсяги державної підтримки регіонів, які сприятимуть соціально-економічному зростанню на основі саморозвитку.

Забезпечення умов для формування потенціалу саморозвитку регіонів є базою для зміцнення їх конкурентних позицій, акумулювання стратегічного потенціалу та зменшення фінансової залежності від центру, що в умовах економічної та політичної нестабільності стає важливим елементом підтримки конкурентоспроможності держави в цілому.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, теорії державного регулювання та

теорій регіоналізму, дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених щодо регіонального розвитку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в узагальненні теоретичних і практичних аспектів вітчизняної та зарубіжної практики регіонального розвитку, інструментарію державної підтримки та стимулювання саморозвитку регіонів, спрямованих на підвищення рівня соціально-економічного розвитку, аналізі позитивних тенденцій й ідентифікації проблем здійснення державної регіональної політики, врахування яких сприяє обґрунтованому вибору напрямів вирішення існуючих проблем шляхом реформування податково-бюджетних відносин між центром та регіонами.

У процесі дослідження використовувалася спеціалізована література, статистичні дані, дані вітчизняних рейтингів соціально-економічного розвитку регіонів. Законодавчу базу складають кодекси і закони України та європейських держав, нормативно-правові акти з питань регіональної політики.

Автор висловлює подяку рецензентам: доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка» Алексєєву Ігорю Валентиновичу; доктору економічних наук, професору, завідувачу відділом Інституту економіки промисловості НАН України Брюховецькій Наталії Юхимівні; доктору економічних наук, професору, директору Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України Бубенку Павлу Трохимовичу за конструктивні зауваження, опрацювання яких дозволило підвищити науковий рівень монографії.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ САМОДОСТАТНОСТІ

1.1. Системологія наукових підходів до розвитку регіонів

Трансформаційні процеси, що притаманні сьогоденню України, спрямовані на вирішення стратегічних завдань підвищення конкурентоспроможності національної економіки, формування нових конкурентних переваг країни та її регіонів, створення умов для розвитку підприємництва тощо.

Забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіону вимагає нових підходів у формуванні державної регіональної політики на засадах саморозвитку та ефективного використання потенціалу регіонів.

Регіони стали об'єктом уваги в межах зміцнення конкурентоспроможності національної економіки з двох причин [20]:

по-перше, в контексті структурної державної політики як засобу відродження та стабілізації національної економіки шляхом концентрації та спрямування економічних ресурсів на формування чи оновлення певних господарських галузей, що мали відігравати роль факторів зростання;

по-друге, соціальної політики як чинника збереження національної єдності, громадянської злагоди і політичної стабільності суспільства шляхом поліпшення та вирівнювання умов життя населення в різних адміністративно-територіальних одиницях.

На думку Л. Пельтека, процес трансформації регіональної економіки передбачає відносно повну ліквідацію соціально-економічних відмінностей регіонів, але цей процес тривалий і, можливо, ніколи не буде мати кінця [222, с. 8]. Слід погодитися з тезисом Ф. Енгельса відносно того, що «між окремими країнами, областями і навіть місцевостями завжди буде існувати відома нерівність у життєвих умовах, які можна ... звести до мінімуму, але ніколи не вдасться ліквідувати повністю» [190]. Отже, спрямування зусиль лише на мінімізацію регіональних соціально-економічних розбіжностей не

має належної ефективності через низку чинників, необхідною є розробка напрямів стимулювання підвищення ефективності нарощення та використання стратегічного потенціалу кожного регіону та виваженої державної політики регіонального розвитку.

Останні події, що відбуваються в Україні, спонукали владу до активних перетворень, в тому числі в межах формування нових підходів до забезпечення регіонального розвитку. Так, відповідно до «Державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [81], затвердженої КМУ 6.08.2014 р. [239], стратегічною метою реалізації державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання.

Отже, регіон як еволюціонуюча цілісність потребує управлінських дій, що спрямовуватимуть її на подальший розвиток [64]. Дослідження та систематизація наукових підходів до розвитку регіонів дозволить визначити переваги та недоліки існуючих теорій, моделей, концепцій регіонального розвитку, а отже обґрунтувати доцільність застосування їх положень для розвитку самодостатності регіонів в умовах трансформацій та сформулювати концептуальні вимоги до підходів, механізмів, інструментарію розвитку регіонів.

Серед науковців, що досліджують теорії регіонального розвитку з метою формування новітніх підходів до сталого розвитку регіонів, необхідно відзначити П. Бельського [84], П. Бубенка [32], З. Варналія [251], В. Василенка [44], З. Герасимчука [55], А. Грандберга [54; 65], Б. Данилишина [73], М. Долишнього [84], О. Кіро [148], М. Кизима [146; 211; 291], Д. Сімкіна [268], В. Семиноженка [265], Д. Стеценка [289], В. Чужикова [325], А. Шевчука [330] та ін.

Формування теорій регіонального розвитку в різні періоди обумовлено необхідністю реформування економік держав світу з метою підвищення конкурентоспроможності як держави, так і її регіонів. Отже, перелік теорій, концепцій, моделей розвитку регіонів є суттєвим і в певний період

часу відповідав його потребам. Однак кожна теорія має як позитивні, так і негативні характеристики, які слід враховувати при розробці концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України. Розглянемо їх докладніше.

У західній економічній науці розроблялися не тільки динамічні, але й просторові або регіональні теорії та моделі економічного зростання. Всі вони споконвічно спиралися на основні положення класичних, неокейнсіанських, інституціональних теорій і моделей економічного росту, міжгалузєвої моделі, а з просторових – теорії розміщення виробництва, центральних місць, дифузії нововведень, просторової організації господарської діяльності, моделі «нової економічної географії», концепції нових форм територіальної організації виробництва [222, с. 8].

На принципах Дж. Кейнса базуються концепції *класичної теорії* регіонального розвитку. Державне регулювання має бути спрямоване на усунення дисбалансу між рівнем розвитку регіонів через прямі інвестиції, фінансові трансферти та інші важелі.

Центральною тезою *посткейнсіанської теорії* є державне регулювання міжрегіональних розбіжностей на основі стимулювання інвестицій і надходження приватного капіталу в слабкорозвинуті регіони [300]. Дана теорія притаманна економічному розвитку регіонів України на основі підтримки проблемних регіонів і становлення місцевого самоврядування, однак характер та наслідки такої підтримки не завжди можна було назвати «стимулюванням» регіонального розвитку, скоріше спостерігалася залежність від центру та відсутність вмотивованості органів місцевого самоврядування до саморозвитку.

Неокласична теорія виходить з ефективності нерегульованого ринку. Саме він, з позиції даної теорії, природно приведе до усунення нерівності між регіонами, тому немає необхідності обмежувати стихійну дію ринкових сил.

Значний перелік науковців, що є представниками неокласичного напрямку регіонального росту (Дж. Бортс, Х. Зіберт, Г. Менк'ю, Д. Ромер, А. Уейл, Р. Барро, Х. Сала, Р. Солоу, Т. Сван, Р. Холлу і Ч. Джонс та ін.) свідчить про затребуваність реалізації даних положень для регіонального розвитку свого часу. Характерними постулатами теорій неокласичного напрямку є такі:

- ґрунтуються на факторах виробничого потенціалу територій та просторових факторах;
- регіон розглядається як одиниця виробництва;
- ринкові фактори мають всі можливості встановити рівновагу між регіонами, а «нерівномірний розвиток регіонів у цих моделях пояснюється тимчасовими відхиленнями від рівноваги або слідством недосконалого корегування у відповідь на екзогенні шоки» [222, с. 8];
- прогнозується майбутнє зближення регіональних рівнів економічного розвитку та усунення диференціації тощо.

Дж. Бортс був одним з перших в 60-і рр., хто дослідив диференціацію рівня регіонального розвитку на основі факторів виробництва [340], до яких віднесено кількість і якість природних ресурсів, загальну чисельність і кваліфікацію трудових ресурсів, запаси капіталу й рівень технологій. Економічне зростання відбувається завдяки міжрегіональному руху факторів, що в майбутньому приведе до вирівнювання економічного розвитку регіонів. В основу таких висновків покладено теорії порівняльних переваг Д. Рікардо; співвідношення факторів виробництва Хекшера-Оліна; вирівнювання вартості факторів виробництва (або теорема) Хекшера-Оліна-Самуельсона. Недоліками даної моделі регіонального росту є неможливість оцінки ступеню та швидкості конвергенції регіонів у рамках однієї країни.

До подібних теорії регіонального росту, як зазначає Л. Пельтек, можна віднести моделі збіжності або конвергенції – Р. Солоу, Т. Свана, Менк'ю-Ромер-Уейла, Р. Барро, Сала-і-Мартін (Barro R., Sala-i-Martin X.), які вдало переносяться з міждержавного на регіональний рівень у межах країни. Оцінки регіональних розбіжностей проводяться за такими показниками: внесок фізичного й людського капіталу у ВРП, темпи технічного прогресу, норма заощаджень, норма амортизації і темпи росту населення.

Сильною стороною цих моделей є, *по-перше*, володіння більшими можливостями для розв'язання проблеми збіжності, оскільки недостатній розвиток фізичного капіталу може компенсуватися людським капіталом і навпаки, *по-друге*, визначення швидкості і конвергенції, тобто часу подолання половини відстані, що відокремлює економіку регіону від її стійкого стану

[354, с. 151]. Дослідження в даному напрямі дозволять державним і регіональним органам влади розробляти конкретні рішення щодо соціально-економічного зростання в регіонах.

З часом відбувається поступовий відхід представників неокласичного напрямку регіонального росту від однозначності тези про зближення рівнів економічного розвитку регіонів. Науковці зазначали, що тенденція до вирівнювання під впливом лише стихійних ринкових чинників може протікати дуже повільно [349, с. 19]. Так, Х. Зіберт на певних етапах розвитку регіонів допускає певні розбіжності, обумовлюючи це тим, що:

по-перше, диференціація в темпах зростання регіональних економік визначається швидкістю кількісних змін внутрішніх факторів (детермінантів) розвитку, тобто збільшенням пропозиції робочої сили й поліпшенням її кваліфікації, швидкістю нагромадження капіталу, рівнем технічних інновацій;

по-друге, міжрегіональні диспропорції змінюються залежно від мобільності факторів виробництва різних територій (всередині країни й між державами). Особливо важливу роль відіграють напрямки міграції ресурсів. У даному питанні розглядаються тенденції до уніфікації соціальних характеристик, що підвищують мобільність факторів;

по-третє, в моделях необхідно оцінювати також внесок кожного фактора до прискорення росту за допомогою коефіцієнтів на базі виробничих функцій [222, с. 12].

Однак на практиці дані теорії зазнали критики В. Леонтьєвим, П. Кругманом [171; 357; 358; 359], які довели, що в реальному житті в моделях міжрегіональної торгівлі й міжрегіонального руху факторів виробництва не дотримуються умови мобільності факторів виробництва.

Л. Пельтек сформулював такі недоліки неокласичних теорій регіонального росту:

- занадто жорсткі передумови, які використовуються для пояснення регіонального росту;
- надмірна увага до обробного сектора;
- зневага до соціальних і політичних факторів;
- ігнорування інновацій і каналів їх поширення в економіці;

- розгляд росту як послідовно змінюючий один одного однорідний рівноважний стан, а також допущення однорідності економічного простору і часу;
- використання у моделях умов вільної конкуренції;
- приділення значної уваги зовнішнім факторам, дія яких дуже слабо вивчена [222].

Окрім зазначених недоліків неокласичних теорій слід виокремити також відсутність впливу держави на розвиток регіонів. Розраховувати на те, що, пустивши регіони «у вільне плавання» на базі нерегульованого ринку, слід очікувати усунення диференціації регіонального розвитку не є доцільним взагалі та навпаки, потребує посилення державного впливу в залежності від низки факторів (наприклад, в період політичної та економічної кризи, коли не всі регіони мають можливість самостійно використовувати потенціал саморозвитку та потребують певної державної підтримки).

Слід звернути увагу на необхідність створення умов для саморозвитку регіонів на основі їх самодостатності. Однак дані умови мають бути законодавчо визначеними та врегульованими, що неможлива без виваженої державної політики регіонального розвитку. Децентралізація влади, яка є необхідною умовою регіонального розвитку на основі самодостатності, не означає стовідсоткове відсторонення держави від втручання у процес розвитку регіонів, вона передбачає розширення та посилення прав органів місцевого самоврядування, однак певні функції, які менш ефективні на місцевому рівні, залишати за центром.

Неокласичні моделі мають низку переваг, – зазначає Л. Пельтек, які дозволяють:

- вимірювати регіональні ефекти;
- визначати напрямки руху факторів виробництва, товарів і послуг, а також ступінь нагромадження капіталу по регіонах;
- виявляти ступінь впливу виробничих і просторових факторів на темпи росту економіки регіонів;
- передбачати збіжність (конвергенцію), завдяки наявності позитивної залежності між темпами росту економіки й розбіжностями між поточним і рівноважним рівнем доходу в економіці;
- застосовувати їх на практиці й здійснювати перевірки [222].

Протилежна позиція належить *теорії незбалансованого розвитку*. Відповідно до неї без державного регулювання виникає ситуація, коли ринок збільшує регіональні диспропорції із закріпленням високого рівня зростання одних регіонів та слабкістю інших. Однак практична реалізація постулатів даної теорії має як позитивні властивості, так і негативні. До перших слід віднести обґрунтованість державного регулювання в умовах кризи, стихійних лих тощо, коли невтручання держави в підтримку регіонального розвитку призведе до зниження соціально-економічного рівня зростання. З іншого боку, надмірна зарегульованість призводить до дестимулюючого впливу на регіони та відсутності мотивів саморозвитку.

Суспільні теорії регіоналізму розглядають розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами і центром, соціальні відмінності і конфлікти.

В Україні поряд з парадигмою регіонального саморозвитку головними теоріями, на яких базується регіональний розвиток, є посткейнсіанська та незбалансованого регіонального розвитку, які спрямовані на підтримку проблемних регіонів та підвищення значення в розвитку регіонів місцевих органів влади. Також в практиці регіонального розвитку існують окремі елементи технологічних теорій (технополіси – полюси зростання) тощо.

М. Грабар [64] на основі аналізу наукових праць виокремлює чотири блоки теорій регіонального розвитку, які узагальнено на *рис. 1.1*.

Теорії розміщення виробництва засновані на певній ізольованій, замкненій у господарському відношенні території. Природні ресурси, необхідні для забезпечення виробництва, знаходяться в концентричних зонах, які розташовані навколо визначених ринкових центрів. Основний фактор виробництва – транспортний, що визначає формування вихідної схеми оптимального розміщення виробництва.

Теорії регіональної спеціалізації і міжрегіональної торгівлі базуються на регіональній спеціалізації абсолютних і порівняльних переваг. В нових теоріях розміщення діяльності та просторової організації економіки головними об'єктами стають розміщення інновацій, телекомунікаційних та комп'ютерних систем, пріоритетного значення набувають нематеріальні фактори розміщення, взаємодія інтересів, розвиток промислово-технологічних комплексів.

Рис. 1.1. Теорії регіонального розвитку

Джерело: узагальнено за [64; 65; 148; 268]

Новітні концепції регіонального розвитку характеризуються впровадженням моделей розвитку господарських одиниць, які передбачають взаємодію всіх елементів регіону, що забезпечує синергетичний ефект вивільнення їх внутрішнього потенціалу, спрямованого на досягнення спільної кінцевої мети; передбачають застосування інструментарію реалізації [64].

Отже, наведена М. Грабар еволюція теорій передбачає поступовий перехід орієнтирів регіонального розвитку за об'єктами та спрямованістю факторів розміщення. Автор наголошує на дієздатності в сучасних умовах лише новітніх концепцій.

Серед теорій регіонального росту Л. Пельтек виділяє п'ять груп [222, с. 8]:

- 1) неокласичні теорії, які засновані на виробничій функції;

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади розвитку регіонів України на основі самодостатності

- 2) теорії кумулятивного росту, які є синтезом неокейнсіанських, інституціональних і економіко-географічних моделей;
- 3) нові теорії регіонального росту, що базуються на зростаючій віддачі від масштабу й недосконалої конкуренції;
- 4) нові форми територіальної організації виробництва, що спираються на промислові й регіональні кластери, ланцюжок додавання вартості, економіку навчання, національну й регіональну системи інновацій;
- 5) інші теорії, що пояснюють окремі питання регіонального росту.

І. Дегтярьова [76] дослідила наступний ланцюжок послідовності еволюції теорій регіонального розвитку: теорія регіонального розвитку; теорія полюсів зростання і центрів розвитку; теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку); концепція знаннєвої економіки; концепції сталого розвитку; концепція регіональних інноваційних систем (PIC); теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності (рис. 1.2).

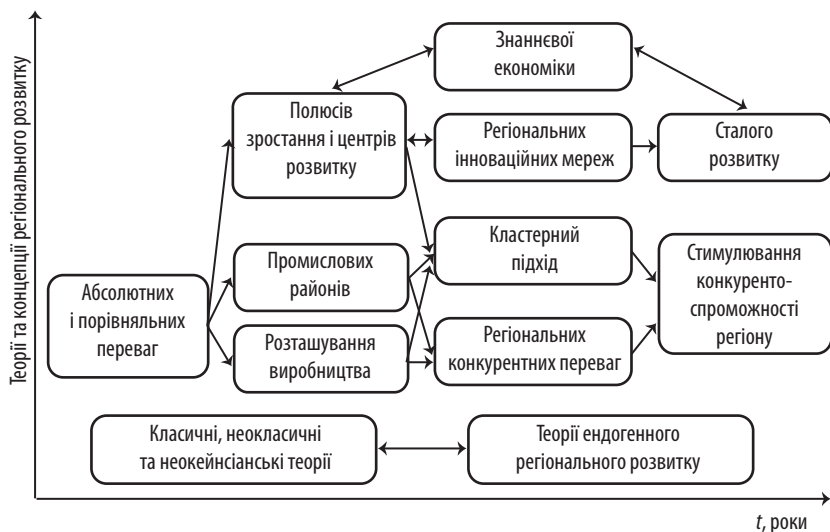

Рис. 1.2. Еволюція та зв'язок основних теорій і концепцій регіонального розвитку

Джерело: складено за [76]

До другої половини ХХ ст. державна регіональна політика базувалася на галузевому підході. Наступними періодами розвитку в даному напрямку стали формуватися наукові підходи, що базувалися на класичних, неокласичних та кейнсіанських підходах ефективних моделей регіонального розвитку. Ці періоди характеризуються формуванням теорії регіонального розвитку, на якій ґрунтуються всі наступні теорії і концепції щодо розвитку територій. «Їхні методологічні відмінності стосуються допоміжної і вимагаючої стратегій, де допомагаючий підхід регіонального розвитку може призвести до шкідливих моделей, в той час як вимагаючий може призвести до моделей, основаних на економічних «імпульсах» [250, с. 32]. Імпульсний підхід став підґрунтям для багатьох теорій регіонального розвитку, зокрема кумулятивного росту. Найбільш яскравими представниками теорій кумулятивного росту є Г. Мюрдаль, А. Хіршман, Ф. Перру, Х. Річардсон, Дж. Фрідман, Т. Хегерstrand, Ж-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Р. Ласуен, Х. Гірш.

Основу запропонованих ними моделей формують такі базові положення: виникнення центрів зростання й каналів його поширення у просторовій економіці; утворення агломерацій і центральних місць; дифузія нововведень; розвиток периферійних територій; постійна віддача від масштабу; нерівномірного росту в умовах вільної конкуренції.

На основі концепції «взаємної й кумулятивної обумовленості» Г. Мюрдаля [22, с. 210–214; 368] було сформовано **теорію кумулятивного росту**, що передбачають розвиток процесів, які стимулюють наступний розвиток і забезпечують кінцевий результат, що суттєво перевищує первісний імпульс. «Слід зазначити, що дія всіх цих сил розгортається в одному напрямку. Однак розвиток відбувається в тому або іншому напрямку процесів, які увесь час піддаються впливу імпульсів, що виникають то в одному, то в іншому місці. При цьому рівні економічного розвитку регіонів не вирівнюються, а відбувається лише деяке зближення між ними» [222, с. 13]. У своїй моделі Г. Мюрдаль [368] на прикладі багатьох країн показав, як за допомогою спеціалізації й ефекту масштабу незначні переваги територій згодом можуть бути збільшені. Поширення цього ефекту на регіони або так звані «розбіжні ефекти» [340, с. 231] привело Г. Мюрдаля до висновку, що переваги певних місцевостей, центрів (полюсів) зростання викликають

прискорення їхнього розвитку й відставання відсталих регіонів. На цей підставі він робить висновок, що зростання економіки відбувається нерівномірно й рівні економічного розвитку територій не зближуються. У той же час завдяки процесу «розбіжні ефекти» можливе їхнє деяке вирівнювання. Формалізований вид дана концепція одержала в працях Н. Калдора й багатьох інших дослідників [340, с. 259].

На основі імпульсного підходу сформована теорія полюсів зростання і центрів розвитку [76]. В основі теорії «полюсів зростання» Ф. Перру (на основі розвинення теорії центральних міст В. Кристаллера) лежать регіональні центри зростання – поєднання галузей, здатних суттєво впливати на економічний розвиток у зоні своєї дії, з чим пов'язаний «агломераційний ефект» А. Вебера. Окремі положення цієї теорії було розроблено Н. Коловським [160], який розглядав «територіально-виробничий комплекс». В подальшому дослідження теорії Ф. Перру було доповнено Ж. Будвілем на основі обґрунтування тези, що як полюси зростання можуть виступати населені пункти, Х. Ласуеном, який пропонував розглядати регіональний комплекс підприємств полюсом зростання та ін.

До економічних криз середини 70-х рр. ХХ ст. ця теорія вдало застосовувалась у багатьох державах, які нині є членами Європейського Союзу (ЄС). Втім, на думку фахівців, її слабкість швидко стала очевидною за умов поглиблення тривалої економічної кризи. Центри зростання залишились ізольованими у своїх регіональних економіках, а ініціативи, які були заохочені в ці регіони для структурної політики, виявились особливо вразливими до кризи [76]. При розробці напрямів регіонального розвитку, заснованих на даній теорії, слід враховувати міжрегіональні зв'язки та геоекономічні трансформації, що розглядають регіони як відкриті системи.

В умовах глобалізації формуються нові парадигми регіонального розвитку, які базуються на регіональному саморозвитку на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеву владу.

З кінця 1970-х рр. в Європі починається розробка нової теорії регіонального розвитку, яка базується на використанні ендегенного потенціалу регіонів, – *теорії саморозвитку регіонів (ендегенного розвитку)* (європейська школа: Дж. Бекаттіні, С. Бруско, М. Лендъел, М. Пайор, Ч. Сабель

та ін.; серед українських представників теорії ендегенного економічного розвитку слід віднести П. Беленького, І. Вахович, Я. Верменич, В. Гейця, М. Долішнього, М. Згуровського, О. Жихор, Л. Лабенську, П. Любченко, В. Мамонову, М. Пітцик, С. Саханенко, М. Скрипниченко та ін.; російська школа: М. Некрасов, Г. Фетисов, В. Орешин, О. Татаркін, С. Дорошенко та ін.). Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на засадах наявного соціально-економічного потенціалу територій [76].

Відповідно до фінансової енциклопедії, теорія ендегенного росту – це «економічна теорія, яка стверджує, що економічне зростання генерується усередині системи як прямий результат внутрішніх процесів» [319].

Причинами появи нової теорії зростання (ендегенного зростання), стала, на думку Д. Дудова, недосконалість неокласичної теорії вільного ринку та невіршеність проблем економічного розвитку в країнах, які розвиваються, а останнім часом і в нових незалежних державах [89]; збільшення кількості регіонів, зацікавлених у своєму розвитку, а також посилення конкуренції регіонів, що стає рушійною силою для вдосконалення територіального управління [76].

Дана теорія базується на використанні локальних конкурентних переваг, культурі менеджменту, індустріальних традиціях, які згодом стануть основою концепції конкурентоспроможності територій [76]. Її особливістю є «орієнтація, насамперед, на внутрішні фактори і механізми господарського розвитку, на зростання внутрішніх ресурсів і потенцій, які здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані» [89]. Однак, як зазначає В. Осипов та О. Єрмакова, «ендегенний розвиток не передбачає ізоляції від зовнішнього середовища. Навпаки, ендегенний підхід до розвитку регіону передбачає ефективну інтеграцію до світогосподарського простору, але на принципах пріоритетності регіональних інтересів» [209].

Окремі спроби формування основ ідеального суспільного устрою на основі самозабезпечення були зроблені ще в теоріях Платона та Аристотеля до IV–III ст. до н. е. Подальшого розвитку теорії регіонального саморозвитку набули в теоріях Дж. Стюарта, А. Смітта, Д. Рікардо, які наголошували на необхідності виробництва товарів з мінімальними витратами [209].

Аналіз літературних джерел [96; 100; 209; 352; 342] дозволив дослідити світовий досвід теорії ендогенного розвитку.

Європейська школа ендогенного розвитку представлена наступними теоріями. Перші підходи, засновані на теорії промислової організації (Дж. Бекаттіні, С. Бруско, Кампі, М. Пайоре та Ч. Сабел, М. Портер), зводилися до аналізу теоретичних та практичних аспектів та ефектів процесу організації виробництва [209].

Розвинення даних теорій знайшло відображення в дослідженнях А. Васкус-Баркро, який досліджував механізми активізації економічного росту регіону та пов'язував концепцію ендогенного розвитку з ендогенним процесом індустріалізації. В основу даних теорій було покладено більш ранні теорії, зокрема теорія перехідного росту та капіталізації. Згідно із цією теорією ендогенний розвиток включає до себе процес капіталізації, тобто акумуляції капіталу за рахунок спрямування ресурсів від розвинутих галузей до відносно нових. Представниками цієї теорії є В. Левіс (1954, 1958) [362] та Г. Раніс (1961, 1974). В середині 70-х років ХХ століття було засновано японську школу ендогенного розвитку, засновницею якої стала Тсурумі. Згідно з її теорією, ендогенний розвиток – це процес активізації можливостей індивіда, кожної організації в регіоні з метою досягнення спільних цілей людства. В Латинській Америці та Азії політика ендогенного розвитку базується на координації соціально-економічних проектів через приватно-державне партнерство, міжнародні агенції та недержавні організації [209; 352; 342].

В. Геєць та М. Скрипниченко обґрунтовують необхідність переходу від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки [91, с. 95–107]. Саме вибір ендогенно орієнтованої моделі, на думку авторів, є підґрунтям забезпечення довгострокових конкурентних переваг країни на засадах стійкого розвитку, підвищення якості життя, інституційних перетворень, інноваційно-інвестиційної модернізації.

Стратегія ендогенного розвитку, як зазначає Т. Жданович [96], «заснована на максимальному використанні внутрішнього потенціалу регіонів і полягає у стимулюванні економічної ефективності кожного регіону з урахуванням його специфіки та унікальності, передачі пріоритету у прийнятті рішень на регіональний рівень, заохоченні місцевих підприємців

таким чином, щоб вони стали реальними дійовими особами процесу розвитку».

Ендогенний потенціал системи, у свою чергу, розглядається як безальтернативний фактор забезпечення самодостатності регіону та його конкурентних переваг [100; с. 1].

Актуальність цієї теорії регіонального розвитку набирає сили в умовах трансформацій та глобалізацій цих процесів в Україні. Обмеженість бюджетних коштів на пряму державну підтримку змушує розробляти механізми стимулювання саморозвитку територій на основі максимально ефективного використання їх стратегічного потенціалу.

Перевагами даної теорії, які мають бути враховані при розробці єдиної концепції регіонального розвитку, є такі:

- регіон розглядається як система, якій властиві самоорганізованість, самодостатність та спроможність формувати конкурентні переваги;
- мотивація регіональних органів влади до активізації дій із саморозвитку;
- підвищення ефективності використання власного потенціалу регіону;
- врахування специфіки кожного регіону;
- підвищення ефективності локальних конкурентних переваг регіону;
- мобілізація внутрішніх ресурсів регіону тощо.

Однак слід звернути уваги й на недоліки теорії ендогенного розвитку.

По-перше, дана теорія базується на внутрішніх факторах, не приділяє необхідної уваги зовнішньому впливу. Так, Н. Микула відзначає, що для просторових систем відкритого типу даний підхід застосовується лише частково, враховуючи, що в умовах глобалізації та відкритості просторових систем саме флуктуації зовнішнього середовища зумовляють цілепокладання регіонального розвитку, відіграють роль своєрідного «імпульсу (потенціалу) зростання» [196].

По-друге, мінімізація державного втручання в розвиток регіонів під впливом різних факторів може призвести до неспроможності системи самостійно виконувати покладені на неї функції.

По-третє, існує ризик поглиблення процесів диференціації регіонів через різні потенціали саморозвитку (кількість і якість ресурсів, кваліфікація працівників органів влади та ін.).

Отже, дана теорія може виступити базовою при формуванні потенціалу саморозвитку регіонів на основі самодостатності, а визначені недоліки мають бути враховані при формуванні концепції регіонального розвитку.

Важливість зазначеної теорії в сучасних трансформаційних процесах обумовлюється спрямованістю реформ на децентралізацію влади («Стратегія 2020» [81]), самостійність місцевих бюджетів та створення умов для розвитку регіонів України за рахунок використання власного потенціалу.

Також з 70-х рр. актуальності набуває **концепція знаннєвої економіки**. Як зазначає Ю. Бажал [12], «виявилось, що неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми (укладу) чи зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації. Тому актуальним стало завдання розбудови інтегральної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення високого рівня глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності країни. Для регіональної політики це завдання не змінюється, тому що новою важливою особливістю розвитку стало суттєве підвищення конкуренції не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку».

80-ті рр. характеризуються розвитком **концепції сталого розвитку**, на основі якої розроблено низку нормативно-правових актів межах стратегій розвитку регіонів України. Дана концепція базується на врахуванні соціального, економічного та екологічного аспектів розвитку регіонів. Однак відсутність системного підходу її впровадження у практику державного управління заважає її ефективності.

Концепція регіональних інноваційних систем (РІС) активного розвитку набуває в 90-х рр. в межах забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та сталого регіонального розвитку.

Значною мірою дана концепція, на думку І. Дегтярьової, «є результатом активізації конкурентної боротьби економічних суб'єктів на світо-

вих ринках та нездатності регіональних систем самостійно забезпечувати власну конкурентоспроможність. Ця концепція доводить, що найважливіші елементи інноваційного процесу є географічно локалізованими і тому значним є регіональний фактор» [76]. Реалізація положень даної концепції вимагає значних державних інвестицій на забезпечення розвинутої інноваційної інфраструктури, координацію та управління інноваційними процесами, налагодження взаємодії між суб'єктами інноваційної діяльності, розробку регіональних інноваційних програм тощо.

Ключовою, на думку Л. Ковалевської, є проблема забезпечення факторної конкурентоспроможності регіонів, де кожен з них прагне максимально використати наявний ресурсний потенціал, в основному сировинний, нехтуючи при цьому іншими конкурентними перевагами. Слід відмітити, що наявність сировинного потенціалу може бути конкурентною перевагою на короткому проміжку часу, але він не є необхідним і достатнім для забезпечення довгострокового економічного зростання. Тому слід трансформувати факторні конкурентні переваги у переваги інвестиційно-інноваційного характеру [155].

Розроблена Л. Ковалевською концепція міжрегіональної конкуренції враховує такі теорії регіонального розвитку (теорія розміщення промисловості; теорія центральних місць; теорія просторової економічної рівноваги; теорія дифузії нововведень; теорія «центр-периферія»; теорія полюсів зростання; теорія регулювання; теорія людського розвитку) та передбачає врахування та оцінку [155]: усіх конкурентних переваг регіону (а не лише окремих факторів виробництва); потенційні можливості використання цих конкурентних переваг у перспективі; можливість регіону забезпечити належний рівень людського розвитку; особливості державного регулювання конкурентних відносин регіонів держави; формування ефективного конкурентного середовища всередині країни; безпечний розвиток інших регіонів країни.

Кінець ХХ ст. характеризується розвитком нової *теорії стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності*, що базується на застосуванні інноваційних механізмів забезпечення регіонального розвитку. В межах цієї теорії сформовано такі концепції стимулювання конкурентоспроможності регіонів [76]: концепція кластерного розвитку;

концепція регіональних конкурентних переваг; концепція регіональних інноваційних мереж.

Перша концепція висунена М. Портером та базується на конкуренції між підприємствами та регіонами на основі зростання продуктивності. Як зазначає О. Баркова, «у той час, коли промислова політика має тенденцію до порушення конкуренції на користь окремого регіону, теорія кластерів фокусує свою увагу на усуненні обмежень щодо виробництва і зростання продуктивності» [14].

Засновником наступної концепції регіональних конкурентних переваг також є М. Портер, що розвинув на рівень регіону дослідження абсолютних та порівняльних переваг А. Сміта та Д. Рикардо.

Початок ХХІ ст. характеризується розвитком *теорії соціального капіталу* (П. Бурдьє [343; 344], Г. Лоурі [363], Дж. Коулмен [347; 348], Ф. Фукуяма [356]) як основи ефективності регіональних інноваційних мереж. В суспільній думці стала домінувати винятково висока оцінка соціальних відносин, що обумовлюють горизонтальну і вертикальну складові соціальної мобільності суб'єкта управління [147].

Систематизуючи наукові підходи до регіонального розвитку у вигляді теорій, концепцій, слід враховувати сучасні умови розвитку економіки України, спрямованість на міжнародну інтеграцію та забезпечення умов для формування потенціалу саморозвитку регіонів (рис. 1.3).

Увагу, поряд з теоріями, слід також приділити моделям розвитку регіонів, що відображають функціональний взаємозв'язок між факторами впливу на регіон як систему.

Наукова література налічує низку підходів до моделювання процесів регіонального розвитку (табл. 1.1) [21; 158; 308; 305; 310].

Формування потенціалу саморозвитку регіонів України має базуватися на декількох наведених моделях розвитку регіонів, враховуючи ті риси кожної з них, які можуть привести до появи нових конкурентних переваг регіону на основі використання його потенціалу.

Середньобазовою має стати модель сталого розвитку, що інтегрує всі ресурси регіону на основі синергетичного ефекту. Інноваційно-інвестиційна модель дозволяє здійснювати приплив інвестицій в регіон через розвиток

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ...

Теорії регіонального розвитку	Характерні риси теорій	Можливість використання постулатів теорії при формування потенціалу саморозвитку регіонів
посткейнсіанська теорія	державне регулювання міжрегіональних розбіжностей на основі стимулювання інвестицій і надходження приватного капіталу в слабкорозвинуті регіони	саморозвиток регіонів не виключає державну підтримку, однак її обсяги мають бути обмеженими та залежать від рівня самодостатності
теорія незбалансованого розвитку	відсутність державного регулювання призводить до суттєвого зростання розбіжностей у рівні соціально-економічного розвитку регіонів	врахування виробничих та просторових факторів впливу на потенціал саморозвитку
неокласичні теорії	ґрунтуються на факторах виробничого потенціалу територій та просторових факторах; міжрегіональна рівновага	забезпечення саморозвитку передбачає децентралізацію влади, перерозподіл повноважень, відповідальності та їх адекватне фінансове забезпечення
суспільні теорії регіоналізму	дослідження конфлікту загальнодержавних і регіональних інтересів; перерозподілу ресурсів і владних функцій між центральною та місцевою владою	забезпечення самодостатності на основі формування конкурентних переваг вищого рівня з урахуванням міжрегіональних зв'язків та гео економічних трансформацій
теорії кумулятивного росту	«імпульсний» розвиток; «полюси зростання», дифузія нововведень; розвиток периферійних територій; постійна віддача від масштабу; нерівномірне зростання в умовах вільної	теорія є базовою для формування потенціалу саморозвитку регіонів на основі стимулювання економічної ефективності; використання потенціалу регіону, децентралізації
теорії ендогенного розвитку	економічне зростання генерується усередині системи, як прямий результат внутрішніх процесів; орієнтація на стимулювання економічної ефективності регіону	формування потенціалу саморозвитку регіонів має інтегрувати та враховувати базові положення даних концепцій
інші сучасні теорії регіонального розвитку	базуються на концепціях сталого розвитку, знаннєвої економіки, інноваційному розвитку; стимулюванні регіональної конкурентоспроможності, соціальних факторах розвитку регіонів	

Рис. 1.3. Системологія наукових підходів до регіонального розвитку

Джерело: узагальнено та розвинено на основі [64; 76; 89; 92; 155; 171; 178; 196; 222; 250; 300; 318; 340; 342; 349; 352; 354; 357; 358; 359; 362; 368]

Таблиця 1.1

Типологія моделей регіонального розвитку

Типи моделей розвитку регіонів	Компоненти (внутрішні ресурси)	Особливості функціонування, характерні риси
1		3
Еколого-економічна	Природні ресурси, міжгалузеві зв'язки матеріального виробництва (модель міжгалузевих балансів), виробництво забруднювальних речовин	<ul style="list-style-type: none"> ▪ тісний взаємозв'язок між природною підсистемою регіону й екологією регіону; ▪ основою виступає метод міжгалузевого балансу
Інноваційно-інвестиційна	Науково-технічний потенціал, інвестиційний клімат, конкурентоспроможність регіонів, рівень і джерела фінансування інноваційних проєктів, ефективні господарські структури, орієнтовані на інтенсифікацію науково-технічного і технологічного потенціалу	<ul style="list-style-type: none"> ▪ основою виступають наукові здобутки та їх технологічне застосування; ▪ інновації виступають запорукою підвищення конкурентоспроможності економіки регіону, гарантує їй економічну безпеку; ▪ інвестиційна привабливість регіону визначається рівнем науково-технічного потенціалу і впровадженням науково-дослідних розробок
Інноваційна	Науково-технічний потенціал, каталізатори і мультиплікатори інноваційного розвитку матеріального виробництва, кооперація науково-технічних відносин суб'єктів господарювання й органів регіонального та місцевого управління	формується на визначенні рівня потреби регіону в науково-технічних розробках, виявленні конкурентних регіональних переваг щодо його природно-ресурсного й економічного потенціалів, визначенні пріоритетних напрямів його розвитку, а також сприянні підвищенню інвестиційної активності господарських суб'єктів
Кластерна	Територіально-галузева близькість, науково-дослідні центри, доступ до знань, інформації, технологій і нововведень, інвестиційна привабливість, рівень державно-приватного партнерства, замкненість виробничого циклу	<ul style="list-style-type: none"> ▪ основою є кластери – специфічні об'єднання некоорпоративного типу, розташовані в безпосередній близькості від кінцевих виробників, постачальників (ресурсів, сировини, напівфабрикатів, комплектуючих та послуг), дослідних лабораторій, навчальних та інших установ у певній галузі економіки (або суміжних галузях),

Закінчення табл. 1.1

1		3
Мобілізаційно-інноваційна	Сукупний регіональний потенціал, інноваційний потенціал, рівень впровадження науково-технічних розробок, територіальна інфраструктура, інвестиційна привабливість, освітньо-інтелектуальний і людський капітал	<p>діяльність яких може і має надати нові можливості для розвитку просторових економік регіонів на основі принципів та завдань їх створення;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ моделі передбачають технологічне об'єднання самодостатніх кооперованих підприємницьких структур, сформованих на основі поділу праці та спеціалізації, у територіальні виробничі системи для організації виробництва певних видів кінцевої продукції, надання послуг чи виконання робіт у межах певних територій
Сталий розвиток	Соціалізація, державне регулювання, суспільна відповідальність, екологічність, безпека, інформатизація, власність, корпоративна система, ринкове регулювання, алокація ресурсів, інтелектуалізація, транснаціоналізація	<ul style="list-style-type: none"> ▪ базуються на аналізі сукупного потенціалу та динаміки розвитку інноваційної діяльності в регіоні, оцінюванні територіальної структури організації економічної діяльності, а також визначенні пріоритетних напрямів розвитку регіональної суспільної системи; ▪ моделі передбачають розробку механізмів та інструментів, що дають змогу реалізовувати фундаментальні досягнення науково-технічної сфери та наукові розробки прикладного характеру; ▪ новий формат науково-технічного потенціалу на основі вдосконалення форм підготовки наукових кадрів; ▪ розширення сфери реалізації науково-технічних розробок
		Тісний взаємозв'язок і баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби

Джерело: узагальнено за [21; 158; 308; 305; 310]

інноваційної діяльності, що підвищує конкурентоспроможність та привабливості регіону для потенційних інвесторів. Кластерні угруповання також сприяють формуванню самодостатності на основі створення нових можливостей для розвитку просторових економік регіонів. Неможливим для сучасного розвитку регіонів України є ігнорування й екологічної складової розвитку, що впливає на рівень та якість життя населення.

Таким чином, інтеграція переваг теорій регіонального розвитку та врахування недоліків дозволить забезпечити стійке зростання регіонів за рахунок формування адаптаційної системи управління, що враховує новітні трансформаційні вимоги. Отже, на даний час в Україні має бути сформована єдина концепція регіонального розвитку, заснована на ключових перевагах теорій регіонального розвитку.

1.2. Термінологічний апарат регіонального розвитку

Важливим у період трансформацій є налагодження взаємодії та конструктивного діалогу суб'єктів регіонального розвитку, що має починатися з формування єдиного категоріального апарату.

Почнемо з визначення об'єкта дослідження – поняття «регіон».

З точки зору адміністративно-територіального підходу регіон розглядають такі вчені.

Фахівці з регіональної економіки визначають регіон як народногосподарський комплекс країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією, або як адміністративно-територіальну одиницю поділу країни [251].

Регіон формується М. Некрасовим як велика частина території країни з відносно однорідними природними умовами, характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів із наявною та перспективною соціальною інфраструктурою [205].

М. Чумаченко регіон розглядає як частину території держави, виділену за сукупністю різноманітних ознак в адміністративну одиницю, свідомо спрямовану та скоординовану для досягнення цілей суспільного розвитку і запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил [123, с. 14].

В. Семиноженко та Б. Данилишин пропонують під регіоном розуміти «область, район, частину країни як осередок політичної та адміністративної децентралізації, що відрізняється від інших сукупністю природних чи історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших характеристик, які часто поєднуються з особливостями національного складу населення» [265, с. 15].

«Регіон є територією, яка за сукупністю її елементів відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, при цьому така цілісність є об'єктивною умовою і закономірним результатом розвитку цієї території», – зазначає Е. Алаєв [3, с. 67]. Дане визначення включає також елементи системного підходу.

Системний підхід до визначення поняття «регіон» передбачає розуміння регіону як цілісної системи, яка має здатність до саморозвитку.

Так, Н. Бібік розглядає регіон як складну, багатокomпонентну, цілісну систему, яка динамічно й перманентно адаптується до змін у внутрішньому й зовнішньому середовищі, структурні елементи якої впливають на нього з метою забезпечення сталого розвитку територій і держави [21]. Автор визначає таку властивість регіону як адаптивність та націленість на зв'язок цілей різних рівнів ієрархії.

Н. Дорогов, визначає регіон таким чином: «регіон в широкому сенсі можна розглядати як всеосяжну систему в розрізі «природа-населення», тобто як єдину територіально-соціальну організацію [86]. Дане визначення не враховує економічну складову регіонального розвитку.

За визначенням Е. Маркузена, регіон – це формальна складна організація, яка має набір взаємопов'язаних цілей і завдань, що визначені потребами населення, його окремими соціальними групами, яка дотримується зовнішньої форми, правил поведінки і діє в межах встановленого порядку [364]. Автор зазначає важливість задоволення соціальних потреб населення, однак дане визначення не містить необхідних умов для реалізації цього процесу.

Т. Коритько зазначає, що розглядати регіон доцільно «як відособлену територію, що характеризується власною системою адміністративних органів управління, системністю господарювання, спеціалізацією еконо-

міки, збалансованістю розвитку продуктивних сил на основі ефективного розподілу праці. Наявність відособленої території обумовлює забезпеченість регіону різними видами ресурсів, здатність і можливість самостійно розв'язувати соціально-економічні проблеми, що виникають, у межах регламентованих повноважень і сформульованих стратегічних цілей» [165]. В цілому слід погодитися з позицією автора, однак для самостійного розв'язання проблем, що виникають в регіоні, необхідним є достатній перелік повноважень та їх фінансове забезпечення, чого, на жаль, на сьогодні українські регіони не мають в повному обсязі.

Багатогранність поняття «регіон» передбачає наявність в науковій літературі різних підходів до його визначення, що викоремлені науковцями (рис. 1.4).

В цілому погоджуючись з таким поділом підходів до визначення поняття «регіон», слід зазначити, що територіальний та адміністративний підходи доцільно узагальнити в адміністративно-територіальний підхід, що визначає «регіон» як територію, яка має певні межі в рамках об'єднань.

В умовах інтеграції особливої актуальності набуває просторовий підхід до регіонального розвитку. Так, польський вчений А. Куклінські [360] розглядає регіон з точки зору просторових мереж та зазначає їх можливість залучати значні частки вітчизняного та закордонних ринків на основі високого рівня конкурентоспроможності. Інші зарубіжні вчені вивчають регіон як просторову систему дуже різних масштабних порядків – від планетарних кліматичних зон або груп суміжних держав, які мають спільні ознаки, до невеликих за площею міських територій і різних предметних систематик (природних, економічних, адміністративних, історико-культурних та ін.) [361].

Отже, багатоаспектність категорії «регіон» дозволяє виокремити основні характерні ознаки регіону як системи, що спроможна до саморозвитку:

по-перше, регіон розглядається як адміністративно-політична одиниця при адміністративно-територіальному поділі країни (області, району), тобто окреме територіальне утворення, якому притаманна низка властивостей [237, с. 10]. Отже регіон є елементом системи, який має права та обов'язки,

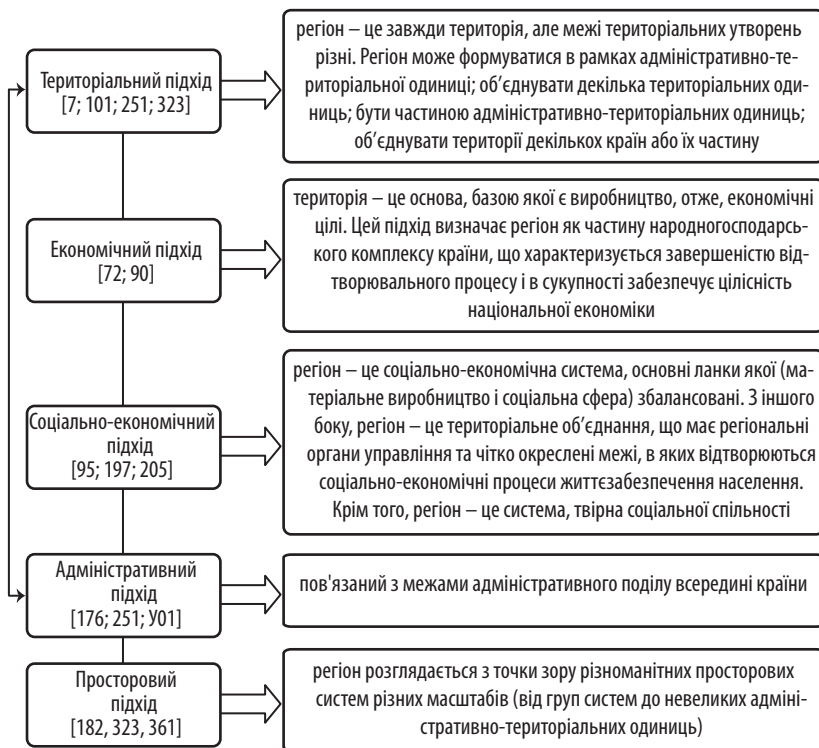

Рис. 1.4. Підходи до визначення поняття «регіон»

Джерело: узагальнено за [7; 101; 251; 165; 323]

закріплені законодавчо. Відповідно до закону синергії у взаємозв'язку з іншими елементами (регіонами) може збільшувати потенціал системи (держави). Однак, у разі неефективного управління системою її потенціал може мати від'ємний синергетичний ефект, що призводить до диференціації регіонів, зменшення надходжень до Державного бюджету та зниженню конкурентоспроможності національної економіки в цілому;

по-друге, як частина територіально-виробничого устрою країни. Тобто регіон є складовою (підсистемою) системи «держава» та, одночасно, є відносно самостійною відкритою системою, яка має властивості само-

достатності, самоорганізованості та здатність до саморозвитку. Регіон як відкрита система спроможний самостійно акумулювати функції та ресурси й реагувати на внутрішні та зовнішні зміни;

по-третє, як організаційно-просторова форма використання продуктивних сил, що має загальні умови економічної діяльності та особливості у своїх межах [237, с. 11];

по-четверте, як соціальна спільність певній території. Тобто передусім за такого підходу розглядається історичний досвід, культурні, освітні, соціально-психологічні та інші аспекти регіональної спільноти [237, с. 11].

Узагальнюючою властивістю регіону є спроможність до розвитку.

Так, Г. Терещенко зазначає, що «регіональний розвиток є наслідком впливу певних агрегованих факторів. Вони втілюються у змінах масштабів виробництва, кваліфікації робітників, кількості зайнятих, обсягів капіталовкладень, розміщення ресурсів, організації та управління виробництвом тощо [301].

Д. Дудов в своїх дослідженнях зазначає, що «під розвитком регіону розуміють таку зміну сукупності індикаторів його соціально-економічного стану та структури економіки та життєзабезпечення, яка призводить насамперед до зростання рівня і якості життя населення. Це поняття включає зростання економіки (ВРП), зростання ВРП на душу населення, зростання доходів населення, розвиток соціальної сфери, розвиток інфраструктури, зростання рівня і якості людського капіталу. Розвиток регіону – це процес накопичення позитивних змін, які приводять до підвищення ефективності його діяльності» [89].

Регіональний розвиток, відповідно до Аналітичного звіту «Регіональний розвиток та державна регіональна політика України» [262, с. 27], – це «динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямку її вдосконалення та раціоналізації. Як правило, він має поступальний зміст, характеризується прогресивними змінами і в результаті повинен привести до формування регіону як стійкої просторової системи, що раціонально використовує свій внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з оточуючим середовищем».

Регіональний розвиток зазвичай базується на державних інвестиційних ресурсах, однак останні світові тенденції внесли корективи в межах поєд-

нання такого підходу з цілеспрямованим індивідуальним підходом до кожного регіону.

Підходи до визначення самодостатності територій розглядалися у працях С. Двоєносенка, Б. Заблоцького, В. Карпінського, В. Мамонової тощо. Питанням фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів значна увага приділяється у працях вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: І. Вахович [47] З. Герасимчука [56], Л. Калашнікової [140], В. Кравченко [169], С. Криниць [170], А. Мельника [194] тощо. Дослідження податково-бюджетних відносин регіонів та центру викладено в наукових працях Т. Бондарук [26], В. Вишневського, Ю. Іванова, І. Майбурова [203], І. Луїної [185], А. Соколовської [278], Л. Тарангул [293] та ін.

Однак низка термінологічних уявлень про процес регіонального розвитку на основі використання власних ресурсів, конкурентних переваг та мінімізації залежності від центру в питаннях соціально-економічного росту вимагає від науковців детального дослідження термінологічного апарату регіонального розвитку, а саме таких понять як самодостатність, самозабезпеченість, самостійність, автономність, незалежність, самовідтворення, федералізм та федералізація, децентралізація тощо.

Дослідження вчених-науковців [10; 24; 186; 188; 324; 329] в межах забезпечення регіонального розвитку зводяться до необхідності створення умов для економічної, а в більшості випадків фінансової, податкової самодостатності регіонального розвитку, самодостатності та самозабезпеченості територій, територіальних громад, адміністративно-територіальних одиниць, автономії місцевих органів влади тощо.

Розглянемо докладно сутність та взаємопов'язаність цих понять.

Серед напрямів реформування зазначених у Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. [245] важливе місце відведене впровадженню заходів щодо посилення фінансової автономії місцевих органів влади, до яких віднесено: підвищення доходів місцевих бюджетів; підвищення інвестицій та оновлення інфраструктури на місцях; передача на місцевий рівень податкових повноважень.

С. Ожегов під автономією розуміє право самостійного здійснення державної влади або управління, надане конституцією якій-небудь частині держави; самоврядування; незалежність управління [206].

Вільна енциклопедія Вікіпедія розглядає автономію як індивідуальну свободу дії; самостійність. Автономія (грец. *αυτος* – «сам» і грец. *νομος* – «закон», самоврядування, незалежність) – право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або Конституцією. Автономія означає право якого-небудь національно-територіального утворення (наприклад, області) самостійно здійснювати внутрішнє управління. Автономія може базуватися на культурній чи етнічній відмінності – і часто веде до наступної незалежності [49].

Автори енциклопедичного словника «Конституційне право Росії» під автономією пропонують розуміти [126]:

- 1) право самостійного управління якою-небудь частиною держави, закріплене Конституцією або іншими правовими актами;
- 2) широке самоврядування якогось регіону (обласна, або адміністративно-територіальна, політична автономія). У державознавстві поняття автономія застосовано у значенні форми самоврядування території держави як з унітарною, так і з федеративною формою територіального устрою. Відповідно автономне територіальне утворення може бути визнано суб'єктом федерації або мати особливий статус, відмінний від інших адміністративно-територіальних одиниць в унітарній державі. При цьому в порівнянні зі звичайними адміністративно-територіальними одиницями автономія має більш широкі повноваження і можливості для реалізації специфічних інтересів її населення (представництво в центральних органах держави, спеціальні форми захисту прав та інтересів, в тому числі при затвердженні бюджету та прийнятті своїх нормативно-правових актів).

Автономія характеризується створенням на територіях власних органів державної влади (з обмеженими повноваженнями), представництвом у вищих органах законодавчої влади, наявністю власної системи законодавства (іноді Конституції), що є частиною національно-правової системи, значною самостійністю у вирішенні економічних проблем, наявністю розгалужених міжнародних зв'язків.

Водночас створення автономії (політичної або обласної) у складі унітарної держави часто є наслідком її децентралізації, засобом стримуван-

ня економічного сепаратизму з боку економічно найбільш розвинених регіонів та запобігання міжрегіональної ворожнечі на ґрунті розподілу фінансових коштів. В Італії саме з цієї причини північним областям (Сицилія, Сардинія, Трентіно-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста та Фріулі-Венеція Джулія) надана політична автономія відповідно до конституції 1948 р. [350]; у Франції статус автономії має острів Корсика; основи децентралізації у Великобританії з 1998 р. було закладено для Шотландії [369], Уельсу та Північної Ірландії. Причиною надання автономії тій чи іншій території при унітарній формі державного устрою можуть бути обставини географічного (геополітичного) характеру. Так, з цієї причини Фінляндія визнала автономію за Аландськими островами, Франція надала автономію своїм заморським територіям, Данія закріпила статус автономії за Гренландією.

Автономія – здатність, право самостійного, відносно незалежного функціонування політичних суб'єктів у складі державного утворення, закріплене конституцією [229].

Під автономією М. Комлев розуміє самоврядування, право самостійного здійснення певних функцій державної влади або управління [161].

Відповідно до словника іноземних слів автономія – це право самоврядування, політична самостійність; право видавати власні закони, чим можуть користуватися окремі області, стану, громади, корпорації [231].

Територіальна автономія ділиться на адміністративно-територіальну (регіональну), національно-територіальну і національно-державну автономію. Територіальну автономію називають також політичною чи законодавчою.

Виходячи з аналізу визначень поняття «автономія», можливим є виділення його характерних ознак та синонімічних значень (рис. 1.5).

Отже відносно регіонального розвитку поняття «автономія» може використовуватися відносно прав органів місцевого самоврядування на розширення повноваження та можливості регіонів фінансувати економічний розвиток, впливати на інтенсифікацію інноваційного розвитку тощо.

Сутність поняття «незалежність» полягає в можливості приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади розвитку регіонів України на основі самодостатності

потребують зовнішніх вказівок та наказів. Незалежність для держави – політична самостійність, відсутність підлеглих, суверенітет, самостійність у поведінці, діях і т. п. [49]. Однак у межах унітарної держави незалежність регіонів не може бути повною, стосовно всіх рішень, що приймаються в межах регіонального розвитку на мезорівні.

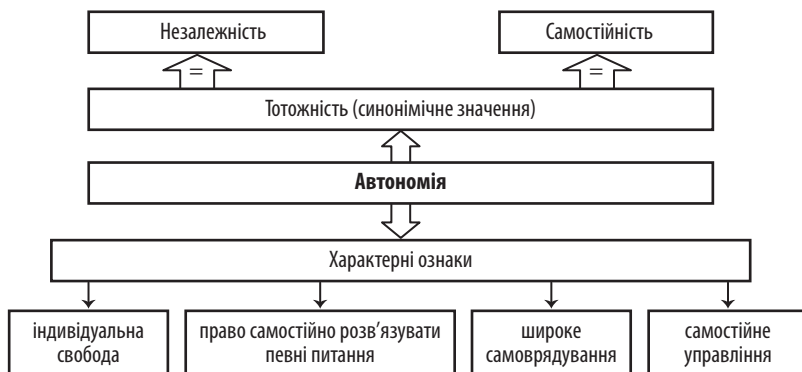

Рис. 1.5. Аналіз поняття «автономія»

Джерело: розроблено автором

Незалежність за С. Ожеговим – це політична самостійність, відсутність підпорядкованості, суверенітет. Незалежний – самостійний, що не знаходиться в підпорядкуванні, вільний, що виявляє або виражає самостійність [206].

Відповідно до енциклопедії соціології [339], незалежність – (англ. *independence*; нім. *Unabhangigkeit*):

1. Свобода від впливу, контролю.
2. Самостійність, відсутність політичної, економічної, культурної і т. д. підпорядкованості; суверенітет (рис. 1.6).

Отже, аналіз поняття «незалежність» дає змогу зробити висновок про можливість його застосування в контексті регіонального розвитку тільки в межах окремих прав, якими можуть бути наділені регіональні органи влади та місцевого самоврядування.

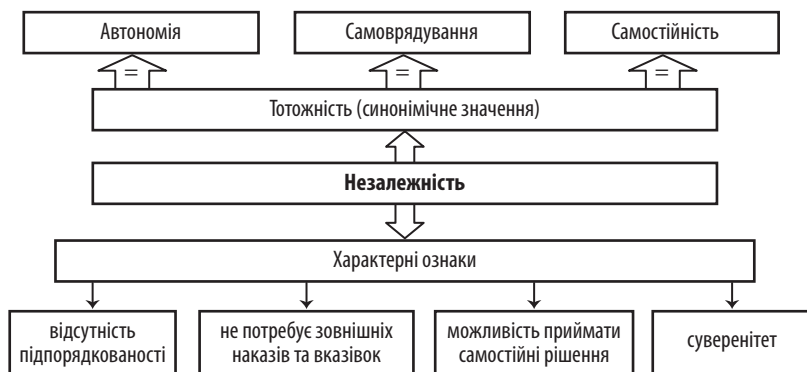

Рис. 1.6. Аналіз поняття «незалежність»

Джерело: розроблено автором

У тлумачному словнику самостійність – це здатність до незалежних дій, суджень, володіння ініціативою, рішучість, незалежність, свобода від зовнішніх впливів, примусів, від сторонньої підтримки, допомоги [306].

Відповідно до словника С. Ожегова, самостійний – існуючий окремо від інших, незалежний, рішучий, що володіє власною ініціативою, діючий власними силами, без сторонніх впливів, без чужої допомоги [206].

Поняття «самостійний» означає той, який не перебуває під чієюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому-небудь (про державу, політичні організації тощо). Здатний діяти самостійно, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін. Здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва [275].

У тлумачному словнику української мови зазначено, що самостійний – відосблений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремий [304]. Характерні риси поняття «самостійність» наведено на рис. 1.7.

Таким чином, самостійність регіону в контексті соціально-економічного розвитку доцільно вживати відносно фінансової спроможності вирішувати соціальні та економічні питання в межах регіону за допомогою ефективно-

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади розвитку регіонів України на основі самодостатності

го використання економічного потенціалу. Однак бути повністю не підпорядкованим центру в умовах унітаризму регіон України не може.

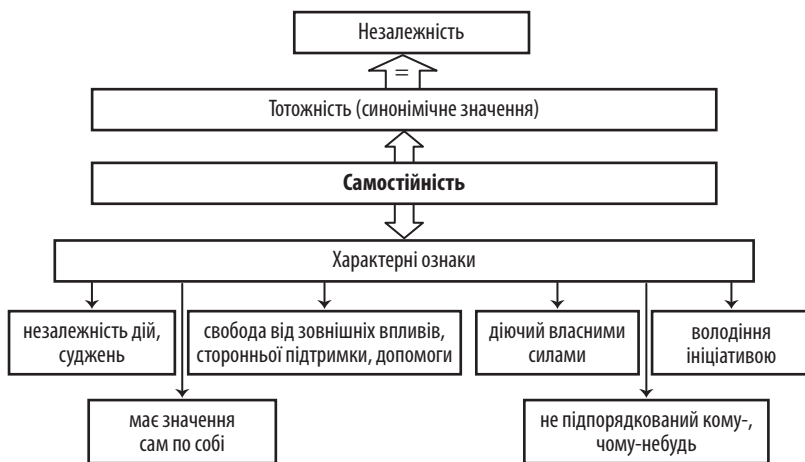

Рис. 1.7. Аналіз поняття «самостійність»

Джерело: розроблено автором

Спорідненим поняттям самостійності є «саморозвиток». У своїх роботах Т. Заславська визначає саморозвиток як «стратегічно стійку здатність регіону в умовах сформованого в суспільстві макросередовища забезпечувати розширене відтворення валового регіонального продукту за рахунок власних дохідних джерел в інтересах реалізації як макроекономічних цілей і пріоритетів, так і внутрішньорегіональних цільових установок системного характеру» [103]. В цілому погоджуючись з тезою автора, слід враховувати не тільки економічний результат саморозвитку, а й можливість забезпечувати соціальний розвиток регіону та формувати й використовувати всі види потенціалу регіону.

М. Молчанова розглядає саморозвиток території як «процес забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території, як за рахунок власних дохідних джерел, так і залучених коштів в умовах сформованого в суспільстві макросередовища». В регіональному розрізі вона виділяє дві групи системоутворюючих ознак (умов) саморозвитку: внутрішня само-

достатність регіональної економічної системи для стійкого регіонального розвитку (достатність ресурсів; об'єктивно певні місія і мета, що відображають цільові установки як макроекономічної, так і регіональної систем; наявність автономних і таких, що гнучко адаптуються до зовнішнього середовища, внутрішньорегіональних систем); зовнішні умови, здатні в своїй сукупності забезпечити довгостроковий саморозвиток регіональних економічних систем (готовність органів влади, громадськості до ідеї саморозвитку; наявність правових та макроекономічних умов використання моделі саморозвитку; використання зовнішніх факторів для реалізації саморозвитку) [200]. Позиція автора, що полягає в урахуванні як ендогенних, та кі екзогенних факторів саморозвитку цілком прийнятна, адже регіон – це відкрита система, що має як внутрішні, так і зовнішні зв'язки та функціонує під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища.

О. Татаркін розглядає саморозвиток територіальних економічних систем, під яким пропонує розуміти «стійку здатність регіону в умовах сформованого в суспільстві макросередовища забезпечувати розширене відтворення ВРП за рахунок наявного потенціалу власних ресурсних можливостей і дохідних джерел в інтересах реалізації як макроекономічних цілей та загальнонаціональних пріоритетів, так і внутрішньорегіональних цільових установок системного характеру» [297]. Академік О. Татаркін у визначенні «саморозвитку» враховує важливу умову конкурентоспроможності держави – поєднання інтересів регіонів із загальнодержавними інтересами, що є важливим при збереженні цілісності держави.

Слід погодитись з позицією В. Осипова та О. Єрмакової, які розглядають саморозвиток регіону як «здатність регіону в умовах мінливого ринку забезпечувати соціальні стандарти якості життя на основі розширеного відтворення валового регіонального продукту переважно за рахунок ендогенних дохідних джерел та інноваційних ресурсів. Тобто, саморозвиток – це процес, що базується на ендогенних факторах росту» [209]. Однак він не «ігнорує» значення та вплив екзогенних факторів.

Аналіз поняття «самодостатність» дозволяє відмітити властивість об'єкта самостійності та достатності ресурсів для розвитку (*рис. 1.8*).

Так, у вільній енциклопедій значиться, що самодостатність об'єкта – це самостійна цінність або здатність обходитися власними можливостями [49].

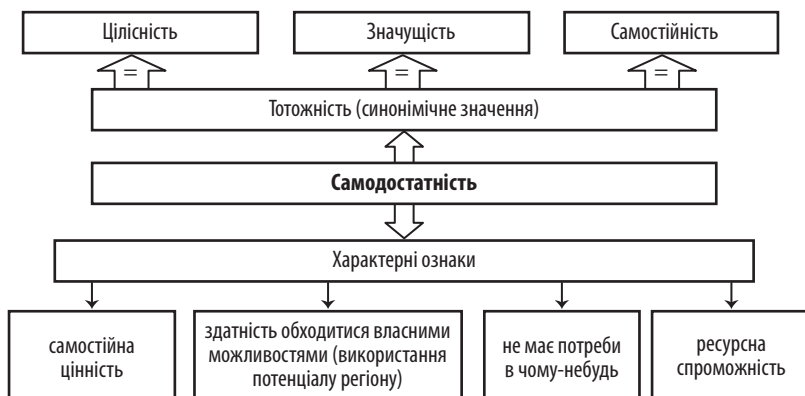

Рис. 1.8. Аналіз поняття «самодостатність»

Джерело: розроблено автором

На думку І. Вихованець, самодостатній – який має цінність сам по собі; який має цілком самостійне значення [275].

У тлумачному словнику під самодостатністю об'єкта розуміється обмеження самим собою, відсутність потреби в чому-небудь іншому [304].

Як зазначає Л. Костирко, що стосується «самодостатності» регіонів, таке визначення носить умовний характер. Регіональне господарство є підсистемою загальнодержавної економічної системи. Регіон не в змозі самостійно, без державної підтримки вирішувати завдання життєзабезпечення території. Інакше втрачається економічна доцільність його входження в економічну систему країни. Термін «економічна самодостатність регіону» є деякою абстракцією, але при цьому характеризує високий ступінь відтворювальної повноти функціонування регіональної економічної системи в просторі та часі [167].

Безумовної значущості у досягненні регіональної самодостатності відводиться фінансовій самодостатності. У свою чергу, фінансова самодостатність може бути досягнута за рахунок використання незадіяного потенціалу саморозвитку регіону. Оскільки фінансова база регіону займає одну із найважливіших позицій, доцільно розглядати механізм забезпечення фінан-

сової самодостатності за рахунок ефективно функціонуючої транспортно-комунікаційної системи [324]. Автор розглядає вузький аспект самодостатності регіонального розвитку.

Фінансова самодостатність визначається інвестиційною привабливістю приватного сектора певної території та перспективами його розвитку. Фінансова самодостатність передбачає можливість вирішення фінансових питань громади за рахунок ефективного використання наявних фінансових ресурсів: формування та використання коштів місцевих бюджетів, формування підприємств комунальної власності, залучення додаткових фінансових ресурсів [329].

За таких умов, для здійснення саморозвитку регіону важливе значення мають геополітичні, демографічні, майнові, природні, інтелектуальні та інші ресурси, що становлять потенціал самодостатності регіону.

Оскільки самодостатність визначається як спроможність країни забезпечити сталість обраної траєкторії свого розвитку на основі оптимального залучення внутрішніх та зовнішніх ресурсів та механізмів розвитку, постає необхідним формування такої моделі самодостатності, яка б сприяла розвитку регіону та зміцненню конкурентних позицій держави [324].

Отже, поняття «самодостатність» доцільне в контексті регіонального розвитку внаслідок того, що відображає спроможність регіону ефективно використовувати свій стратегічний потенціал, здатність обходитися власними можливостями, що має значущість в умовах дефіциту бюджетних коштів та дає можливість регіону зменшити, а можливо й зовсім відмовитися від значної долі міжбюджетних трансфертів.

Під «самодостатністю регіонального розвитку» в даному дослідженні пропонується розуміти самостійну спроможність регіону розкрити свій потенціал з використанням як наявних, так і залучених ресурсів.

Ще одним поняттям теорії регіонального розвитку є «самозабезпеченість», що означає незалежність від усіх речей зовнішнього світу або інших людей (автаркія (від грец. *autárkeia* – самозабезпеченість, самодостатність)). В економіці – економічна незалежність країни, що позбавляє необхідності ввезення найважливіших продуктів споживання. Термін «автаркія» часто вживається в розумінні прагнення до відособлення, схильності до вузького

намісництва [49]. В межах цілісності держави тотожність терміну автаркія не викликає довіри в межах розвитку окремих регіонів єдиної держави.

Однак у тлумачному словнику англійської мови «самозабезпечений – здатний підтримувати себе самостійно без сторонньої допомоги» [351], такий що має більш сприйнятливий стиль та може бути використовуваний в контексті розвитку регіонів.

Характерні риси поняття «самозабезпеченість» наведено на *рис. 1.9*.

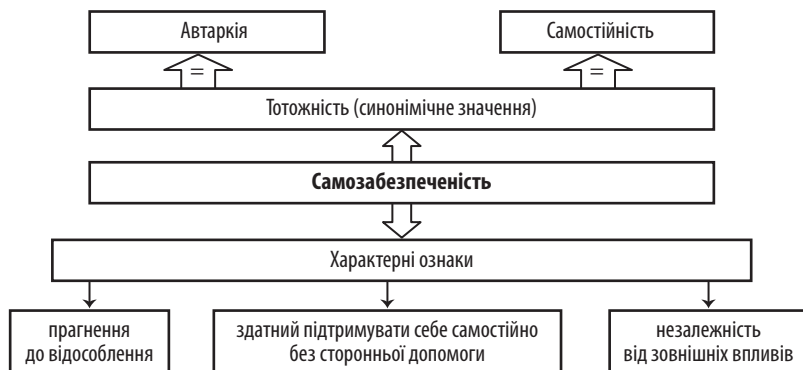

Рис. 1.9. Аналіз поняття «самозабезпеченість»

Джерело: розроблено автором

Таким чином, якщо не орієнтуватися на синонімічність поняття «самозабезпеченість» з поняттям «автаркія», то його в цілому можна вживати в контексті регіонального розвитку, внаслідок того що забезпеченість власними ресурсами завжди буде конкурентною перевагою будь-якого регіону.

Не менш важливою категорією розвитку регіону є децентралізація.

Історичні передумови переважання централізованого державного управління обумовлюють значне втручання центру у регіональний розвиток. При зосередженні управління в центрі прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку регіонів здійснюється централізовано, а виконання даних рішень покладається на регіональні й місцеві органи

влади. При цьому органи влади більш низьких рівнів позбавлені багатьох прав у сфері управління економічним ростом у регіоні. Об'єктивна оцінка потреб регіонів, визначення «точок росту», проблем і можливості їхнього рішення має бути пріоритетними компетенціями місцевих органів влади.

Ефективність управління регіональним розвитком має зростати з передачею повноважень місцевим органам влади та відповідним делегуванням відповідальності, що стимулює органи місцевого самоврядування до підвищення ефективності виконання своїх повноважень.

Отже, під децентралізацією розуміється передача повноважень і обов'язків щодо прийняття рішень з центру в інші організації. У рамках державного сектора децентралізація означає, що рішення приймаються не центральним урядом, а місцевими та регіональними органами влади [336].

Також децентралізація – це зменшення державного контролю, сприяння розвитку партнерства між державою і приватним сектором, проведення політики, яка сприяє збільшенню приватного капіталу на ринках країни, а також посиленню конкуренції [351].

Б. Райзберг та Л. Лозовської розглядають децентралізацію як передачу функцій управління від центральних органів влади місцевим органам, розширення кола повноважень нижчестоящих органів управління за рахунок вищестоящих [248].

Децентралізація в області регіонального розвитку сприяє вирішенню наступних завдань:

- зменшення й ліквідація негативного впливу державного втручання в регіональний розвиток;
- створення сприятливих умов для саморозвитку й самозабезпеченості регіонів України шляхом зменшення державного регулювання з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності;
- забезпечення правового поля збільшення самостійності органів місцевого самоврядування в досягненні саморозвитку регіонів на основі максимізації ефективності використання їхнього потенціалу;
- посилення взаємодії інституціональних і мотиваційних факторів соціально-економічного розвитку регіонів;

- створення стимулів для підвищення фінансової самозабезпеченості регіонів шляхом збільшення ролі органів регіональної влади в соціально-економічному розвитку регіонів;
- зниження корупційних ризиків при перерозподілі бюджетних коштів і ін.

При цьому слід погодитися з думкою В. Підгорного, який стверджує, що «розподіл повноважень держави та регіонів – вельми складне питання, пов'язане насамперед з гармонізацією державних і регіональних інтересів. З цієї точки зору, систему державного регулювання в системі управління регіонів слід розглядати в рамках загальної системи державного регулювання економіки» [227, с. 8].

Л. Тарангул виділяє такі пріоритетні завдання, які мають бути вирішені при реалізації регіональної політики, невід'ємною частиною якої є податково-бюджетні відносини [294]:

- зміцнення фінансової самостійності регіонів; формування і зміцнення економічної основи для самостійного соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою чіткого розмежування компетенції та відповідальності між органами державної влади;
- згладжування об'єктивно сформованих міжрегіональних відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку з використанням централізованої фінансової підтримки [294, с. 22]. При цьому застосування централізованого підходу в проведенні регіональної політики зумовлено унітарною типом адміністративно-територіального устрою України.

В. Борецько, крім раніше зазначених пріоритетних напрямів розвитку регіональної політики, звертає увагу на наступні:

- об'єднання регіональних і державних інтересів;
- створення інвестиційної привабливості економічно відсталих територій;
- принцип максимально можливої самостійності регіонів, згідно з яким за центральними органами управління залишаються тільки загальнодержавні та координаційні функції [27, с. 297].

Слід зазначити, що більшість вчених робить акцент на необхідності забезпечення практично повної самостійності регіонів у вирішенні багатьох питань, що стосуються їх функціонування. Однак надання абсолютної автономії, в т. ч. і податкової, може, згодом, призвести до ще більшої залежності місцевих бюджетів від Державного. Тому для України важливим пріоритетним напрямком в реалізації ефективної регіональної політики є поступовий перехід від централізованого методу державного регулювання даних аспектів до децентралізованого. У даному випадку слід також погодитися з думкою М. Карасьова, який звертає увагу на те, що «мова має йти саме про необхідність детального регулювання та чіткого розмежування податково-бюджетних повноважень між органами державної влади різних рівнів та органами місцевого самоврядування» [142, с. 122]. При цьому, як вказує З. Варналій, «фінансове вирівнювання має застосовуватися не тільки до наближення стандартів надання суспільних послуг населенню по всій країні, але і як інструмент стимулювання економічного розвитку кожного регіону з необхідністю обліку всіх сильних і слабких сторін економічних умов і наявної інфраструктури» [80, с. 346]. Фінансове забезпечення місцевих бюджетів має базуватися на ендогенному потенціалі, а отже необхідною є активізація економічної й господарської діяльності місцевих органів влади з метою збільшення частки власних і закріплених джерел доходів у місцевих бюджетах і зменшення частки трансфертів, а також збільшення в цілому кількості регіонів, які не вимагають істотних трансфертів з Державного бюджету (мотиваційна складова регіонального розвитку). Застосування інструментів регіональної політики для стимулювання активізації діяльності суб'єктів господарювання буде сприяти зростанню доходів підприємств, індивідуальних підприємців, домашніх господарств, що дозволить розширити податкову базу та, відповідно, збільшити податкові надходження у місцеві бюджети.

Важливим є розуміння відмінностей категорій «федералізація» та податково-бюджетного федералізму в їх можливості та доцільності впровадження в Україні.

Федералізація (від лат. *foederatio* – об'єднання, союз) – адміністративно-політичний процес та конституційна реформа, які спрямовані на перехід від унітарного державного устрою до федеративного [49]. Основною ознакою федеративної держави є поділ суверенітету між двома рівнями (федер-

ральним і суб'єктів федерації), що передбачає, зокрема, існування двох систем державної влади та управління, кожна з яких діє у визначених межах. Характерною рисою федеративної держави є те, що поряд з федеральною конституцією, органами влади та законодавством свої конституції, закони, свою систему законодавчих, виконавчих та судових органів мають суб'єкти федерації. Характерне конституційно установлене розмежування компетенцій між федерацією у цілому та її суб'єктами. До відання федерації, як правило, належать найважливіші питання державного життя: зовнішня політика, оборона країни, фінанси, оподаткування, організація федеральних органів, розв'язання конфліктів між суб'єктами федерації. Компетенція суб'єктів федерації у цілому ширша, але вона зводиться переважно до питань, що не потребують однакового регулювання. До них віднесені організація органів місцевого самоврядування, громадський порядок, охорона довкілля, встановлення місцевих податків та ін. [49].

Відповідно до Конституції України Україна є унітарною державою. Унітарною державою є держава, адміністративно-територіальні одиниці якої не мають статусу державного утворення, тобто на всій території держави діють єдині вищі органи державної влади, єдина правова система, єдине законодавство тощо [49].

Для бюджетного унітаризму характерна централізація фінансів у центральних органах влади, мала частка власних ресурсів у місцевих бюджетах, і отже, недостатній рівень самостійності місцевих органів влади, які не можуть адекватно реагувати на зміни у соціально-економічному становищі регіонів, повною мірою задовольнити потреби населення, які відрізняються у залежності від місця та умов проживання [203].

Бюджетний федералізм як модель податково-бюджетних відносин дає можливість вирішити питання, які функції держави ефективніше виконувати централізовано, а виконання яких функцій можна передати місцевим органам влади [143], що проявляється в закріпленні за регіональними органами влади прав на одержання доходів і раціональне розпорядження видатками. Основна ідея фіскального федералізму полягає у створенні умов для самофінансування видатків регіону.

Виходячи із сутності понять «федералізація» та «податково-бюджетний федералізм», слід зазначити доцільність застосування останнього для нарощування потенціалу самодостатності регіонів України.

Таким чином, проаналізувавши термінологічний апарат регіонального розвитку слід зазначити доцільність формування умов самодостатності розвитку регіонів на основі принципів податково-бюджетного федералізму (рис. 1.10).

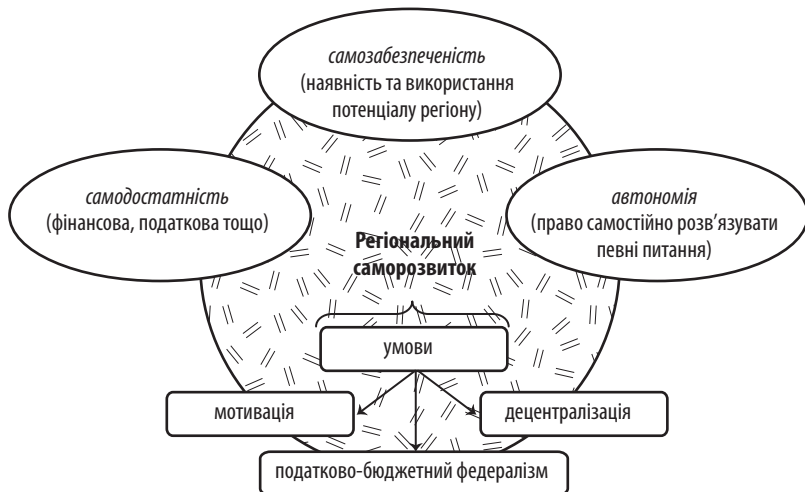

Рис. 1.10. Умови та критерії регіонального саморозвитку

Джерело: розроблено автором

Розвиток регіонів, що спрямований на мобілізацію власних ресурсів та можливостей, сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності, формуванню конкурентних переваг та зміцненню конкурентних позицій.

1.3. Взаємозв'язок конкурентоспроможності регіону та регіонального саморозвитку

Процеси глобалізації світового співтовариства створюють принципово нові вимоги до формування стійких конкурентних позицій держави, його територіальних одиниць і підприємств. У соціально-економічних перетвореннях важлива роль приділяється державній регіональній політиці, активізація якої дозволяє розвивати напрямки підвищення ефективності

використання стратегічного потенціалу регіонів, забезпечуючи тим самим зростання їхньої конкурентоспроможності і стійкість конкурентної позиції.

Питанням регіональної конкурентоспроможності, забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону і ролі в цих процесах державного регулювання приділена значна увага наукового світового співтовариства, що відображається в численних дослідженнях вітчизняних і закордонних учених-економістів: П. Беленького [17], З. Варналія [251], В. Видяпіна [253], З. Герасимчука [56], І. Данилова [74], І. Дегтярьової [76], М. Долішнього [85], Л. Ковальської [155], Д. Кузьміна [177], М. Портера [233], М. Степанова [253], Д. Сенпіка, А. Соколовського [177], Д. Стеченко [289], А. Татаркіна [295, 299], Л. Яремко [340] й ін. Однак процеси глобалізації, міжнародних трансформацій, інтеграції країн у світове співтовариство змінюють концептуальні підходи до збереження, формування й посилення конкурентоспроможності національної економіки і конкурентної позиції регіонів країни. Внаслідок цього актуальними є питання вивчення впливу факторів на конкурентну позицію регіону для розробки стратегій його соціально-економічного розвитку.

Доцільним є проведення аналізу факторів, що впливають на стійку конкурентну позицію регіону з погляду соціально-економічного розвитку території і зростання конкурентоспроможності регіону в умовах геополітичних трансформацій.

Розгляд характеру впливу факторів на стійкість конкурентної позиції регіону вимагає визначення сутності досліджуваного об'єкта – конкурентної позиції регіону.

Поняття «конкурентна позиція» є важливим з погляду аналізу конкуренції, тому що воно відбиває конкурентні відносини, результат конкурентної боротьби й основу для існування і розвитку регіону в конкурентному оточенні.

Конкурентна позиція регіону розглядається як невід'ємна категорія його конкурентоспроможності. Під конкурентоспроможністю регіону П. Беленький [17, с. 6–7] розуміє обумовлений економічними, соціальними, політичними й іншими факторами стан регіону і його окремих то-

варовиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, що визначається показниками, які адекватно характеризують цей стан і його динаміку; роль і місце регіону в економічному просторі країни, здатність забезпечувати високий рівень життя населення й можливість реалізувати наявний у регіоні економічний потенціал (фінансовий, виробничий, трудовий, інноваційний, ресурсно-сировинний тощо).

У сучасних умовах розвитку сильні конкурентні позиції регіону виступають найважливішим фактором стійкого розвитку регіональної соціально-економічної сфери. Однак наявність тільки конкурентних переваг не може збільшувати рівень конкурентоспроможності, для цього регіон повинен мати конкурентний потенціал для випередження суперників у досягненні поставлених економічних цілей і займати стабільну конкурентну позицію, що являє собою реальні можливості, які досягаються за допомогою реалізації конкурентних переваг [43, с. 133].

Під конкурентним потенціалом регіону, або силою його конкурентної позиції (здатності ефективного функціонування регіону в перспективі), варто розуміти забезпечення факторами, які в змозі у разі залучати й утримувати підприємництво й промисловість у партнерських відносинах [17, с. 7]. У даному визначенні потенціал ототожнюється з позицією, однак конкурентна позиція відбиває очікувану (або досягнуту) результативність його реалізації.

Одним з базових понять теорії конкуренції, що визначає конкурентоспроможність регіону, і забезпечення, що є основою стійкої конкурентної позиції регіону, виступають конкурентні переваги.

Розглянуті категорії теорії конкуренції – взаємозалежні й взаємозалежні. Співвідношення досліджуваних понять теорії конкуренції з урахуванням прямого і зворотного зв'язку між ними може бути представлено в такому вигляді (рис. 1.11) [162, с.37].

Конкурентна боротьба на сучасному етапі розвитку служить найважливішим фактором, що стимулює підвищення ефективності національної економіки. Всі досліджувані категорії існують в умовах конкуренції і породжені нею.

Високий рівень конкурентоспроможності регіону, з одного боку, є наслідком використання, а з іншого – станом створення й посилення страте-

гічного потенціалу для підтримки існуючих і створення нових конкурентних переваг, для успішної реалізації обраної регіональної конкурентної стратегії за рахунок більшої кількості засобів, отриманих внаслідок ефективної регіональної політики, більшої кількості ресурсів і вигідної конкурентної позиції.

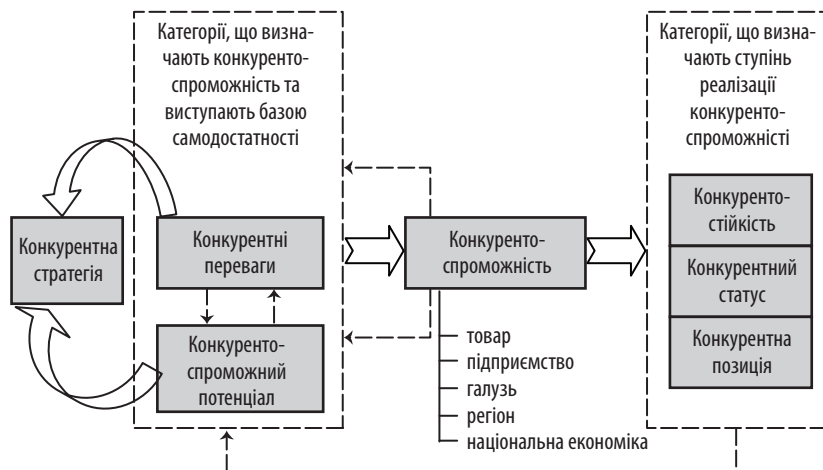

Рис. 1.11. Схема системи категорій теорії конкуренції в рамках регіонального розвитку

Джерело: розроблено автором [162, с.37]

Однозначно можна стверджувати, що конкуренція існує не тільки на рівні економічних агентів, країн, але й на регіональному рівні. Цілком зрозуміло, що під конкурентоспроможністю регіону розуміється, насамперед, конкурентоспроможність його економіки, здатності створювати умови для стійкого розвитку, що припускає, на думку Д. Кузьміна й А. Соколовського [177], здатність регіону створювати ефективні механізми трансформації порівняльних переваг у конкурентні і забезпечувати їхній розвиток і вдосконалювання; здатність до підвищення рівня життя або стійка динаміка росту реального економічного добробуту жителів регіону; здатність до створення повноцінного середовища життєдіяльності.

Конкурентні позиції регіону, національної економіки можуть бути реалізовані й укріплені через конкурентні переваги окремих суб'єктів господарювання і регіону. Базою формування конкурентних переваг регіону є внутрішні (стратегічний потенціал регіону) і зовнішні фактори, що стосуються національної економіки в цілому. Безпосередньо в регіоні відбувається формування конкурентних переваг, які виступають базисом підвищення його конкурентоспроможності і стійкості конкурентної позиції. Окремі конкурентоспроможні підприємства регіону виступають його конкурентними перевагами. З іншого боку, формуючи ефективну і стійку конкурентну перевагу, регіон може вийти на боротьбу в міжнародних масштабах і зайняти там стійку конкурентну позицію.

Конкурентоспроможність території визначається конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання, які ідентифікуються з даною територією. Тобто можна одержати логічний ланцюжок: «конкурентний регіон (конкурентне економічне середовище в регіоні) – конкурентоспроможні регіональні суб'єкти господарювання – конкурентоспроможний регіон» [17, с. 6]. Уточнюючи дану тезу, слід зазначити, що на всіх ланках ланцюжка важливого значення здобувають відносини «центр-регіон», які складаються в країні і є важливим чинником забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону, а також рівень самодостатності регіону, що залежить від ефективності використання економічного, у т. ч. податкового, бюджетного потенціалу території.

З погляду забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону значення набувають фактори, що впливають на самодостатність регіону в ресурсному аспекті. Актуальність даної проблеми збільшують процеси світової інтеграції, реалізація яких приводить до посилення конкуренції між регіонами.

Забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону здійснюється під впливом безлічі факторів, виявлення й аналіз стану яких дозволить визначити подальші стратегічні можливості формування конкурентних переваг регіону.

Достатня вивченість проблем конкурентоспроможності регіонів обумовлює наявність низки факторів, що впливають на забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація факторів забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону

Критерій класифікації	Групи факторів	Зміст факторів
1	2	3
За місцем формування [58; 89; 327]	внутрішні (ендогенні)	структура економіки регіону, включаючи територіальний поділ праці; наявність власних вузів, рівень розвитку підприємств матеріальної сфери, наслідок рішень і дій суб'єктів економічної політики на рівні відповідного регіону й т. д.
	зовнішні (екзогенні)	рішення центральних органів влади; рішення, прийняті в інтегрованих бізнес-групах, чия діяльність здійснюється одночасно в багатьох регіонах; зміни кон'юнктури на світових товарних ринках; іноземні ресурси
За природою виникнення [177; 165; 187; 203]	інституційно-нальні	рівень відкритості роботи владних структур; демократія; бюрократія; громадянські свободи
	економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▪ економічні фактори макrorівня — фактори, які характеризують рівень розвитку народного господарства в цілому; обсяги інвестицій у різні галузі; стан товарообігу (його сальдо); ▪ економічні фактори мікрорівня — фактори, які характеризують фінансові можливості окремого жителя, його платоспроможність; ▪ економічні фактори мезорівня — ступінь освоєння природно-ресурсного, податкового, бюджетного, кадрового потенціалу; основні виробничі фонди; розміщення продуктивних сил у сукупності з об'єктами інфраструктури; рівень безробіття
	організаційно-правові	організаційна і виробнича структури; політика продовольчої безпеки; розділення та організація праці; державні законодавчі та нормативні акти; нормативні акти місцевої влади
	соціально-економічні	прогнозування та планування; економічна та соціальна структура; фінансова система; соціальна та економічна політика та ін.
	природні	стан навколишнього середовища, екосистем і територій, що охороняються; ступінь використання природного капіталу; використання енергозберігаючих технологій; рівень забруднення природних об'єктів і сфер; земля, стан ґрунту; корисні копалини; кліматичні умови; водні ресурси; рельєф, екологія; флора та фауна

1	2	3
	соціокультурні	демографічна динаміка; якість життя населення; міграція населення; ступінь розвитку населених місць; соціальна диференціація суспільства; рівень освіти; показники злочинності; рівень поінформованості й виховання суспільства; стан системи охорони здоров'я регіону
	науково-технічні	науково-технічний потенціал; інноваційний і науково-технічний розвиток; рівень інформатизації; розвиток освітньої сфери й інноваційної активності
	інноваційно-технологічні	інноваційна політика та інноваційна активність; системи бюджетного менеджменту; оперативне та стратегічне управління; ринкові інструменти (маркетинг, контролінг, логістика й ін.).
	інформаційні	кількість інформаційних джерел; ступінь розвитку інформаційних технологій; ступінь доступності інформації; вартість інформації й інформаційних технологій
За способом впливу на розвиток регіону [315]	прямі	збільшення чисельності й підвищення якості трудових ресурсів; зростання обсягу й поліпшення якісного складу основного капіталу; удосконалювання технології й організації виробництва; підвищення кількості і якості ресурсів, що залучаються до господарського обігу; зростання підприємницьких здатностей у регіоні тощо
	непрямі	зниження ступеня монополізації ринків; зменшення цін на виробничі ресурси; зниження податків на прибуток; розширення можливості одержання кредитів і т. д.
За характером впливу [187; 337]	екстенсивні	залучення до процесу виробництва засобів праці, предметів праці, робочої сили, нового будівництва, тих або інших об'єктів виробничої сфери (чисельність працюючих, величина використовуваних основних виробничих фондів, обсяг притягнутих коштів)
	інтенсивні	науково-технічний прогрес і науково-технічний рівень виробництва і продукції; рівень організації виробництва і праці; господарський механізм і рівень організації управління; соціальні умови й рівень використання живої праці; природні умови; світові економічні відносини й рівень їхнього розвитку

1	2	3
За характером мотивації	стимулюючі	розвиток регіональних кластерів, дерегулювання економіки, децентралізація функцій державного управління, умови для саморозвитку регіону
	дестимулюючі	рівень фінансової залежності регіону від центра; розмір міжбюджетних трансфертів, обмеженість прав органів місцевого самоврядування з питань економічного розвитку регіону, підтримки інноваційних проектів, суб'єктів господарювання, втрати при перерозподілі коштів Державного бюджету (часові, транзакційні, корупційні)
За наслідками впливу	позитивні	фактори, що сприяють посиленню конкурентної позиції регіону (ефективність державної регіональної політики, управлінських рішень місцевих органів самоврядування, коректування законодавчої основи зміцнення самодостатності регіонального розвитку, розширення прав і відповідальності місцевих органів влади, що проявляється в зростанні ВРП, зниженні рівня безробіття, поліпшенні якості надаваних послуг органами влади, стан інфраструктури, промисловості, інвестиційної й інноваційної активності в регіоні й ін.)
	негативні	фактори, які приводять до ослаблення конкурентної позиції регіону (розвиненість інфраструктури, промисловості, інвестиційної й інноваційної активності в регіоні, обмеженість прав органів місцевого самоврядування з питань економічного розвитку регіону, бар'єри для ведення бізнесу в регіоні, корупційні фактори й ін.)
За спрямованістю державного регулювання регіонального розвитку	податкові; бюджетні; демографічні; інноваційні; екологічні й ін.	особливості бюджетної й податкової політики держави, програми фінансування й субсидування регіонів, права місцевих органів влади; особливості регулювання інноваційної діяльності в країні, специфіка відносин «центр-регіон»

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [58; 89; 165; 177; 187; 203; 315, 327; 337]

Узагальнена система класифікації факторів, що впливають на стійкість конкурентної позиції регіону, може доповнюватися ще багатьма критеріями класифікації і факторами. У науковій літературі виділяють об'єктивні й суб'єктивні фактори, короткочасний і довгостроковий тощо. Так, М. Пор-

тер у роботі «Конкуренція» [233] розглядає позитивний і негативний вплив факторів на конкурентоспроможність регіону. Також автор виділяє групи факторів, що визначають конкурентні переваги регіону: конкурентоспроможність країни, у яку входить регіон; природно-кліматичні, географічні, екологічні і соціально-економічні параметри регіону; підприємницька й інноваційна активність у регіоні; рівень відповідності (випередження або відставання) параметрів інфраструктури регіону міжнародним і державним нормативам; рівень міжнародної інтеграції і кооперування регіону.

Д. Кузьмін і А. Соколовський пропонують групувати фактори у трьох напрямках [177]: економічному (ступінь економічного розвитку регіону, ступінь ефективності використання наявних ресурсів, інноваційна активність), соціальному (ступінь розвиненості людського потенціалу, рівень життя населення регіону і його забезпеченість соціальними послугами), екологічному (створення екологічно безпечних умов життєдіяльності в регіоні).

С. Клочко пропонує виокремити кількісні та якісні фактори впливу на стійкий розвиток регіону. В межах якісних критеріїв стійкості регіону як системи автор виділяє два підходи:

- 1) залежно від збалансування соціальних, економічних та екологічних інтересів, що зберігаються при зовнішніх діях, економічні системи поділяються на збалансовані та незбалансовані;
- 2) залежно від характеру відносин регіону та зовнішнього середовища виділяють економічні системи чотирьох типів стійкості: реактивна стійкість – здатність економічної системи під впливом зовнішнього середовища функціонувати в рамках наявної структури; активна стійкість – здатність економічної системи функціонувати, істотно діючи на зовнішнє середовище; адаптивна стійкість – здатність економічної системи функціонувати, змінюючи свою структуру, після початку зовнішніх дій; превентивна стійкість – здатність економічної системи функціонувати, змінюючи свою структуру до початку дії зовнішнього середовища [150].

Дія кількісних чинників полягає в тому, що кількісний результат функціонування системи заздалегідь перевершує певне цільове значення показ-

ника і тому є деякий «запас міцності». Дія якісних чинників виявляється в можливості швидкої адаптації системи до умов зовнішнього середовища, що змінилися. До кількісних показників оцінки стійкого розвитку регіону можна віднести: динаміку ВРП; обсяг інвестиційних вкладень в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування; індекс фізичного обсягу промислового виробництва, виробництва продукції сільського господарства, роздрібного товарообігу, платних послуг населенню, реальних грошових доходів населення [150].

Разом з тим, слід зазначити, що запропоновані класифікаційні ознаки мають відносний характер: використовуючи положення ситуаційного підходу й з огляду на специфіку кожного регіону, фактори можуть бути одночасно віднесені до різних груп, тобто, наприклад, мати позитивні й негативні наслідки, бути прямими або непрямими.

Розглянуті і запропоновані класифікаційні підходи надалі можуть бути використані при розробці напрямів з посилення конкурентних позицій регіонів, зміцненню самодостатності регіонального розвитку, а також для обґрунтування стратегії формування конкурентних переваг і їхнього розвитку.

Взаємозалежність факторів необхідно враховувати при управлінні ними для забезпечення стійкої конкурентної позиції регіону і підвищення його конкурентоспроможності (рис. 1.12) [134].

Виділені групи факторів взаємозалежні і впливають на регіональний розвиток і стійкість конкурентної позиції регіону.

Доцільно розмежувати фактори на внутрішні (фактори, що залежать від потенціалу конкретного регіону, стилю управління місцевих органів влади, компетентностей фахівців, взаємодії бізнесу і влади, стимулювання розвитку підприємництва, інновацій тощо) і зовнішні (правове регулювання податково-бюджетних відносин, рівень централізації державної регіональної політики, рівень фінансової залежності регіонів від центрального бюджету, перерозподіл повноважень і відповідальності між центральними й регіональними органами влади й ін.).

Внутрішні фактори є керованими і створюється можливість регулювання на основі прийняття управлінських рішень по корегуванню впливу

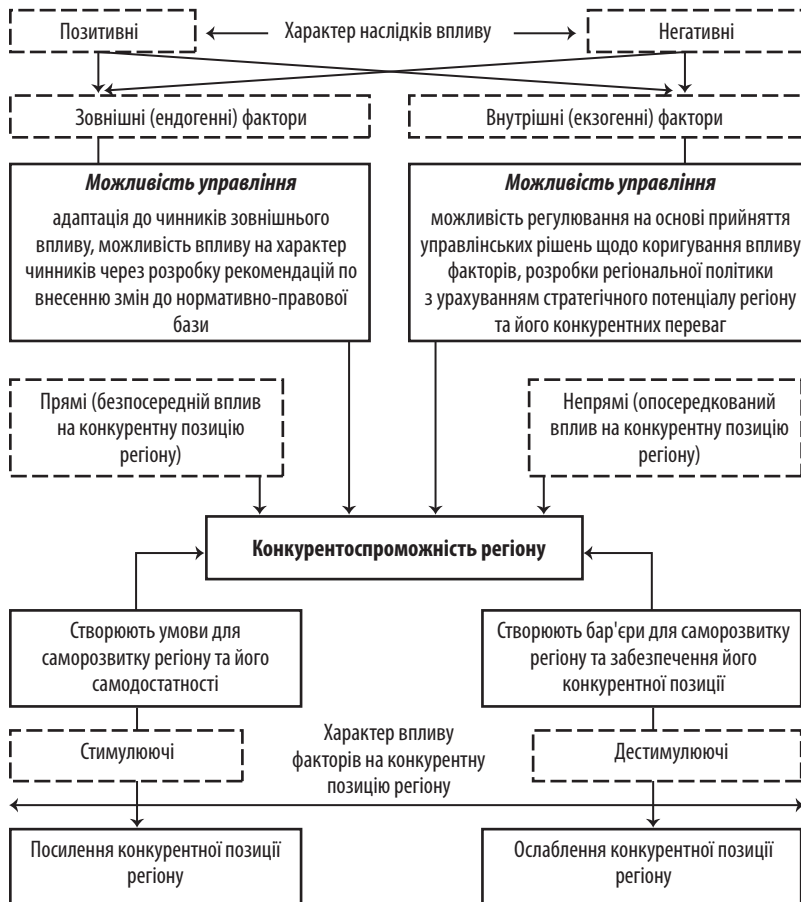

Рис. 1.12. Схема впливу факторів на забезпечення конкурентоспроможності регіону

Джерело: авторська розробка

факторів, розробки регіональної політики з урахуванням стратегічного потенціалу регіону і його конкурентних переваг. До впливу зовнішніх факторів регіон може вести адаптаційну політику, однак існує можливість впливу на характер факторів за допомогою розробки рекомендацій із внесення змін у нормативно-правову базу.

Ключовим фактором регіонального розвитку виступає правове регулювання відносин між центром і регіонами. Якість нормативно-правових актів, їхня погодженість між собою, чіткий порядок відносин між центральними і регіональними органами влади, особливості міжбюджетних фінансових потоків є основою стійкої конкурентної позиції регіонів.

За характером наслідків впливу всі виділені фактори можуть бути позитивними і негативними. Так, одним зі значимих факторів є рівень централізації державної регіональної політики. Саме від цього залежить, де будуть прийматися важливі управлінські рішення зі стратегії розвитку регіону, на державному або регіональному рівні [134]. Рациональність прийняття управлінських рішень та визначення параметрів інструментів розвитку доцільно здійснювати на рівні регіону, де можливо найбільш об'єктивно оцінити потреби та визначити ресурси для їх задоволення.

Надмірна централізація позбавляє органи влади більш низьких рівнів багатьох прав у сфері управління економічним ростом у регіоні, що найчастіше приводить до зниження зацікавленості місцевих органів влади в активізації діяльності щодо стимулювання наповнення дохідної частини бюджету. Отже можна стверджувати про підвищення ефективності управління регіональним розвитком при збільшенні повноважень місцевих органів влади. Звідси випливає наступний фактор – рівень фінансового забезпечення, що відображає наявність фінансових ресурсів для забезпечення делегованих повноважень при перерозподілі бюджетних коштів, а також адресність державної підтримки.

За характером впливу факторів на конкурентну позицію регіону слід виділити стимулюючі й дестимулюючі фактори. Перші створюють умови для саморозвитку регіону і його самодостатності, другі створюють бар'єри для саморозвитку регіону й забезпечення його конкурентної позиції.

Фінансова самодостатність регіону залежить від рівня його фінансової залежності від центрального бюджету та, відповідно, вмотивованості регіональних органів до саморозвитку. Превалювання нецільових дотацій вирівнювання у структурі міжбюджетних трансфертів призводить до звикання регіонів до такої підтримки та до зниження фінансової самодостатності регіонів. При цьому важливим фактором регіонального розвитку є ефективне використання наявного в регіоні податкового і бюджетного

потенціалів. Нераціональність зворотних потоків бюджетних коштів між регіонами та центром призводить до появи корупційних ризиків при перерозподілі коштів, додаткових витрат на адміністрування, втрат часу, коли ці кошти могли вже працювати на регіональний розвиток.

Стимулюючими факторами також виступають відповідність рівня податкового навантаження витратам місцевих бюджетів та дотримання принципу податкової справедливості.

Таким чином, з огляду на вплив перерахованих вище факторів, раціональне управління ними дозволить створити умови для нарощування стратегічного (податкового, бюджетного, кадрового, інноваційного й т. п.) потенціалу регіону, а також підвищення ефективності його використання з метою забезпечення стійкого соціально-економічного саморозвитку регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності регіону і країни у цілому.

Розділ 2

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

2.1. Аналіз тенденцій та ідентифікація проблем використання потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів

Дослідження соціально-економічних показників розвитку регіонів має на меті:

по-перше – виявлення переваг кожного регіону, що вимагають подальшого розвитку на основі вираженої державної регіональної політики, децентралізації та посилення самодостатності регіонів;

по-друге – ідентифікацію проблем використання потенціалу соціально-економічного розвитку, які мають бути вирішені у процесі реалізації економічних реформ.

Основними матеріалами, що містять статистичну інформацію про соціально-економічний розвиток регіонів та оцінки експертів, є:

- публікації статистичної інформації Державної служби статистики України [213; 287; 288], у т. ч. моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України;
- дані Міністерства фінансів України [212];
- дані Державної казначейської служби України [214];
- публікації Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [215];
- публікації Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [216];
- звіт про конкурентоспроможність регіонів України, виконаний Фондом «Ефективне управління» при співробітництві з Всесвітнім Економічним Форумом [104 – 109];

- рейтинг інвестиційної привабливості регіонів, що проводиться Київським міжнародним інститутом соціології у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України [254];
- рейтинг регіонів України за оперативним щомісячним моніторингом соціально-економічного розвитку регіонів України, що проводиться Науково-дослідним центром індустріальних проблем розвитку НАН України [335] та ін.

В Україні спостерігається посилення диференціації областей за основними соціально-економічними показниками, що негативно впливає на конкурентоспроможність держави.

В роботі Л. Гур'янової [71, с. 25 – 27] досить вдало наведено диференціацію регіонів України за показником валової доданої вартості (ВДВ), що визначає мінімальні та максимальні значення показника за регіонами (рис. 2.1).

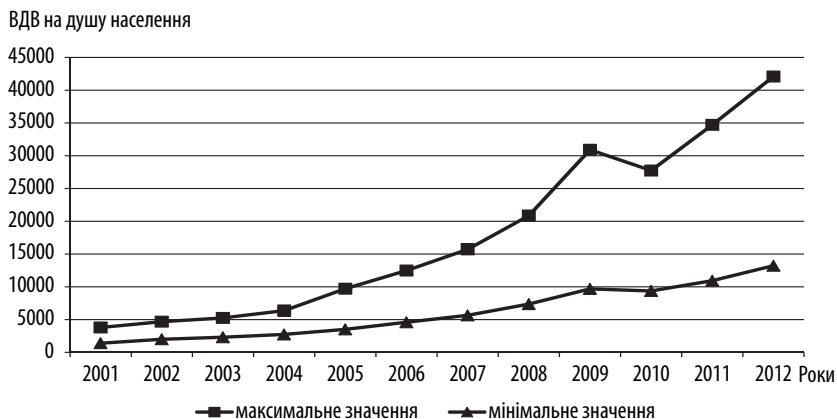

Рис. 2.1. Диференціація регіонів України за показником ВДВ на душу населення за 2001 – 2012 рр.

Джерело: складено за даними [213]

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

Автор справедливо звертає увагу на тенденцію посилення диференціації за даним показником. Так, на рис. 2.1 наочно спостерігається збільшення диференціації регіонів за показником ВДВ: якщо розрив у 2001 р. становив 2,6 разів, у 2010 р. – 2,96 разів, то у 2012 р. він становив 3,18. Так, високі значення показника спостерігаються у Дніпропетровській, Полтавській, Донецькій, Київській, Запорізькій, Харківській, Одеській та Луганській областях (за даними 2014 р. спостерігаються негативні зміни за Луганською та Донецькою областями). Дані регіони переважно відносяться до промислово розвинених, адже у Чернівецькій, Тернопільській та Закарпатській областях спостерігається несприятлива ситуація, де переважно високу питому вагу ВДВ займають сільське господарство, транспорт і зв'язок та ін. види економічної діяльності.

Значна диференціація регіонів спостерігається також за показниками інноваційної активності регіонів (рис. 2.2).

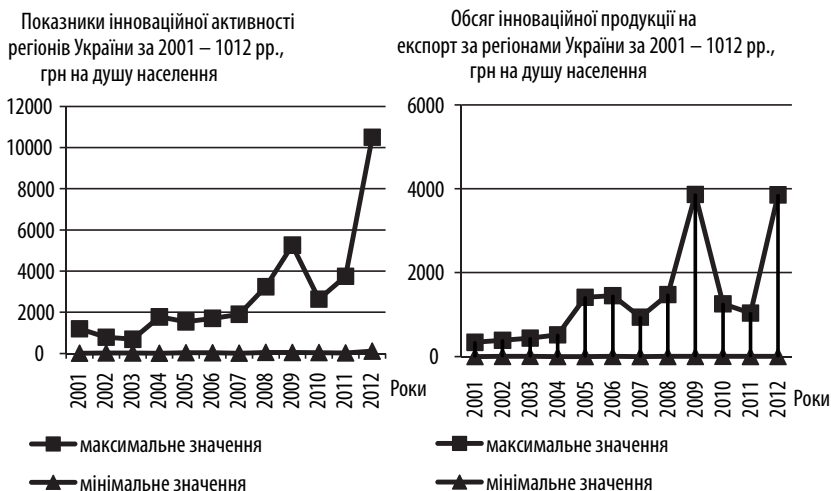

Рис. 2.2. Диференціація регіонів України за обсягом інноваційної продукції (а) та обсягом інноваційної продукції на експорт (б) за 2001 – 2012 рр.

Джерело: складено за даними [213]

Так, у 2012 р. в Полтавській області спостерігається найбільш високий обсяг інноваційної продукції, що майже в 95 разів перевищує область з мінімальним показником – Рівненську.

Диференціація регіонів України також спостерігається за показниками інноваційності та інноваційної сприятливості, трудового потенціалу, фінансового потенціалу, зовнішньоекономічної діяльності, інвестиційної діяльності тощо.

Відповідно даним, які наведено у Статистичному збірнику «Регіони України» за 2013 р., можна спостерігати диференціацію областей за основними соціально-економічними показниками, що представлено у питомій вазі в розрізі областей України (рис. 2.3).

У якості показників аналізувалися чисельність наявного населення, ВРП, обсяг реалізованої промислової продукції та капітальні інвестиції. Результати свідчать про значну диференціацію областей за цими показниками, що відбивається на цілісності держави та її економічній безпеці.

Дана тенденція підтверджується й у динаміці. Так, за даними Аналітичної записки за результатами оцінки аналізу динаміки показників за напрямками розвитку регіонів за 9 місяців 2013 р. [218], у січні-вересні 2013 р. соціально-економічний розвиток переважної більшості регіонів характеризувався негативними тенденціями у промисловому виробництві, будівництві, зовнішній торгівлі товарами, розрахунках з виплати заробітної плати та енергоносіїв.

У січні-серпні 2014 року обсяги промислового виробництва в Україні зменшились на 7,8% (у січні-серпні 2013 року – на 4,7%). Зменшення виробництва спостерігалось у 18 регіонах (від 1,6% у Чернігівській до 23,0% у Луганській областях). Окрім Луганської області, суттєве зменшення промислового виробництва спостерігалось у Донецькій (на 20,3%) області, м. Київ (на 14,0%), а також у Сумській (на 11,7%), Полтавській (на 8,5%) та Черкаській (на 8,4%) областях [201].

Промислове виробництво 7 регіонів мало позитивну динаміку – Тернопільська (+12,3%), Житомирська (+6,3%), Одеська (+4,8%), Кіровоградська (+4,3%), Волинська (+2,8%), Закарпатська (+1,9%) та Миколаївська (+0,7%) області [201].

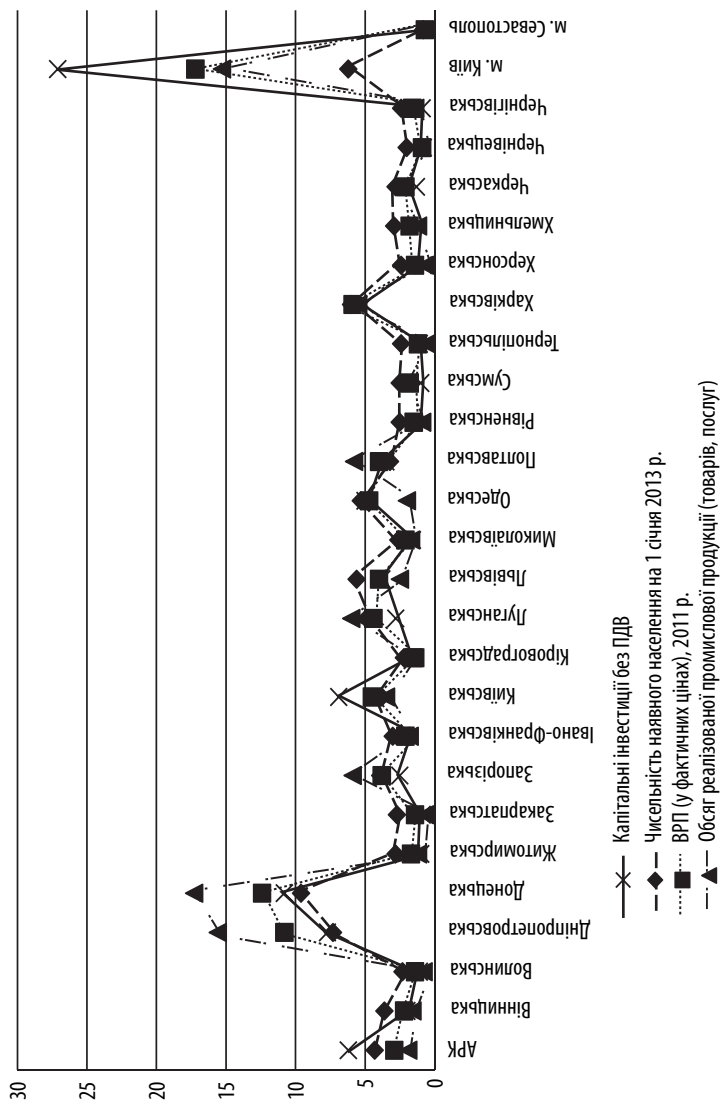

Рис. 2.3. Диференціація областей за деякими соціально-економічними показниками у 2013 р.

Джерело: складено за даними [287; 288]

За оперативними даними Державної служби статистики України стає можливим визначення темпів приросту індексу промислової продукції за січень-вересень 2014 р. відносно відповідного періоду 2013 р. та порівняня їх з індексами капітальних інвестицій (рис. 2.4). Неспівпадіння даних індексів в свідчить про спрямування інвестицій в цих регіонах не в промисловість, а в інші галузі народного господарства, що обумовлюється специфікою регіону. Залучення інвестицій для розвитку промисловості в регіоні, створення умов для інвестиційної привабливості сприятиме формуванню потенціалу саморозвитку регіонів.

Дані наведено з урахуванням політичних подій в Україні за останній рік, що враховують можливі уточнення за Донецькою та Луганською областями та без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Так, спостерігається збільшення індексу промислової продукції на території Вінницької (100,9), Волинської (102,7), Житомирської (107,4), Закарпатської (103,1), Кіровоградської (104,1), Тернопільської (115,4) та ін. областей, що свідчить про виважено промислову політику регіонів. Разом з цим, зменшення виробництва за звітний період спостерігалось у 15 регіонах.

Відстала технологічна база та монофункціональність промисловості Донецької та Луганської областей, сировинний характер експорту продукції та орієнтація його переважно на російський ринок консервує недосконалу структуру економіки, залежність від зовнішнього ринку, зокрема енергетичних ресурсів. Державна промислова політика, що базувалася на наданні преференцій окремим територіям та підприємствам вугільної і металургійної промисловості, не сприяла підвищенню конкурентоспроможності зазначених регіонів. Політика місцевих органів влади призвела до закритості регіональних ринків та фактичної їх інтегрованості до російського ринку [81].

Негативної динаміки зазнали надходження капітальних інвестицій у 2013 р., обсяги яких порівняно з відповідним періодом 2012 року зменшилися у 18 регіонах. При цьому найбільше зменшення спостерігалось у Харківській (у 1,9 разів), Кіровоградській (1,7 рази), Тернопільській (на 30,8%), Львівській (на 30,4%) та Донецькій (на 30%) областях. Разом з тим, у поточному році продовжують зростати надходження іноземних інвести-

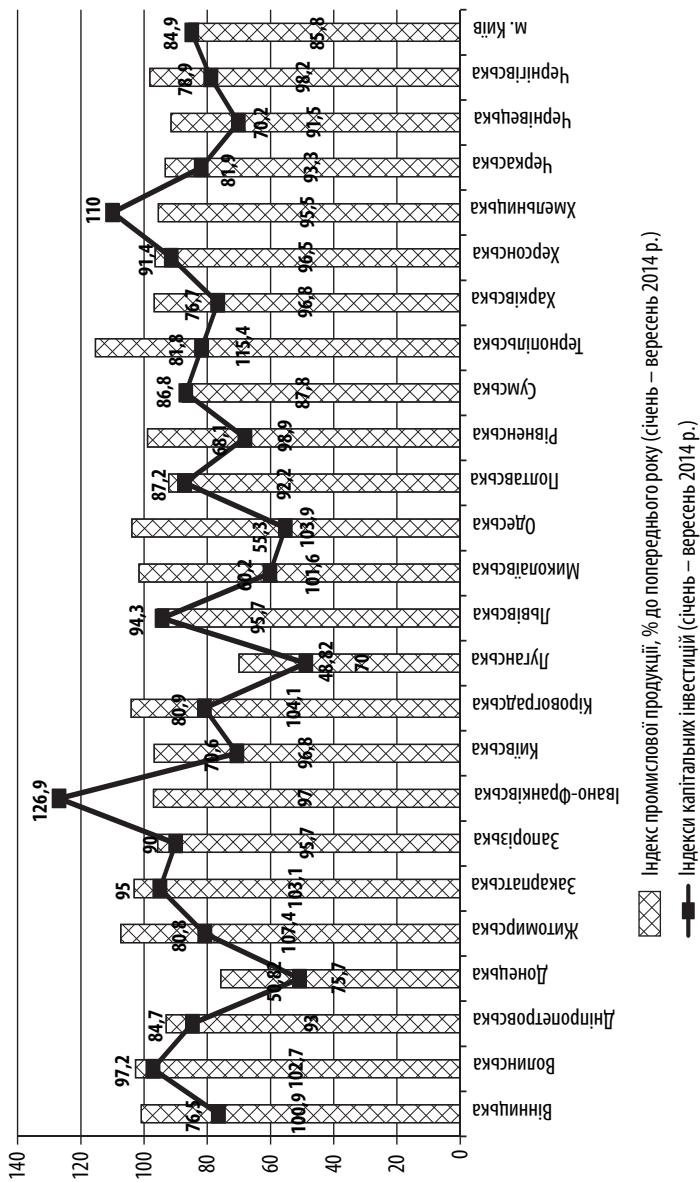

Рис. 2.4. Співвідношення індексів капітальних інвестицій та промислової продукції за регіонами (січень-вересень 2014 р.)

Джерело: складено за даними [213; 287; 288]

цій, однак їх приріст уповільнився. За даними І півріччя 2014 р. позитивна динаміка індексів капітальних інвестицій спостерігається лише у Івано-Франківській та Хмельницькій областях, всі інші регіони мають негативні тенденції.

Загальними тенденціями, що характеризують розвиток регіонів України та які було зазначено у Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [81] в межах обґрунтування її актуальності та своєчасності, є такі:

- поступове підвищенням рівня концентрації економічної активності як на загальнодержавному (зосередження основних ресурсів розвитку в м. Києві, де виробляється майже 20 відсотків валового внутрішнього продукту країни, акумулюється 50 відсотків усіх прямих іноземних інвестицій, збільшується чисельність населення за рахунок міграції з інших регіонів, майже 75 відсотків працівників, зайнятих переважно у сфері послуг, мають вищу освіту), так і на регіональному рівні (концентрація економічної діяльності в обласних центрах та прилеглих районах, у більшості яких зосереджується понад 60 відсотків обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій та виробництва) [81];
- нерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, значна диференціація розвитку районів та міст, у частині яких (більш як 30 відсотків) тривалий час спостерігається одночасне зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення (рис. 2.5) [81].

Наведені дані є результатом вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, тому реалії є гіршими за статистичні.

До економічно активного населення належать особи у віці від 15-ти до 70-ти років, які працюють або шукають роботу. Частка такого населення є приблизно однаковою майже в усіх регіонах України. У 2012 році вона коливалась від 61% до 66,4%, тобто відхилення від середнього показника по Україні (64,3%) у 25-ти з 27-ми регіонів України не перевищувало 3% в той чи інший бік. Безумовним лідером за часткою економічно активного населення є Київ (68,2%), тоді як найнижче значення цього показника зафіксовано в Івано-Франківській області (57,2%) [213; 254, с. 32].

Рис. 2.5. Рівень економічної активності населення за регіонами у 2014 році (за матеріалами вибіркового обстеження населення з питань економічної активності) у % до всього населення відповідного віку

Джерело: складено за даними [213]

В Україні вищу освіту має 28,7% економічно активного населення. Цей показник є найвищим у Києві (58,9%). Серед областей України з високою кількістю дипломованих працівників, із зрозумілих причин, переважають регіони зі значною кількістю навчальних закладів. До них належать Донецька, Львівська та Харківська області, де частка економічно активного населення з вищою освітою становить відповідно 29,1%, 32,6% та 35,3%. До регіонів із найменшою часткою економічно активного населення з вищою освітою належать в основному західні регіони України: Волинська (22,7%), Житомирська (20,3%), Закарпатська (22,9%) Чернівецька (18,3%) та Сумська області (22,5%) [213, 254, с. 36].

У регіональному розрізі існують значні відмінності в рівнях заробітної плати. Так, найнижчу заробітну плату мають працівники Тернопільської області (2,2 тис. грн), тоді як найбільша зарплата традиційно характерна для Києва (4,6 тис. грн).

Крім економічних проблем розвитку зазначених регіонів, на фоні відносно високого рівня середньої заробітної плати порівняно з іншими областями, зросли внутрішньорегіональні диспропорції щодо розвитку інфраструктури, надання послуг населенню у сфері освіти, культури, охорони здоров'я і навколишнього природного середовища та інші. Розвиваються в основному обласні центри, а шахтарські та сільські території занепадають. Наслідком зазначених тенденцій є значне розшарування населення за рівнем доходів, безробіття, соціальне невдоволення мешканців регіонів, створення підґрунтя для проявів сепаратизму [81]. Так, у 2012 році рівень безробіття в Україні становив 7,5%. При чому, у 17-ти регіонах рівень безробіття був вищим ніж середній по країні. У порівнянні з попереднім роком розрив між найбільшим та найменшим рівнем безробіття скоротився на 0,5 відсоткових пункти і становить 4,3 %. Таке скорочення було зумовлено зменшенням рівня безробіття в Рівненській, Тернопільській та Чернігівській областях з 10,4% до 9,8% [254, с. 39].

Нерівномірність розвитку регіонів спостерігається також у фінансовому забезпеченні регіонального розвитку.

Аналізуючи доходи місцевих бюджетів на 1 жовтня 2013 р., за даними Міністерства фінансів України [212] та даними Аналітичної записки [218], в цілому за регіонами слід зазначити зростання доходів місцевих бюджетів порівняно з аналогічним періодом минулого року (рис. 2.6, додаток А).

За даними рис. 2.6 спостерігається зростання доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) за 22 областями України, однак зменшення відповідних темпів за Луганською, Миколаївською та Полтавською областями.

Незважаючи на поступове зростання темпів збільшення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) спостерігається їх уповільнення у порівнянні з відповідним періодом попереднього року, що визначає необхідність розробки напрямів стимулювання місцевих органів влади до активізації діяльності з підвищення ефективності збільшення доходів місцевих бюджетів.

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

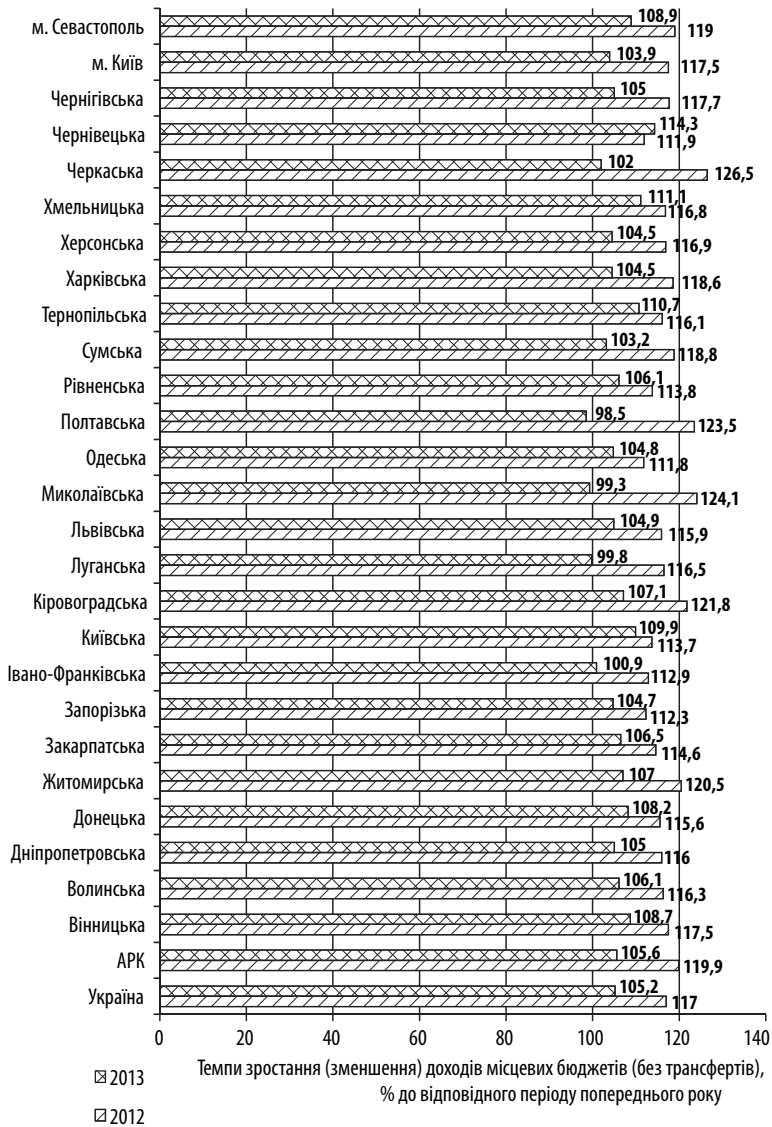

Рис. 2.6. Темпи зростання доходів місцевих бюджетів за 2012 – 2013 рр. (станом на 1 жовтня)

Джерело: складено за даними [218; 212]

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ...

За даними Міністерства фінансів, рівень диференціації за обсягом податкових надходжень до місцевих бюджетів на одну особу населення залишився на рівні відповідного минулорічного показника і становив у I півріччі 2013 року 3,8 рази (від 475,8 грн у Закарпатській області до 1826,5 грн у м. Києві) [218]. Дані станом на 1 жовтня 2012 – 2013 рр. наведено у *табл. 2.1.*

Таблиця 2.1

Динаміка податкових надходжень до місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення на 1 жовтня 2012 – 2013 рр. [218; 212]

Регіони	Обсяг податкових надходжень до місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення, грн		Абсолютне відхилення, грн	Темп приросту
	2012 рік	2013 рік		
1	2	3	4	5
Україна	1362	1460,7	98,7	7,25
АРК	1632,6	1719,1	86,5	5,30
Вінницька	958,8	1067,3	108,5	11,32
Волинська	771,1	837,1	66	8,56
Дніпропетровська	1951,3	2066,5	115,2	5,90
Донецька	1727,1	1897	169,9	9,84
Житомирська	984,8	1067,5	82,7	8,40
Закарпатська	669,2	727,3	58,1	8,68
Запорізька	1550,6	1652,1	101,5	6,55
Івано-Франківська	867	894,5	27,5	3,17
Київська	1526,9	1694,2	167,3	10,96
Кіровоградська	1076	1199,7	123,7	11,50
Луганська	1227,3	1291,3	64	5,21
Львівська	1051,5	1134,7	83,2	7,91
Миколаївська	1153	1244,2	91,2	7,91
Одеська	1257,1	1351,5	94,4	7,51
Полтавська	1647,3	1672,5	25,2	1,53

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5
Рівненська	903	976,7	73,7	8,16
Тернопільська	677,3	749,7	72,4	10,69
Харківська	1411,7	1496,9	85,2	6,04
Херсонська	887,4	944,7	57,3	6,46
Сумська	1165,4	1212,2	46,8	4,02
Хмельницька	916,1	1022,9	106,8	11,66
Черкаська	1126	1235,4	109,4	9,72
Чернівецька	740,7	779	38,3	5,17
Чернігівська	989,6	1052,7	63,1	6,38
м. Київ	2639,6	2788,7	149,1	5,65
м. Севастополь	1826,1	2004,2	178,1	9,75

Незважаючи на позитивну динаміку видатків місцевих бюджетів, ситуація в регіонах є неоднорідною. Так, показник видатків місцевих бюджетів на одну особу, який в певній мірі характеризує якість життя населення та рівень реалізації суспільних послуг місцевими органами влади, за даними Бюджетного моніторингу, у 2012 році коливається в різних областях в межах 500 грн (або майже 10% від середнього значення по Україні) (табл. А.5 додатку А).

Максимальний рівень даного показника у 2012 році спостерігався у Волинській області (5035,1 грн або на 9,3% вище середнього значення по країні), тоді як мінімальний – у Львівській області (4268,4 грн або на 7,3% нижче середнього значення по країні) (рис. 2.7).

Спираючись на наведені у табл. 2.3 дані, можна зробити висновок щодо відсутності прямого зв'язку між рівнем видатків місцевих бюджетів на одну особу та щільністю населення в регіонах або величиною доходів місцевих бюджетів. Так, наприклад, в Харківській та Одеській областях (з населенням більше 1 млн мешканців) даний показник нижчий за середній по Україні відповідно на 6,1% та 5,5%, тоді як в Івано-Франківській і Рівненській областях – навпаки на 4,3% та 6,7% вищий за середній (див. рис. 2.7).

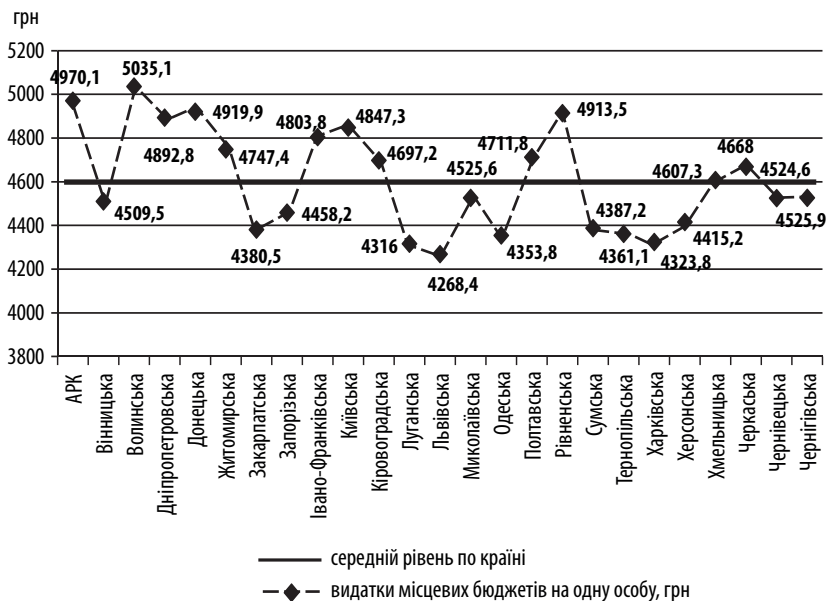

Рис. 2.7. Розподіл рівня витатків місцевих бюджетів на одну особу за регіонами у 2012 році, грн

Джерело: складено за даними: [212; 213; 214]

Серед негативних наслідків державного регулювання регіонального розвитку слід відмітити низький рівень фінансової забезпеченості регіонів України, що призводить до неякісного й неповного виконання покладених на них функцій і повноважень і відображається на соціально-економічному стані регіонів України. Дана тенденція приводить до необхідності підтримки місцевих бюджетів.

Відповідно, наступною проблемою податково-бюджетних відносин між центром та регіонами є значна фінансова залежність місцевих бюджетів від Державного бюджету. Доля трансфертів у доходах місцевих бюджетів в 2000 р. становила 28,9%, в 2005 р. – 47,3%, в 2011 р. – 53,7% [212]. Така ситуація ставить під загрозу фінансову незалежність регіонів та не стимулює місцеві органи самоврядування до збільшення доходів і посиленню економічного потенціалу.

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

Дослідження рівня власних надходжень, видатків та міжбюджетних трансфертів за регіонами наведено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Обсяги власних надходжень, видатків та міжбюджетних трансфертів
за регіонами у 2012 р.

Регіон / Показник	Податкові надходження, що закріплюються за місцевими бюджетами, тис. грн	Власні доходи місцевих бюджетів, без урахування міжбюджетних трансфертів, тис. грн	Власні видатки місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів, тис. грн	Міжбюджетні трансфери, що надаються з Державного бюджету, тис. грн
1	2	3	4	5
АР Крим	3 592 686,7	5 600 680,8	9 761 700,4	4 577 356,1
Вінницький	1 687 103,8	2 616 870,2	7 353 124,7	4 943 207,4
Волинський	877 919,2	1 400 112,1	5 233 003,1	3 965 275,8
Дніпропетровський	6 382 378,1	9 775 078,0	16 214 803,7	7 134 105,2
Донецький	8 320 342,7	11 586 806,3	21 594 981,6	10 828 616,5
Житомирський	1 322 835,4	2 055 403,1	6 033 953,3	4 113 477,4
Закарпатський	933 275,6	1 369 614,1	5 487 004,1	4 271 135,2
Запорізький	2 874 343,0	4 277 171,2	7 973 562,8	4 016 161,0
Івано-Франківський	1 197 778,8	1 926 803,8	6 634 062,2	4 818 640,6
Київський	2 899 144,5	4 311 633,0	8 341 156,6	4 449 186,2
Кіровоградський	1 166 750,4	1 769 634,3	4 691 560,5	3 102 536,6
Луганський	3 114 499,2	4 582 384,8	9 773 999,5	5 319 167,7
Львівський	2 970 435,0	4 287 068,8	10 845 200,1	6 850 644,6
Миколаївський	1 459 616,8	2 276 339,3	5 321 246,6	3 213 367,5
Одеський	3 113 202,3	4 959 932,0	10 413 101,9	6 008 026,2
Полтавський	2 596 532,0	3 983 721,4	6 938 113,9	3 303 256,7
Рівненський	1 132 472,5	1 740 439,3	4 678 021,6	4 136 273,4
Сумський	1 437 362,5	2 174 929,1	5 035 664,7	3 021 973,5
Тернопільський	838 941,6	1 264 992,8	4 705 214,3	3 531 545,3
Харківський	4 091 905,4	6 175 379,7	11 861 489,8	5 975 632,1

1	2	3	4	5
Херсонський	995 389,9	1249002,80	3511243,70	2244942,80
Хмельницький	1 311 414,8	1524763,60	4460809,10	2965665,10
Черкаський	1 470 385,9	1749000,10	4297876,80	2500698,80
Чернівецький	647 931,7	944767,60	3097556,90	2103825,10
Чернігівський	1 181 050,8	1285963,90	3505961,10	2206759,10

Джерело: складено за даними: [282]

Згідно з наведеними даними, лише у Донецькій та Дніпропетровській областях у 2012 р. спостерігалася тільки у трьох з 25 регіонів – АР Крим, Дніпропетровському та Полтавському (46,89 %, 44 % та 47,61 % відповідно). Мінімальна ж участь податків у вирішенні завдань, передбачених видатковими частинами місцевих бюджетів, характерна для 17 з 25 регіонів (за регіонами така частка коливається від 19,7 % до 37,6 %). До таких регіонів належать Волинський, Закарпатський, Чернівецький, Тернопільський та ін. Як видно з переліку, більшість з цих областей має низький рівень соціально-економічного розвитку.

Дана тенденція ще раз підтверджує наявність в регіонах України проблеми фінансової залежності місцевих бюджетів від центру та свідчить про необхідність перегляду структури податкових джерел та повноважень, що закріплюються за органами місцевого самоврядування.

Тенденції міжбюджетних трансфертів та вилучень коштів свідчать про неефективність політики вирівнювання фінансової забезпеченості регіонів, які потребують державної підтримки за рахунок більш економічно розвинених областей. Це виступає дестимулятором зростання дохідної бази регіонів, позбавляючи «донорів» зацікавленості нарощувати власну податкову базу та поширює утриманські настрої серед дотаційних регіонів (табл. А.7 додатку А).

Спостерігається невідповідність рівня дотаційності та соціально-економічного рівня областей. Так, менше дотацій отримують області, рівень соціально-економічного розвитку яких є нижче середнього, а в групі регіонів, де найбільший рівень дотації вирівнювання, знаходяться більш розви-

нені регіони, такі, як Донецька, Харківська та Львівська. Так, у 2012 році їх загальна сума становила 51,6 млрд грн. Дотації вирівнювання розподіляли по регіонах нерівномірно: Львівська область отримала найбільшу частку (6,63% загальної суми) коштів, тоді як на Полтавську область припадало найменше дотацій (2,6%). Місто Київ не отримує дотацій вирівнювання, тоді як на м. Севастополь припадає всього 0,22% дотацій.

Найбільш дотаційними у 2012 р. є такі регіони, як Вінницький, Донецький. Найменш – АРК, Дніпропетровський. Найменш дотаційними є регіони, рівень соціально-економічного розвитку яких є нижче середнього, а в групі регіонів, де найбільший рівень дотації вирівнювання, знаходяться більш розвинені регіони, такі, як Донецький та Львівський.

Регіони з середнім та вище середнього рівнем соціально-економічного розвитку мають показники рівня дотації нижче середнього по країні. Це такі регіони, як: Київський, Запорізький, АРК, Дніпропетровський.

Отже, спостерігається відрив від рівня соціально-економічного розвитку при визначенні розміру дотацій вирівнювання, що вимагає удосконалення даного механізму.

Окрім статистичних показників соціально-економічного розвитку регіонів існують також методики визначення рейтингів та індексів регіонального розвитку.

Так, Н. Скрипник [321] виділяє наступні методичні підходи до визначення міжнародної конкурентоспроможності регіонів країни, які і описують фактори, за якими вони визначається на основі експертного опитування (рис. 2.9).

Відповідно до методики Інституту розвитку менеджменту (*IMD World Competitiveness Yearbook*) оцінка проводиться за такими групами факторів:

- 1) Економічне зростання (77 критеріїв) – внутрішня економіка, міжнародна торгівля, міжнародне інвестування, зайнятість, ціни.
- 2) Ефективність управління (72 критерії) – державні фінанси, фіскальна система, інституційна структура, бізнес-законодавство, соціальна структура.
- 3) Ефективність бізнес-середовища (68 критеріїв) – продуктивність, ринок праці, фінанси, практика менеджменту, традиції та звички.

- 4) Інфраструктура (95 критеріїв) – базова інфраструктура, технологічна інфраструктура, інфраструктура знань, охорона здоров'я та навколишнього середовища, освіта [173].

Вичерпний перелік факторів, що підлягають оцінці за методикою Європейської Комісії, наведено на *рис. 2.8*.

Наступна методика, що полягає в дослідженні факторів регіональної конкурентоспроможності, базується на експертному опитуванні за такими групами факторів:

- 1) Інфраструктура та доступність – базова інфраструктура (авто, авіа- та залізничні шляхи; структура власності); технологічна інфраструктура (інформаційно-комунікаційні мережі, Інтернет, телекомунікації); інфраструктура знань (освітні можливості); якість місць (житлові умови, природне середовище, умови відпочинку, безпека).
- 2) Людський капітал – демографічні тренди (міграція високоосвіченого населення, культурне розмаїття); висококваліфікована робоча сила (компетенції, інноваційні знання, *noy-hau*).
- 3) Виробниче середовище – підприємницька культура (здатність до подолання вхідних бар'єрів, готовність до ризику); галузева концентрація (співвідношення основних секторів виробництва, концентрація робочої сили по галузях; частка у ВВП секторів, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю); інтернаціоналізація (структура зовнішньої торгівлі, обсяг та структура прямих іноземних інвестицій, бізнес-культура); інновації (патентна активність, рівень НДДКР, розвиток дослідницьких інститутів та університетів тощо); уряд та інституційна спроможність; забезпеченість виробничими ресурсами; спеціалізація; природа та характер конкуренції [28].

Четверта методика визначення Глобального індексу інноваційної конкурентоспроможності регіонів світу включає оцінку трьох груп факторів:

- 1) Вхідні потоки – людський капітал (частка зайнятих; кількість зайнятих в інформаційно-комунікаційному секторі; кількість зайнятих у біотехнологіях та хімічній промисловості; кількість зайнятих у машино- та автомобілебудуванні та ін.); фінансовий капітал (обсяг

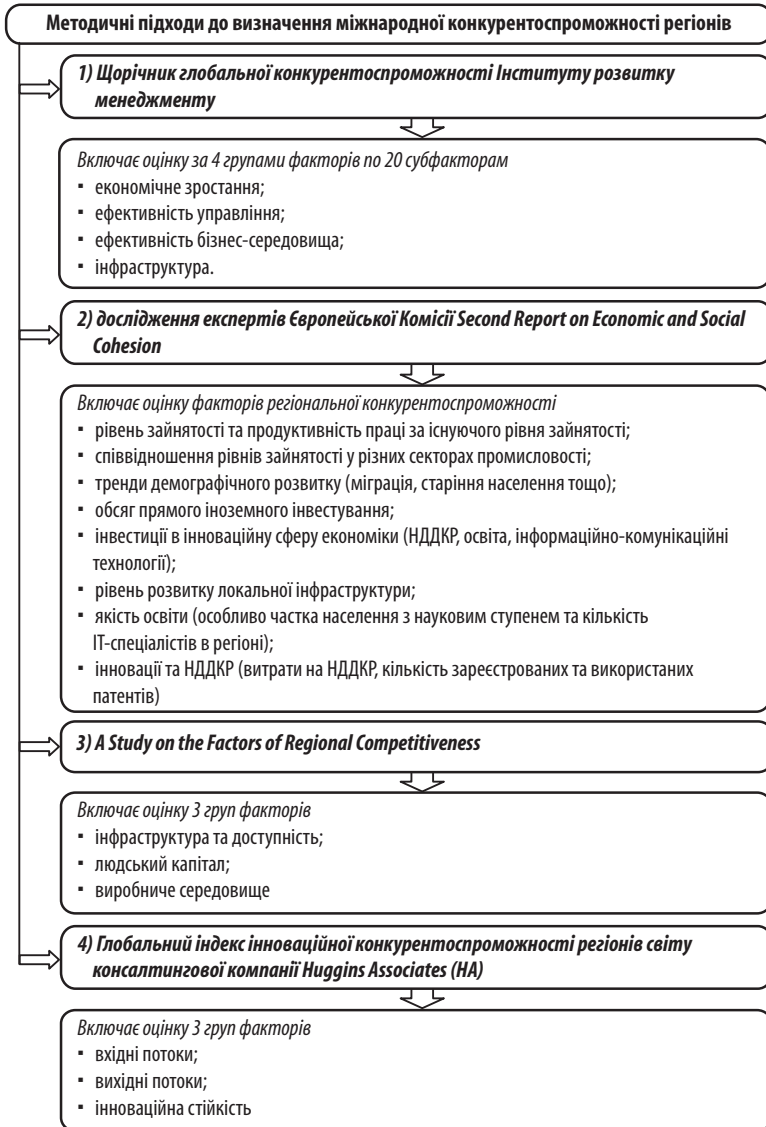

Рис. 2.8. Методичні підходи до визначення міжнародної конкурентоспроможності регіонів країни

Джерело: узагальнено за [321; 173; 28; 29]

венчурного фінансування на душу населення); інноваційний капітал (обсяг державних витрат на НДДКР на душу населення; обсяг приватних витрат на НДДКР на душу населення; кількість зареєстрованих патентів на душу населення).

- 2) Вихідні потоки (продуктивність праці; середньомісячне зростання заробітної плати; рівень безробіття).
- 3) Інноваційна стійкість (державні витрати на початкову та середню освіту на душу населення; державні витрати на вищу освіту на душу населення; сервери забезпечення безпеки зв'язку на 1 млн населення; кількість осіб, що мають доступ до мережі Інтернет, на 1 тис. осіб; доступ до широкосмугових каналів зв'язку на 1 тис. населення) [29].

Серед основних вітчизняних методик визначення рейтингу регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку можна виділити (рис. 2.9):

Найбільш актуальні дані, що відображають тенденції розвитку регіонів у 2014 р. на основі оперативних даних Державної служби статистики України, містить рейтинг НДЦ ІПР. Так, відповідно до щомісячного моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів України НДЦ ІПР НАН України, що проводиться на основі методики і показників, затверджених Постановою КМУ від 09.06.2011 № 650, із змінами внесеними Постановою КМУ від 09.04.2012 № 335 [241].

Дана методика включає оцінку за 8 групами показників: економічний розвиток (10 показників); інвестиційна, наукова та інноваційна діяльність (4 показника); державні фінанси (5 показників); споживчий ринок (3 показника); населення та ринок праці (8 показників); житлово-комунальне господарство; захист прав дитини (2 показника); рівень злочинності (2 показника) де спостерігається наступна тенденція у рейтингу регіонів (рис. 2.10).

За даними моніторингу спостерігається позитивна зміна в рейтингу за Вінницькою областю (підняття на 11 позицій), Львівською (на 17 позицій), Хмельницькою (на 16 позицій), Полтавською (на 15 позицій) тощо. Негативними змінами за рейтингом відзначилися Донецька область (погіршення на 13 позицій), Рівненська (на 12 позицій), Чернівецька (на 19 позицій) тощо (рис. 2.11, табл. Б.1 додатку Б).

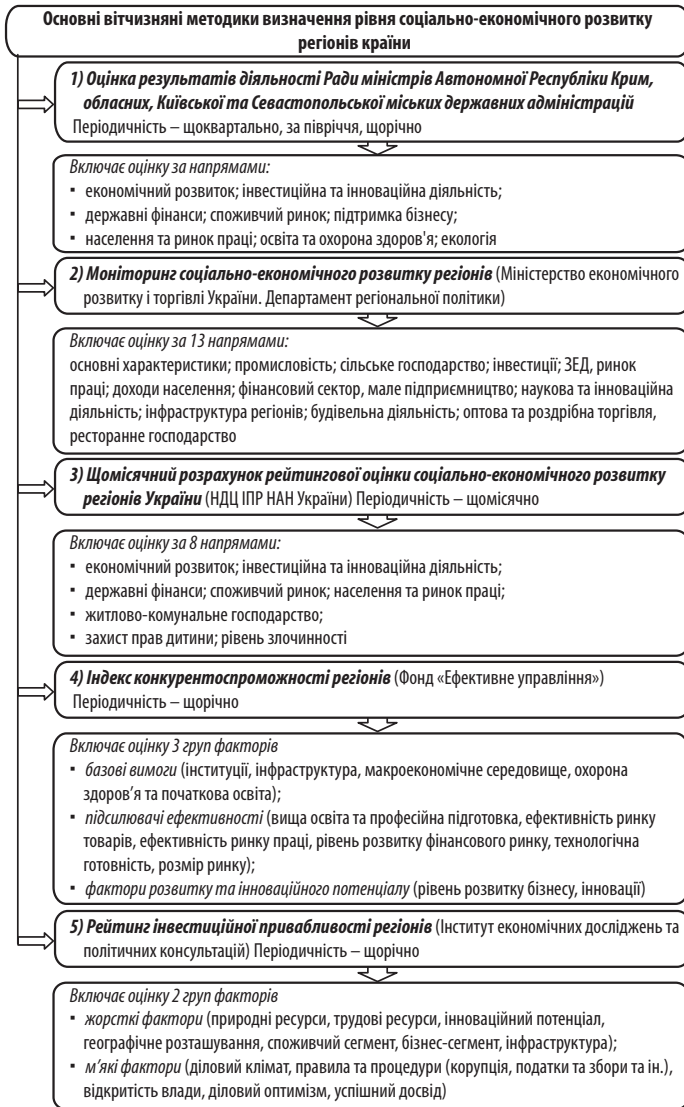

Рис. 2.9. Складові основних вітчизняних методик визначення рівня соціально-економічного розвитку регіонів країни

Джерело: складено на основі [104–109; 201; 218; 213; 254; 335]

Рис. 2.10. Рейтинг регіонів України за оперативними щомісячними розрахунками соціально-економічного розвитку НДЦ ІПР НАН України за 9 місяців 2013 – 2014 рр. (без урахування АР Крим та м. Севастополя)

Джерело: складено за даними [335]

Для більш детального аналізу таких змін слід дослідити оцінки за групами показників, на яких базується даний рейтинг (табл. 2.3).

Так, в розрізі груп показників, що аналізуються за рейтингом НДЦ ІПР НАН України, слід зробити такі висновки за основними лідерами та аутсайдерами:

- значний стрибок у рейтингу Львівської області (з 24 місця у січні-вересні 2013 р. на 7 місце у відповідному періоді 2014 р.) відбувся за рахунок покращення позицій області за такими сферами як інвестиційна та інноваційна діяльність (на 14 позицій), значних позитивних змін у житлово-комунальному господарстві (на 14 позицій)

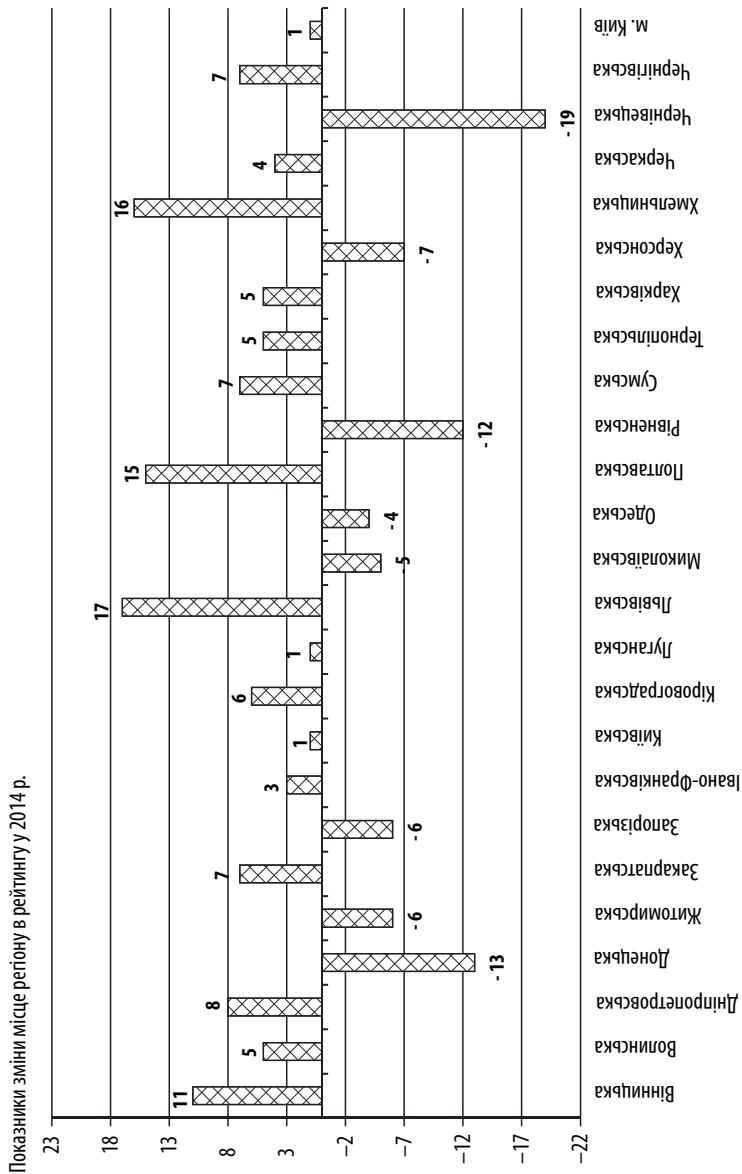

Рис. 2.11. Динаміка рейтингу регіонів України за соціально-економічним розвитком (9 місяців 2014 р. по відношенню до 2013 р. (НАЦ ІПР НАНУ))

Джерело: складено за даними [335]

Таблиця 2.3

Загальне місце регіону в рейтингу за групами показників *

Регіони	Загальне місце регіону в рейтингу за групами показників															
	Економічний розвиток				Інвестиційна та інноваційна діяльність				Державні фінанси				Споживчий ринок			
	Січень – вересень 2013 р.	Січень – вересень 2014 р.	абс. відх. 2014 від 2013	Січень – червень 2013 р.	Січень – червень 2014 р.	абс. відх. 2014 від 2013	Січень – вересень 2013 р.	Січень – вересень 2014 р.	абс. відх. 2014 від 2013	Січень – вересень 2013 р.	Січень – вересень 2014 р.	абс. відх. 2014 від 2013	Січень – вересень 2013 р.	Січень – вересень 2014 р.	абс. відх. 2014 від 2013	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13				
Вінницька	6	2	4	13	9	4	8	2	6	14	13	1				
Волинська	19	17	2	25	12	13	16	12	4	3	23	-20				
Дніпропетровська	1	4	-3	8	3	5	13	3	10	27	6	21				
Донецька	17	18	-1	15	20	-5	2	21	-19	18	22	-4				
Житомирська	18	6	12	17	15	2	9	9	0	6	18	-12				
Закарпатська	8	14	-6	14	10	4	15	17	-2	23	10	13				
Запорізька	3	5	-2	16	11	5	21	22	-1	2	1	1				
Івано-Франківська	16	12	4	19	2	17	25	16	9	10	14	-4				
Київська	10	8	2	11	5	6	17	4	13	1	12	-11				
Кіровоградська	2	1	1	20	25	-5	4	6	-2	15	4	11				
Луганська	26	25	1	10	17	-7	10	25	-15	13	25	-12				
Львівська	20	19	1	22	8	14	19	15	4	25	24	1				

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Миколаївська	4	11	-7	2	21	-19	24	14	10	24	11	13
Одеська	11	23	-12	5	24	-19	14	7	7	11	21	-10
Полтавська	9	9	0	7	7	0	22	11	11	20	17	3
Рівненська	22	10	12	21	19	2	7	18	-11	12	16	-4
Сумська	13	21	-8	9	22	-13	27	13	14	16	15	1
Тернопільська	12	20	-8	26	14	12	18	20	-2	26	20	6
Харківська	21	16	5	24	13	11	11	23	-12	21	3	18
Херсонська	7	13	-6	27	6	21	6	5	1	19	8	11
Хмельницька	14	15	-1	18	4	14	3	10	-7	17	19	-2
Черкаська	5	7	-2	23	23	0	26	19	7	22	7	15
Чернівецька	15	22	-7	12	16	-4	5	24	-19	7	5	2
Чернігівська	25	3	22	6	18	-12	23	8	15	9	9	0
м. Київ	27	24	3	1	1	0	20	1	19	8	2	6

Продовження табл. 2.3

Регіони	Загальне місце регіону в рейтингу за групами показників											
	Населення та ринок праці			Житлово-комунальне господарство			Захист прав дитини			Рівень злочинності		
	січень – вересень 2013 р.	січень – вересень 2014 р.	abs. відх. 2014 від 2013	січень – червень 2013 р.	січень – червень 2014 р.	abs. відх. 2014 від 2013	січень – березень 2013 р.	січень – березень 2014 р.	abs. відх. 2014 від 2013	січень – вересень 2013 р.	січень – вересень 2014 р.	abs. відх. 2014 від 2013 (порп-шеня «-»)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Вінницька	17	19	-2	15	15	0	17	13-14	3-4	14	9	5
Волинська	5	8	-3	27	9	18	19	24	-5	15	6	9
Дніпропетровська	13	4	9	25	22	3	6	3-4	3-2	13	11	2
Донецька	20	24	-4	14	24	-10	2	17-18	-15-16	2	18	-16
Житомирська	8	10	-2	26	21	5	22	21	1	16	17	-1
Закарпатська	7	5	2	4	6	-2	20	22	-2	26	14	12
Запорізька	14	7	7	22	18	4	12	12	0	19	22	-3
Івано-Франківська	19	9	10	2	2	0	21	13-14	8.7	25	13	12
Київська	24	2	22	1	1	0	5	8	-3	9	4	5
Кіровоградська	26	17	9	16	17	-1	23	16	7	23	23	0
Луганська	18	25	-7	23	25	-2	4	15	-11	7	10	-3

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

Закінчення табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Львівська	15	11	4	18	4	14	13	10	3	6	8	-2
Миколаївська	11	14	-3	12	16	-4	9	20	-11	3	24	-21
Одеська	3	3	0	19	3	16	3	6	-3	8	25	-17
Полтавська	23	21	2	11	7	4	10	5	5	4	5	-1
Рівненська	16	16	0	8	19	-11	14	19	-5	11	20	-9
Сумська	22	13	9	20	8	12	27	23	4	21	19	2
Тернопільська	21	22	-1	6	13	-7	24	2	22	1	1	0
Харківська	6	6	0	21	20	1	15	3-4	12-11	17	16	1
Херсонська	12	15	-3	3	14	-11	25	17-18	8-7	20	12	8
Хмельницька	9	12	-3	24	5	19	16	9	7	22	2	20
Черкаська	27	20	7	13	10	3	7	11	-4	5	7	-2
Чернівецька	10	18	-8	9	12	-3	26	25	1	24	21	3
Чернігівська	25	23	2	17	11	6	18	7	11	10	3	7
м. Київ	1	1	0	10	23	-13	1	1	0	12	15	-3

* у 2013 році враховано АР Крим та м. Севастополь

Джерело: складено за даними [335] (на основі наявних даних Державної служби статистики України)

та в цілому позитивній динаміці за всіма сферами окрім незначного погіршення на 1 позицію за рівнем злочинності;

- позитивні зміни у рейтингу Хмельницької області (з 19 на 3 місце) відбулися за рахунок підняття у рейтингу за інвестиційно-інноваційною діяльністю (на 14 позицій), житлово-комунальним господарством (на 19 позицій), а також захистом прав дитини (на 7 позицій) та рівнем злочинності (на 20 позицій);
- Полтавська область відзначилася за сферою державні фінанси (на 11 позицій поліпшення рейтингу) та позитивною динамікою майже за всіма іншими сферами аналізу;
- найгіршими змінами в рейтингу відзначилася Чернігівська область (погіршення загального рейтингу на 19 позицій та в т. ч. погіршення економічного розвитку, інноваційно-інвестиційної діяльності, рейтингу за групою державні фінанси, населення та ринок праці тощо); Донецька область через складність політико-економічного становища в країні має погіршення за всіма сферами рейтингу (погіршення загального рейтингу на 13 позицій); Рівненська (погіршення загального рейтингу на 12 позицій через зниження рейтингу за всіма сферами окрім економічного розвитку (покращення на 12 позицій) та інвестиційно-інноваційної діяльності (на 2 позиції)).

Тенденції соціально-економічного розвитку регіонів також відображає інша методика, заснована на визначенні індексу конкурентоспроможності регіонів України [109].

Індекс визначається на основі оцінки 3 груп факторів: базові вимоги (інституції, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта); підсилювачі ефективності (вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку); фактори розвитку та інноваційного потенціалу (рівень розвитку бізнесу, інновації).

Результати оцінки регіонів України за даним індексом дозволяють виділити регіони-лідери у 2013 р. (м. Київ (4,4), Харківська (4,25), Одеська (4,17), Донецька (4,17), Дніпропетровська (4,15)). За результатами 2013 року порівняно з 2012 роком 13 регіонів погіршили свої місця, 7 –

покращили та ще 7 залишились на попередніх місцях. Середній бал Індексу конкурентоспроможності регіонів України в цьому році склав 4,01 бала, що на 0,01 бала вище, ніж минулого року. П'ятірку аутсайдерів також складають Кіровоградська (3,85), Херсонська (3,87), Житомирська, Тернопільська та Чернігівська області. Між регіонами України зберігається суттєва різниця в оцінках інфраструктури (майже 2 бала), технологічної готовності (1,6 бала), вищої освіти та профпідготовки (1,2 бала) та інновацій (1,2 бала). Скорочується розрив в оцінках регіонів за охороною здоров'я та початковою освітою, ефективністю ринків товарів і праці, рівнем розвитку фінансового ринку та рівнем розвитку бізнесу [109, с. 30].

Для визначення впливу фінансової самодостатності регіонального розвитку на рівень конкурентоспроможності регіонів доцільно співвіднести значення індексу конкурентоспроможності регіонів України з часткою власних доходів місцевих бюджетів (рис. 2.12).

Дані рис. 2.12 свідчать про наявність майже за всіма регіонами кореляції індексу КСП з часткою власних доходів місцевих бюджетів. На рівень конкурентоспроможності впливає низка факторів, що також обумовлює деякі розходження на графіку, однак можна стверджувати, що рівень конкурентоспроможності регіонів України залежить від забезпеченості власними фінансовими ресурсами для саморозвитку.

В даному Звіті також приводяться результати опитування відносно факторів, що стримують ведення бізнесу (рис. 2.13).

Суттєвим бар'єром для ведення бізнесу в Україні за опитуванням бізнес-спільноти є нестабільність державної політики (21 з 27 регіонів України) найбільш проблемною вважається в Чернігівській (22,5 %) і Харківській (21,2%) областях, найменше – у Кіровоградській (12 %), АР Крим (12,3%) і Севастополі (12,3 %). Друге місце вже котрий рік поспіль займає податкова політика (Сумська (17,7 %), Запорізька (16,3 %), Миколаївська області (15%) зазначили цей фактор найсуттєвішим бар'єром ведення бізнесу. Корупція – 3 місце в рейтингу з результатом 11,3 % (найбільше у м. Києві (15,3%) та Тернопільській області (14,4 %), найменше – у Сумській та Чернівецькій областях (по 6,5%). Західні області відмітилися проблемами з доступом до фінансування у бізнесу тощо.

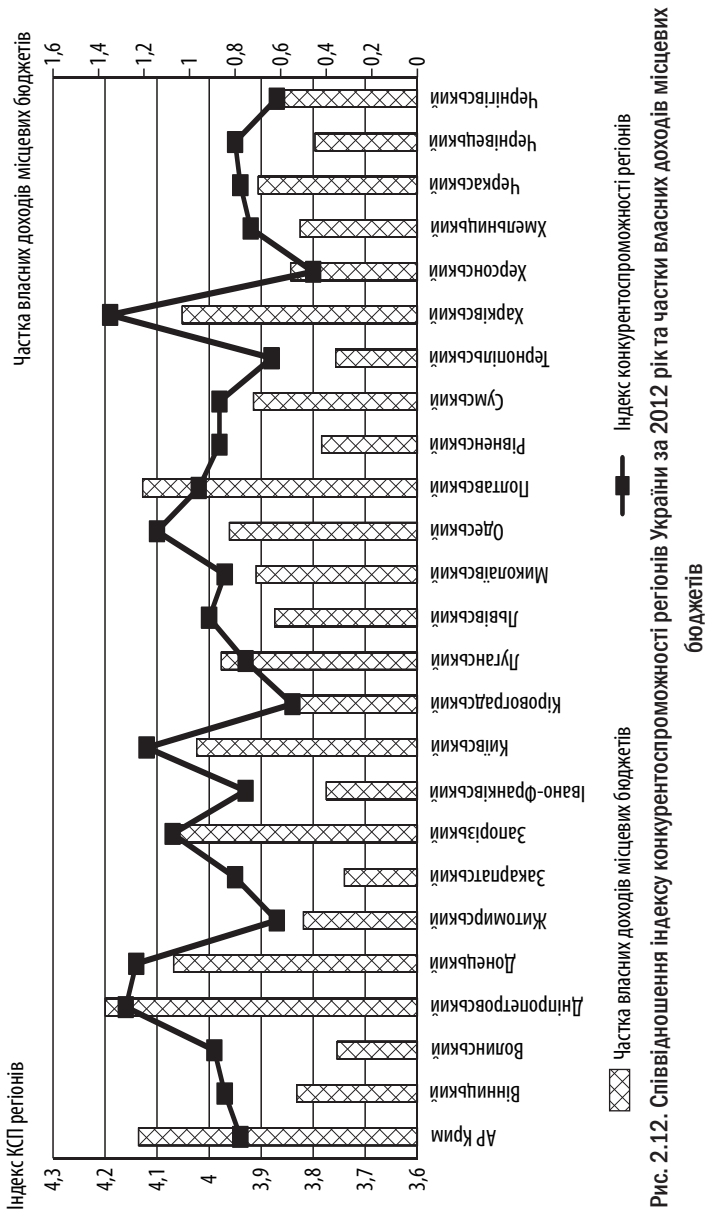

Рис. 2.12. Співвідношення індексу конкурентоспроможності регіонів України за 2012 рік та частки власних доходів місцевих бюджетів

Джерело: складено за даними [109]

Рис. 2.13. Найпроблемніші фактори для ведення бізнесу за 2012 – 2013 рр.

Джерело: складено за даними [109]

Отже, формування потенціалу саморозвитку регіонів України стає можливим за рахунок пом'якшення чи повного усунення бар'єрів для ведення бізнесу, що потребує змін на державному та регіональному рівні.

Результати дослідження «Рейтингу інвестиційної привабливості регіонів 2014» визначили лідерів – Львівська, Івано-Франківська, Одеська області (рис. 2.14).

Методологія визначення індексу інвестиційної привабливості регіонів включає оцінку 2 груп факторів [254]:

- жорсткі фактори (природні ресурси, трудові ресурси, інноваційний потенціал, географічне розташування, споживчий сегмент, бізнес-сегмент, інфраструктура);

- м'які фактори (діловий клімат, правила та процедури (корупція, податки та збори та ін.), відкритість влади, діловий оптимізм, успішний досвід).

За даними визначення рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України (звіт «Аналіз можливостей та перешкод в інвестиційній діяльності в регіонах України»), було проведено опитування респондентів (керівники 605 підприємств 27 регіонів України, які здійснювали інвестиції впродовж останніх десяти років).

Найбільш значущими перешкодами в здійсненні інвестиційної діяльності підприємств сьогодні є корупція (5,26), низький рівень розвитку інфраструктури (5,46), слабкий захист прав власності (5,46), відсутність достатньої кількості фінансових джерел для інвестицій (5,49), надмірне втручання місцевих органів влади в діяльність підприємств (5,94), тобто суб'єктивні перешкоди, які при проведенні грамотної інвестиційної політики на місцях частково або ж повністю можуть бути усунуті. Найменш істотним є вплив на діяльність підприємств об'єктивних факторів, впливати на які значно важче або ж взагалі неможливо – високий рівень захворюваності в регіоні (6,98), погана екологічна ситуація (6,93), погані погодні умови (6,53) [254, с. 121].

За оцінками респондентів, найвищим рівнем корупції характеризуються м. Київ (2,83), Полтавська (3,65) область та АР Крим (3,90), загалом, у 13-ти з 27-ми регіонів спостерігається вищий за середній по Україні рівень корупції. Низькою, або ж майже відсутньою, корупцію у своїх регіонах вважають підприємці Львівської (7,6), Івано-Франківської (7,5), Волинської (7,25), Одеської (6,4), Донецької областей (6,4) та м. Севастополя (7,2) (рис. 2.15).

Високий рівень корупції стримує розвиток регіонів за всіма напрямками, отже реформування, спрямоване на зниження рівня корупції, є важливим та одним з пріоритетних завдань в межах підвищення конкурентоспроможності країни, регіонів та рівня життя населення.

Н. Скрипник зазначає, що існування істотних відмінностей в розвитку регіонів України показує наявність високого потенціалу можливості зростання за умови проведення чіткої політики регіонального розвитку [273].

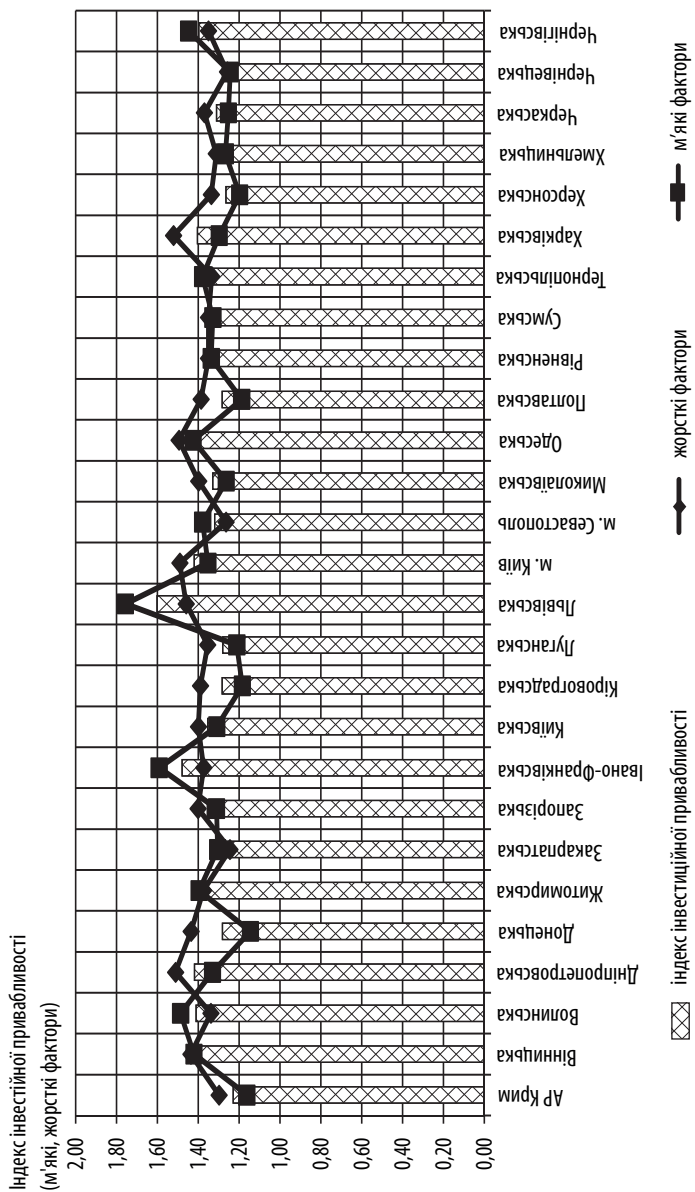

Рис. 2.14. Індекс інвестиційної привабливості регіонів за 2014 р.

Джерело: складено за даними [254]

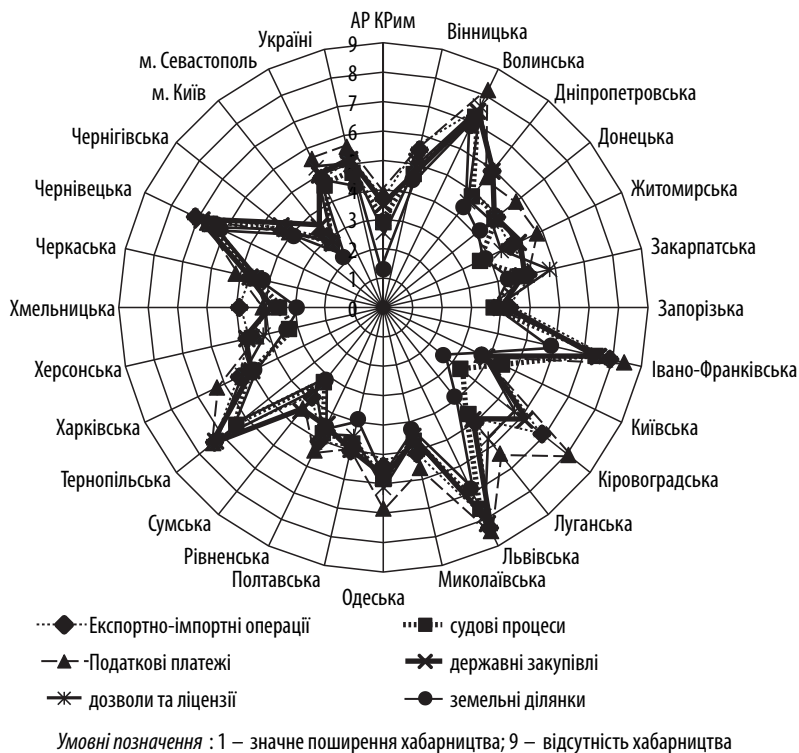

Рис. 2.15. Поширення корупції в різних сферах державного управління за регіонами

Джерело: складено за даними [254]

Для подальшого прогресу України, на думку С. Харічкова, потрібно проводити цілеспрямовану регіональну політику. У цьому їй може допомогти досвід більш розвинутих у цій сфері країн [321].

В Україні необхідна цілеспрямована політика щодо зменшення територіальних розбіжностей розподілу економічних і соціальних ресурсів між областями країни [133].

2.2. Інструментарій державної політики в сфері забезпечення саморозвитку регіонів

Державна політика є складним багатоаспектним поняттям, що включає до себе велику кількість складових (внутрішня та зовнішня політика; соціально-гуманітарна, нормативно-правова, фінансова, екологічна, аграрна та ін.). В даному дослідженні увага буде приділятися регіональній політиці як складової державної політики.

Забезпечення конкурентоспроможності регіонів є важливим і невід'ємним завданням державної регіональної політики в контексті соціально-економічного розвитку територій, формування й реалізації конкурентних переваг, використання стратегічного потенціалу регіонів і розвитку національної економіки в цілому.

Питанням впливу державного регулювання на конкурентоспроможність регіону приділяють увагу вітчизняні і закордонні вчені-економісти: П. Беленький [17], З. Варналий [80], В. Видяпин [253], З. Герасимчук [55–54], І. Дегтярьова [76], М. Долішній [84], М. Карлін [244], Б. Кваснюк [258], Л. Ковальська [155], І. Манцуров [191], М. Портер [233; 234], Д. Стеченко [289], Л. Яремко [340] й ін. Однак питання вибору методів державної підтримки, уточнення сфер застосування інструментів для стимулювання саморозвитку регіонів вимагають науково-методичного обґрунтування.

Регіон як соціально-економічна система є важливим стратегічним елементом у досягненні стійкої конкурентної позиції держави, отже, вибір раціональних ефективних інструментів регіонального розвитку й підвищення конкурентоспроможності регіону виступає пріоритетним напрямом державного регулювання економіки.

М. Наркізов під регіональною політикою пропонує розуміти «сферу діяльності щодо створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів з урахуван-

ням природних, економічних, історичних, культурних, соціальних та інших особливостей, підвищення конкурентоспроможності регіонів та територіальних громад, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [204, с. 410]. Автор базує свій підхід до визначення на основі процесного (сферу діяльності з ефективного використання ресурсів) та ресурсного (як сукупність ресурсів регіону).

Т. Уманець та Л. Штаталова визначають, що «регіональна політика – це набір заходів, мета яких полягає в наданні істотної динаміки регіональному соціально-економічному розвитку, залучаючи потенційні ресурси регіонів до економічного обороту в більшому обсязі та ширше використовуючи територіальний поділ і співпрацю шляхом розширення повноважень і підвищення відповідальності місцевих виконавчих органів влади та місцевих органів самоврядування у вирішенні поточних і майбутніх проблем територій» [311, с. 11]. Таке визначення регіональної політики визначає напрями відносин між центром та регіоном на основі децентралізації.

Вчені-економісти Е. Алаєв [251], О. Крайник [279], В. Симоненко [269] та ін. зазначають, що регіональна політика, з *одного боку*, – це «чітко опрацьована в законодавчому аспекті практична діяльність держави в усіх регіонах країни, а з *іншого* – соціально-економічна політика, здійснювана на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань». Так, М. Долішній вважає, що «у широкому розумінні регіональна політика – це система цілей і дій, спрямованих на реалізацію інтересів держави стосовно регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів за допомогою методів, що враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій» [85]. Отже, регіон та держава розглядаються як рівноправні суб'єкти регіонального розвитку.

А. Голіков та Н. Козакова визначає, що «державна регіональна політика – це політика держави з політичного, правового, соціального та економічного розвитку країни в просторовому (регіональному) аспекті, яка відображає як відносини між державою та регіонами, так і взаємовідносини регіонів між собою» [61]. Вона може здійснюватися на трьох рівнях:

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

- *державному*, отже, за активної участі центру в регіональному розвитку;
- *регіональному* – всередині регіонального розвитку на основі наявних повноважень та коштів регіону;
- *локальному* – як політика органів місцевого самоврядування (муніципальна політика).

Отже, Л. Ковалевська зауважує, що регіональна політика не є діяльністю лише державних органів. Вона є багаторівневою і здійснюється органами влади центру, регіону і місцевого самоврядування [144].

Тенденції розвитку регіонів свідчать про формування протягом тривалого періоду неефективної системи державного управління регіональним розвитком та непрозорого механізму фінансового забезпечення розвитку регіонів, відсутністю чітко визначеної державної політики у сфері регіонального розвитку, застарілим механізмом взаємовідносин на рівні «держава – регіон» та регіонів між собою, недосконалістю системи територіальної організації влади та зволіканням з проведенням реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою [81].

У сучасних умовах нерівномірності розвитку регіонів, зниження рівня соціально-економічних показників, дефіциту бюджетних ресурсів та з урахуванням спрямованості регіональної політики економічно розвинених країн необхідним є зсув орієнтира державного регулювання регіонального розвитку із превалювання прямих методів державної підтримки до непрямих методів і державного стимулювання саморозвитку регіонів на основі мотивації регіональних органів влади до підвищення ефективності використання потенціалу регіонального розвитку.

Отже, доцільним є виділення підтримуючої і стимулюючої компонент державного регулювання регіонального розвитку (рис. 2.16).

Державна підтримка полягає в застосуванні механізмів протекції економічно проблемних територій, ліквідації диспропорцій розвитку окремих територій, забезпеченні приблизно однакового рівня життя в регіонах, розвитку пріоритетних галузей і ін.

У цілому підтримуюча складова державного регулювання регіонального розвитку спрямована на позитивні результати у вигляді вирівнювання

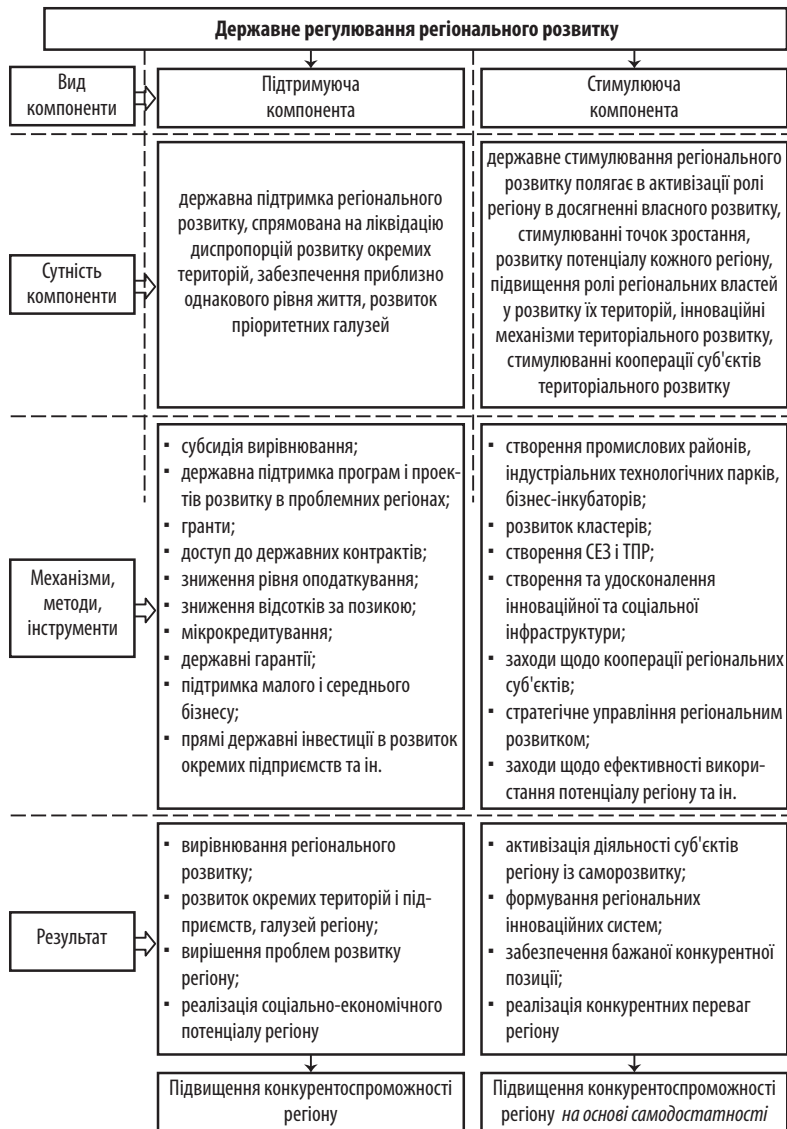

Рис. 2.16. Компоненти державного регулювання регіонального розвитку

Джерело: розроблено автором

регіонального розвитку, забезпечення приблизно однакового рівня життя в різних регіонах.

Однак варто враховувати й негативні аспекти: *по-перше*, в умовах дефіциту бюджетних коштів ставиться під питання доцільність широкомасштабного застосування прямих методів державної підтримки, *по-друге*, регіон «звикає» до постійних вливань із боку центра і знижує свою активність по розвитку напрямків підвищення конкурентоспроможності.

У сучасних умовах актуальність набувають механізми, методи й інструменти стимулюючої компоненти державного регулювання регіонального розвитку, сутність якої полягає в активізації ролі регіону в досягненні власного розвитку, стимулюванні точок росту, розвитку потенціалу регіону, підвищенні ролі регіональної влади в розвитку їхніх територій, інноваційні механізми територіального розвитку, стимулюванні кооперації суб'єктів територіального розвитку.

Як зазначає А. Павлюк, стимулювання розвитку регіонів є одним з головних завдань державної регіональної політики України. Воно покликано:

по-перше, зменшити регіональну диференціацію у рівнях соціально-економічного розвитку та рівнях життя населення в регіонах;

по-друге, активізувати інвестиційну діяльність, сприяти ефективному використанню бюджетних коштів і місцевих ресурсів, зміцнювати конкурентоспроможність регіональної економіки;

по-третє, узгодити пріоритети економічного розвитку регіонів із відповідними загальнодержавними пріоритетами, сприяти міжрегіональній інтеграції та співробітництву, вирішенню міжрегіональних проблем [219].

Саме на рівні об'єкта управління (в даному випадку на рівні регіону) можливо досягнення максимальної ефективності синергетичного підходу в розвитку регіону. Безпосередньо на рівні регіону стає можливим врахування його потенційних можливостей, а також організація взаємодії ресурсів регіону на основі максимальної ефективності.

Отже, застосування винятково інструментів підтримки розвитку регіонів не буде приводити до зростання їхньої конкурентоспроможності або це буде обмежено коротким строком. Необхідно створювати умови для того,

щоб стимулювати регіони до раціонального використання свого стратегічного й конкурентного потенціалу і прагнення до саморозвитку.

Рішення проблеми соціально-економічного розвитку регіонів вимагає розробки адекватного механізму державної підтримки і стимулювання підвищення конкурентоспроможності регіонів із застосуванням різних напрямків та інструментів, які створюють умови для підвищення ефективності використання конкурентного потенціалу регіону, його самодостатності і фінансової забезпеченості (рис. 2.17).

Основними елементами механізму управління конкурентоспроможністю регіону на основі саморозвитку є:

- суб'єкти, зацікавлені в підвищенні конкурентоспроможності регіону на основі взаємодії по досягненню загальних цілей (органи державної влади всіх рівнів, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, інвестори, населення);
- об'єкти – насамперед, це конкурентні переваги, якими можуть бути будь-які особливості регіону, у т. ч. регіональні суб'єкти й відносини між ними [75];
- ресурси (людські, техніко-технологічні, інформаційні, матеріальні, фінансові й ін.);
- методи – систематизована сукупність кроків, дій, які необхідно почати суб'єктам у напрямку підвищення конкурентоспроможності регіону й досягнення загальних цілей (прямі, непрямі);
- інструменти – засоби впливу на об'єкт із метою підвищення конкурентоспроможності;
- принципи – це найбільш загальні, основні правила і рекомендації, які повинні враховуватися й виконуватися у процесі розвитку регіону;
- напрямками державної підтримки виступають сфери, за якими держава надає регіону допомогу в підвищенні конкурентоспроможності.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити основні методи державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону. Так, Н. Жилияєва [98] виділяє:

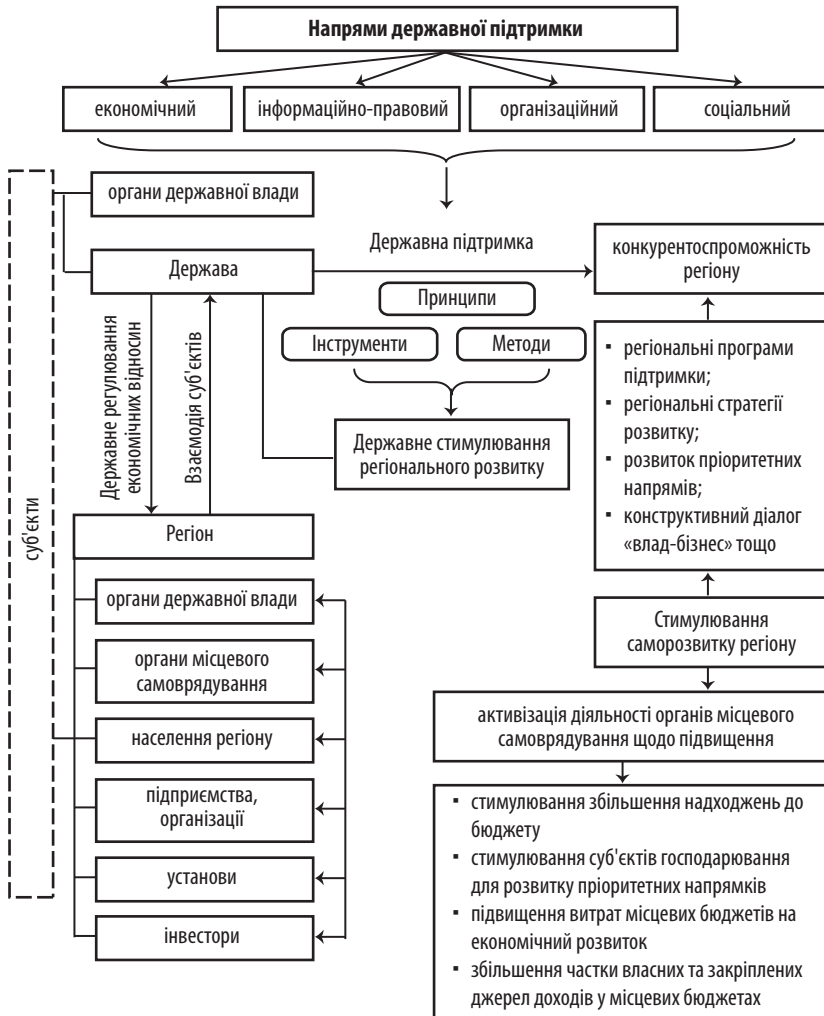

Рис. 2.17. Схема дії механізму державної підтримки і стимулювання підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі саморозвитку

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [257]

- *організаційні методи* (узгодження повноважень і відповідальності між рівнями влади, розробка регіональних проектів з іноземного інвестування, створення регіональних і міжрегіональних органів з питань підвищення конкурентоспроможності, удосконалення між-бюджетних відносин);
- *правові* (законодавчо-нормативна база, стратегічне планування, прогнози і програми регіонального розвитку);
- *економічні* (оподаткування і грошово-кредитне регулювання).

До основних методів забезпечення стійкого розвитку регіону й обліку інтересів майбутніх поколінь у задоволенні потреб Т. Коритько пропонує віднести такі [165]:

- *директивні методи* забезпечення стійкого розвитку регіону припускають прямиий контроль органів влади за дотриманням учасниками господарювання заздалегідь певних стандартів у сфері екології, фінансів, інновацій, інфраструктурного розвитку та виконання соціальних зобов'язань;
- *фінансові методи* мають на меті забезпечення обліку принципів стійкого розвитку суб'єктами господарювання за допомогою застосування механізмів оподаткування та надання субсидій;
- *ринкові методи* – формування грошово-кредитних відносин між суб'єктами господарювання й екосистемою, інтереси якої повинна представляти регіональна влада.

Незважаючи на різні критерії виділення груп методів державного регулювання регіонального розвитку всі вони спрямовані на забезпечення сприятливих умов для розвитку територій.

Виділені групи методів містять перелік інструментів державного регулювання конкурентоспроможності регіону. Так, наприклад, до економічного відносять: державні цільові й науково-технічні програми (Т. Вахненко) [46]; планування і прогнозування розвитку регіону, пільгове оподаткування й ціноутворення (З. Герасимчук) [55]; дотації, субсидії, субвенції (Н. Карлін) [244]; податки, кредити, тарифи, інвестиції, відсотки, пільги, ліцензії, квоти (І. Манцуров) [191, с. 112]; фінансове вирівнювання (А. Мельник) [208]; адресне фінансування пріоритетних галузей

(Н. Голікова-Гінтулова) [59]; кластеризація конкурентоспроможних об'єктів регіону (М. Портер) [234]; спеціальні податкові режими (А. Соколовська, Т. Єфименко, І. Луніна) [277]; податкові пільги, створення належної інфраструктури, державне фінансування у вигляді кредитів, субсидій тощо (В. Чабан) [322]; організаційно-управлінські інструменти та фінансова підтримка у системі державного регулювання розвитку регіонів (Г. Сербіна) [266]; міжбюджетні трансферти (О. Демків) [78] та ін.

Важливим аспектом формування потенціалу саморозвитку регіонів є фінансова складова. У разі недостатності власних фінансових можливостей регіону необхідна фінансова підтримка, яка має бути «дозованою», що пов'язано, *по-перше*, з обмеженістю фінансових ресурсів країни та, *по-друге* – з необхідністю стимулювання регіонів до саморозвитку.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку в Україні, недосконалість законодавчої бази, відсутність дієвого механізму податково-бюджетних відносин призводять до неефективності системи розподілу міжбюджетних трансфертів між різними регіонами держави, що викликає значні диференціації у рівнях їх розвитку та відсутності вмотивованості до саморозвитку у регіональній владі. Обсяг та структура міжбюджетних трансфертів має залежати від рівня соціально-економічного розвитку регіонів та від власних потенційних можливостей.

В межах організаційної підтримки стимулювання саморозвитку регіонів Л. Ковальська відносить створення територій пріоритетного розвитку як однієї з форм ефективної організації регіонального розвитку економіки, що майже повністю збігається із загальнодержавним підходом її реструктуризації, розширення самостійності регіону, створення необхідної правової бази для залучення капіталів національних та іноземних інвесторів, що сприятиме забезпеченню КСП регіону [156]. Створення територій пріоритетного розвитку сприяє залученню інвестицій та їхньому ефективному використанню, активізації підприємницької діяльності, залученню і впровадженню нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшенню використання ресурсного потенціалу регіону тощо.

Передумовами створення територій пріоритетного розвитку є наявність базових та похідних конкурентних переваг регіонів (ресурсних

можливостей): вигідне географічне розташування, розвиненість зовнішньоекономічних зв'язків, наявність природно-кліматичних умов, значних трудових і природних ресурсів. Наявність даних ресурсів дасть можливість випускати конкурентоспроможну продукцію, яка буде користуватись попитом не лише на внутрішньому, але й і на зовнішньому ринку, а це, у свою чергу, призведе до забезпечення КСП регіону та активізації соціально-економічного розвитку країни в цілому [156].

Інформаційно-правова підтримка регіонального саморозвитку включає законодавче та нормативно-правове регулювання підвищення конкурентоспроможності регіонів та проявляється у створенні консультаційних центрів для населення та підприємництва, розробці нормативно-правових документів в межах соціально-економічного розвитку регіонів на основі самодостатності.

Концепцією державної регіональної політики, схваленою Указом Президента України в 2001 р. [163], передбачено стимулювання розвитку регіонів чи їх частин, у межах яких визначені показники економічного та соціального розвитку значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території) [163]. Отже, у стратегії акцентовано на стимулюванні відсталих регіонів, що з часом показало свою неадекватність та необхідність створення рівних умов для саморозвитку всіх регіонів країни, хоча серед завдань Концепції було виділено й тези щодо стимулювання саморозвитку (забезпечення здатності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створення ефективних механізмів забезпечення їх активної участі у формуванні та проведенні державної регіональної політики; удосконалення фінансових міжбюджетних відносин, вироблення чітких критеріїв і ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів тощо), однак, на жаль не реалізовано в повній мірі на практиці.

У 2008 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва України розроблено нову Концепцію державної регіональної політики [164], яка базується на принципах регіональної політики країн ЄС. Серед напрямів державної регіональної політики в контексті забезпечення саморозвитку регіонів є: стимулювання міжрегіональної інтеграції, створення ефектив-

них механізмів представництва на загальнонаціональному рівні інтересів регіонів, а на регіональному – територіальних громад, забезпечення врахування самобутності регіонів та їх конкурентних переваг при формуванні та реалізації державної регіональної політики. В основу Концепції було закладено принципи децентралізації, субсидіарності і т. п., однак це не сприяло саморозвитку регіонів. Трансформаційні зміни, що відбуваються сьогодні в Україні, викликають необхідність розробки Концепції нового формату з урахуванням напрямів, принципів та інструментарію регіональної політики ЄС та забезпечення умов для саморозвитку регіонів в результаті реформ з децентралізації влади.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України в 2006 р. передбачала стимулювання розвитку регіонів із застосуванням кількох основних інструментів: угод щодо регіонального розвитку, програм подолання депресивності окремих територій, Державних цільових програм. Стратегією затверджено пріоритетні напрями розвитку для кожного регіону, виходячи із загальнодержавних інтересів та особливостей ресурсного потенціалу регіонів. Ці пріоритетні напрями мали визначати заходи зі стимулювання розвитку регіонів.

Однак політичні зміни в Україні обґрунтували розробку нової стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [81], головною метою якої є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України. Для досягнення мети розроблені пріоритети державної регіональної політики: підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку.

Іншим нормативно-правовим документом у сфері регіонального розвитку є Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», прийнятий у 2006 р. від 08.09.2005 р. № 2850-IV [242], який визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій.

Законом передбачається запровадження нової моделі стимулювання розвитку регіонів, у тому числі на основі самодостатності, а саме [242]: збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів

розвитку через визначення науково обґрунтованих пріоритетних напрямів розвитку регіонів; програмно-цільовий підхід до розв'язання проблем регіонального соціально-економічного розвитку; створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах; співробітництво та взаємна відповідальність центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку; реалізація партнерських відносин між ними. Отже базис саморозвитку було закладено ще на початку шляху, однак надмірна централізація управління, небажання змінювати старі механізми, недосконалість та неузгодженість законодавства так і залишили більшість спроб на папері.

Практична реалізація Концепції ініціювала розроблення й затвердження низки методичних документів. Зокрема, у 2007 р. Постановою Уряду затверджено Порядок підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку. Цей документ визначає процедуру ініціювання, підготовки та підписання угоди щодо регіонального розвитку, а також проведення моніторингу її виконання. Затверджено також Типову угоду щодо регіонального розвитку – важливий методичний документ, що визначає структуру, обов'язкові компоненти і форму угоди.

Для практичного запровадження програм подолання депресивності територій у 2006 р. затверджено Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів і міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними [240]. Цим документом передбачено щороку здійснювати моніторинг соціально-економічного розвитку територій в розрізі низових адміністративних районів і міст на підставі даних державних статистичних спостережень з метою підготовки пропозицій щодо визнання території депресивною. Головною передумовою ефективного запровадження цих механізмів є забезпечення відповідальності центральних і місцевих органів влади за виконання домовленостей [219].

Трансформаційні процеси в Україні вимагають перегляду нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку, його узгодженості з принципами та методами регіонального управління в ЄС та розробки в умовах дефіциту бюджетних коштів нової Концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України.

Як правові інструменти державного регулювання регіонів мають застосовуватися штрафні санкції за неналежне виконання делегованих функцій, за порушення антимонопольного законодавства тощо. Стосовно останніх Л. Ковальська зазначає, що такими порушниками можуть виступати регіональні органи влади, які за рахунок одержання невинуватих конкурентних переваг регіону можуть завоювати монопольне становище в країні. За такі дії вони повинні нести відповідальність у вигляді штрафу; адміністративної та кримінальної відповідальності; відшкодування збитків тощо [156].

Завдання підвищення конкурентоспроможності регіонів полягає, насамперед, у розробці й реалізації диференційованої регіональної політики, як на рівні країни, так і в частині вироблення заходів і механізмів самостійної економічної політики на регіональному рівні [261].

Цікавою з токи зору регіонального саморозвитку є пропонована В. Швець модель стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій, яка, на його думку, повинна передбачати:

- концентрацію обмежених державних ресурсів на вирішення регіональних проблем з урахуванням пріоритетів просторового розвитку держави та завдань регіонального розвитку, що формулюються місцевими органами влади;
- забезпечення стабільності відносин між місцевими і центральними органами виконавчої влади щодо питань регіонального розвитку;
- запровадження принципу додатковості, коли державні ресурси для вирішення регіональних проблем розвитку розглядають як додаткові до ресурсів, що акумулюються регіоном самостійно;
- установлення правової відповідальності як Уряду, так і місцевих органів влади за виконання взятих ними зобов'язань щодо регіонального розвитку;
- запровадження партнерських, рівноправних відносин між центральним урядом та місцевими органами самоврядування у справі спільного вирішення завдань регіонального розвитку;
- стимулювання регіональних органів влади для ефективного використання коштів з метою розвитку місцевих бюджетів;

- координацію діяльності центральних і місцевих органів влади з вирішення проблем регіонального розвитку;
- формулювання положень, згідно з якими визначаються території, котрим надається статус депресивних, опрацювання порядку надання такого статусу, впровадження інструментів державної та регіональної підтримки розвитку цих територій;
- визначення фінансового механізму стимулювання регіонального розвитку в умовах жорстких бюджетних обмежень [328].

Однак слід акцентувати увагу на те, що такі умови мають виконуватися не тільки для депресивних регіонів, а бути універсальними, що забезпечить максимально ефективне використання бюджетного, податкового та ін. потенціалу регіонів і в цілому розвиток конкурентоспроможності держави.

А. Павлюк зазначає, що «головні зусилля центру повинні спрямовуватись на створення рамкових умов для того, щоб регіони власними силами могли проводити необхідні структурні зміни. Відтак потрібно неухильно зміщувати акценти від прямого бюджетного фінансування до опосередкованих інструментів стимулювання регіонального розвитку. Питання надання цілеспрямованого державного сприяння повинно розглядатися лише в тих регіонах, які не здатні самостійно вирішити проблеми структурної адаптації. При цьому регіонально направлена дія має додатковий стимулюючий характер й орієнтована на те, щоб підтримати зусилля самих регіонів» [219].

Отже, стимулювання регіонів до самостійного розвитку та підвищення ефективності використання свого стратегічного потенціалу є підґрунтям ефективної та раціональної державної політики в напрямі зміцнення регіональних конкурентних позицій. Це буде реалізовуватися через розробку регіональних програм підтримки, розвиток регіональних промислових кластерів, регіональні стратегії розвитку, впровадження системи управління якістю в органах державного управління та місцевого самоврядування.

Таким чином, існує багатоаспектний інструментарій державного стимулювання регіонального розвитку, однак, як показує вітчизняна та світова практика, їх застосування не завжди є раціональним та ефективним для формування потенціалу саморозвитку території.

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

Для вибору доцільного інструментарію забезпечення саморозвитку регіону запропоновано методичний підхід до обґрунтування інструментарію державної підтримки та стимулювання регіонального розвитку (рис. 2.18).

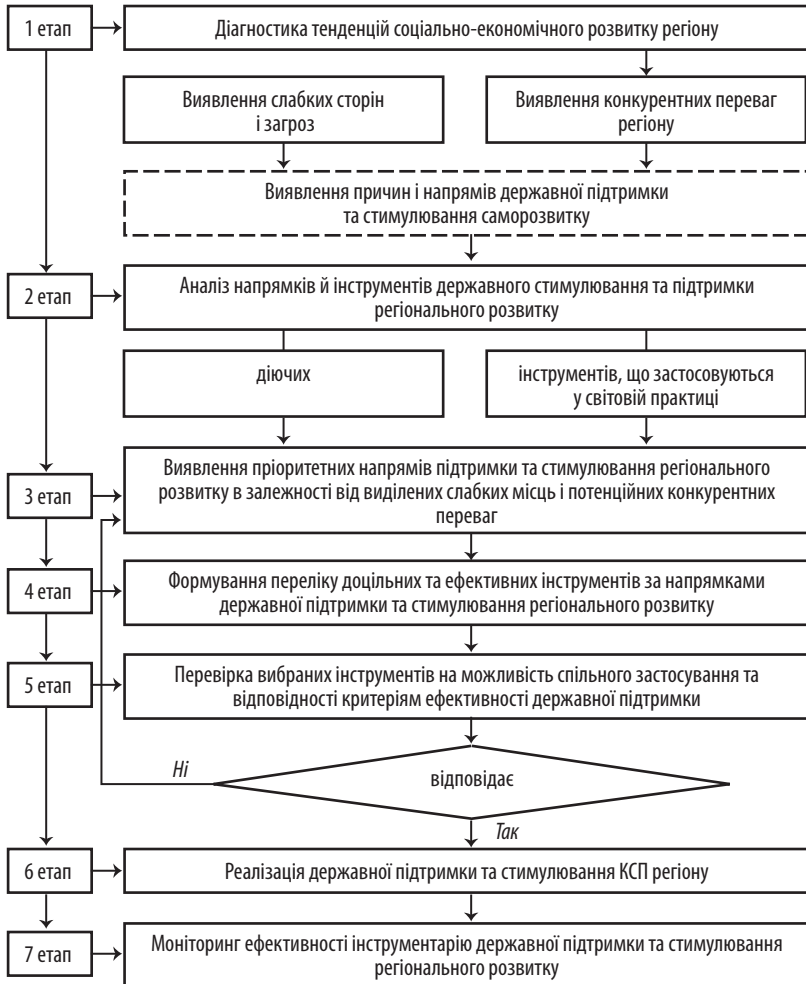

Рис. 2.18. Методичний підхід до обґрунтування інструментарію державної підтримки та стимулювання конкурентоспроможності регіону

Джерело: розроблено автором

Управління складними, а часто суперечливими процесами економічного розвитку вимагає використання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. З цією метою необхідно застосовувати такі інструменти державного регулювання розвитку регіонів, які б створювали сприятливі умови для розвитку кожного регіону країни, усунення значної диференціації у рівнях розвитку регіонів, на запобігання монополії з боку окремих регіонів, заохочення конкуренції, що в кінцевому результаті дозволило б сформувати ефективне конкурентне середовище всередині держави [156].

На *першому етапі* методичного підходу досліджуються тенденції соціально-економічного розвитку регіону. Даний підхід передбачає проведення аналізу внутрішнього середовища; аналізу позицій регіону у зовнішньому середовищі; оцінку конкурентного та стратегічного потенціалу (природний, екологічний, науковий, трудовий та ін.).

Застосування методики SWOT-аналізу передбачає виділення сильних сторін (внутрішні переваги, що сприяють досягненню мети й підвищенню соціально-економічного рівня регіону); слабких сторін (внутрішні фактори, які перешкоджають досягненню цілей регіону); можливостей (зовнішні обставини, які можна використати для підвищення соціально-економічного рівня регіону і його потенціал) і погроз (зовнішні обставини, які можуть знижувати соціально-економічний рівень регіону). Після цього необхідно провести аналіз причин слабких місць у регіональному розвитку.

Отже, державної підтримки потребують в першу чергу виявлені негативні аспекти, а потенційні можливості регіону та його конкурентні переваги підлягають державній підтримці та стимулюванню регіонального саморозвитку.

На *другому етапі* необхідно проводити аналіз існуючих напрямів та інструментів підтримки КСП регіону та тих, що використовуються у світовій практиці. За напрямками державної підтримки: економічна; організаційна; соціальна; інформаційно-правова аналізуються інструменти, що вже застосовуються для підвищення КСП регіону, які існують у практиці інших країн, але не застосовуються в регіоні.

Третій етап передбачає виділення пріоритетних напрямів підтримки в залежності від виокремлених слабких місць та потенціальних конкурент-

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

них переваг регіону. Основним принципом визначення пріоритетів підтримки та стимулювання КСП регіонів є їх відповідність пріоритетним напрямам соціально-економічного розвитку держави за умови наявності відповідних конкурентних переваг.

Наступним етапом є формування переліків інструментів за кожним напрямом державної підтримки.

П'ятий етап запропонованого методичного підходу передбачає обґрунтування критеріїв ефективності застосування відповідних інструментів та їх перевірку за цими критеріями.

Пропонується визначити склад і зміст критеріїв за напрямами державної підтримки та стимулювання підвищення КСП регіону і класифікувати їх за двома ознаками: критерії ефективності державної підтримки; критерії ефективності стимулювання підвищення КСП регіону (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Критерії ефективності застосування інструментів за напрямами державної підтримки та стимулювання регіонального розвитку

Напрямок державного регулювання регіонального розвитку	Критерії ефективності державної підтримки	Критерії ефективності стимулювання підвищення КСП регіону
1	2	3
Економічна підтримка	зростання ВРП; збільшення надходжень до місцевих бюджетів; зростання податкових надходжень; поліпшення техніко-економічних показників підприємств регіону, що відносяться до пріоритетних галузей; зростання частки продукції малого підприємництва у ВРП; зростання частки інноваційно-активних підприємств тощо	зниження податкового навантаження на душу населення; збільшення надходжень до місцевих бюджетів; збільшення частки надходжень від місцевих податків; зростання видатків місцевих бюджетів на економічний розвиток регіону; зростання рівня самозабезпеченості регіону тощо
Організаційна підтримка	якість координаційних дій з розвитку інфраструктури; створення координаційних рад з інноваційної, інвестиційної діяльності; координація діяльності робочих груп з розгляду	збільшення частки заходів з підтримки малого підприємництва в регіоні по відношенню до запланованих; збільшення відсотку виконання строків та процедур реалізації регіо-

Закінчення табл. 2.4

1	2	3
	інноваційних проєктів; створення електронної консультаційної підтримки тощо	нальних ЦКП; зростання кількості створених робочих груп у межах впровадження кластерної моделі підвищення КСП регіону; створення рад з питань розвитку інфраструктури тощо
Соціальна підтримка	виконання соціальних гарантій населенню; раціональна частка міжбюджетних трансфертів відповідно до потреб регіону тощо	підвищення якості виконання соціальних гарантій населенню; зростання частки зайнятого населення в економіці регіону; зниження рівня безробіття; зростання рівня середньої заробітної плати в регіоні; підвищення рівня лояльності бізнес-спільноти до діяльності місцевих органів влади
Інформаційно-правова підтримка	збільшення нормативно-правових актів в межах регіонального розвитку та рівень узгодженості їх між собою	зростання кількості консультаційних центрів для суб'єктів підприємництва; зростання кількості проведених відео-, інтернет-семінарів для підприємництва органами влади

Джерело: узагальнено за [251; 255; 257; 280; 327; 340]

Внаслідок перевірки ефективності обраних інструментів державної підтримки КСП регіонів отримуємо кінцевий перелік заходів державної підтримки, що підлягають реалізації.

Шостий етап має організаційний характер та передбачає безпосередньо реалізацію обраного інструментарію.

Останній, *сьомий етап* передбачає проведення моніторингу цього процесу з метою подальшого коригування державної політики соціально-економічного розвитку регіонів.

Таким чином, розроблений механізм державної підтримки та стимулювання підвищення конкурентоспроможності регіонів України та методичні положення щодо його побудови дозволяють визначити перелік інструментів регіонального розвитку за конкретними напрямками підтримки

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

у відповідності до критеріїв ефективності такої підтримки, що дає змогу реалізовувати заходи з подолання проблем, що ідентифіковані в регіоні, та формувати конкурентні переваги на базі використання потенціалу розвитку кожного окремого регіону.

2.3. Світовий досвід державної підтримки регіонального розвитку

Державна регіональна політика – це політика синергії, яка при правильному плануванні та реалізації забезпечує набагато вищий ефект, ніж від суми окремих заходів галузевих політик [262, с. 4]. Отже, застосування раціональних інструментів дозволяє максимізувати такий ефект. При цьому важливо аналізувати світовий досвід країн, що мають як позитивні результати регулювання регіонального розвитку, так і помилки, які необхідно враховувати при формуванні інструментарію державного регулювання розвитку регіонів.

В. Панова [220], В. Ковальчук [157], С. Романюк [259] виділяють наступні етапи розвитку регіонального управління в західних країнах (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Етапи розвитку регіонального управління в західних країнах

Етапи	Строки реалізації	Передумови та характеристики етапу
1	2	3
1 етап	30-ті роки ХХ ст.	Передумовою виступає криза 1929-1933 рр. Програми з розвитку регіонів отримали найбільшого поширення у Великобританії та США. Наприклад, у Великобританії в 1933 р. для проведення антикризової політики держави були виділені «спеціальні райони», оскільки спад виробництва спостерігався у сфері традиційних галузей промисловості і в деяких аграрних районах
2 етап	40-50-ті роки ХХ ст.	Характеризується спадом виробництва, в основному в традиційних галузях промисловості, що з'явилося наслідком післявоєнної економічної кризи, яка найбільшою мірою проявилася в країнах Західної Європи (Нова Англія, Ельзас, Лотарингія, Північні райони Франції та ін.), США (Аляска, північні райони США і Канади). Уряд освоює слаборозвинених районів. У 50-х роках у західних промислово розвинутих країнах в центрі уваги регіональної політики перебували питання подолання регіональних криз,

1	2	3
		пов'язаних з проблемами окремих галузей (вугільної, металургійної, суднобудування). Здебільшого застосовувався підхід «згори - донизу», тобто вирішення проблем за допомогою прямих державних інвестиційних впливань у виробничу сферу з конкретними стимулами та пільгами, що були розраховані на підтримку підприємств тієї чи іншої галузі
3 етап	60-70-ті роки ХХ ст.	<p>Характеризується змінами в економічній структурі та запровадженням інноваційних технологій у поєднанні з посиленням міжнародної конкуренції, зростанням рівня інтеграційних процесів, взаємопов'язаності ринків.</p> <p>Підхід «згори - донизу» поступився місцем горизонтальному підходу, за яким основними ставали умови, що забезпечують ефективну діяльність підприємств: наявність відповідної інфраструктури та її якість, рівень обслуговування тощо.</p> <p>Було сформовано два напрями регіональної політики:</p> <p>Активна – застосовується, коли ринкових сил недостатньо для вирішення проблем диспропорцій у розвитку. Така політика передбачає: підвищення рівня продуктивності праці в регіонах з низьким рівнем розвитку шляхом державного інвестування в освіту та інфраструктуру, забезпечення умов економії за рахунок збільшення масштабів діяльності шляхом створення стимулів щодо зайнятості та інвестування нових виробництв, заохочення зусиль щодо місцевого розвитку, спрямованих на забезпечення належних умов для створення і функціонування малого та середнього бізнесу.</p> <p>Пасивна – поліпшення регіонального розвитку з упровадженням заходів, які сприяють більш ефективній роботі ринкових механізмів через усунення бар'єрів для рухливості робочої сили та капіталу й забезпечення кращого обміну інформацією та технологіями між регіонами</p>
4 етап	середина 70-х рр. – 1993 рік	Після кризи 1974 р. на перший план виходять цілі, що мають більш макро-економічне спрямування, ніж регіональний. Програми регіонального розвитку відходять на другий план. У 1993 р. були підписані Маастрихтські угоди, що дало основу для здійснення нової «наднаціональної» регіональної політики в рамках Європейського Союзу.
5 етап	1993 р. – до сьогодні	Відбувається активний розвиток інтеграційних процесів (переважно на території ЄС), що характеризує перетворення «Європи національних держав» на «Європу регіонів»

Джерело: узагальнено за [157; 220; 259]

Еволюція етапів розвитку регіонального управління дає змогу простежити перенесення акцентів з централізованого підходу до децентралізованого, який дозволяє розкрити потенційні можливості кожного з регіонів.

Уряди країн ЄС та інших країн світу (зокрема, Бразилії та Китаю) приділяють все більше уваги принципам партнерства і координації, стратегічного планування та цільового спрямування коштів, в тому числі на гібридні інструменти політики (гранти плюс кредити). Одночасно обсяги фінансування регіональної політики в цих країнах постійно зростають, а також посилюється контроль за їх використанням і глибина аналізу впливу конкретних заходів та інструментів із метою вдосконалення політики в майбутньому [С08].

Кабінет Міністрів України підтримує принципові позиції підходу ЄС до реалізації регіональної політики, які базуються на поєднанні політики щодо підвищення рівня конкурентоспроможності територій та політики, спрямованої на недопущення зростання регіональних диспропорцій, але обмежений на даний час у відповідних за обсягами ресурсах для здійснення ефективних заходів у рамках такого підходу.

У загальному розвитку держав-членів ЄС значну роль відіграє сфера регіонального розвитку. Для реалізації регіональної політики в ЄС витрачається третина всього зведеного бюджету – 308 млрд євро протягом 2007 – 2013 років, з них 81,5 % спрямовується на здійснення заходів щодо зменшення територіальних диспропорцій, близько 16 % – на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів та 2,5 % – на європейське територіальне співробітництво [81].

Світовий досвід свідчить про прямий вплив політики уряду відносно збалансованого просторового розвитку країни на рівень соціально-економічного розвитку її регіонів.

Найбільш суттєвий вплив на регіональний розвиток країн світу формують [262, с. 7]:

- *урбанізація* – зростання ролі міст, при чому не лише найбільших метрополій, але й середніх за розміром;
- *міграція*, яка формує динамічні ринки праці, певним чином компенсуючи дисбаланс, що виникає в різних регіонах світу внаслідок демографічних змін;

- *інформатизація* суспільства та проникнення нових телекомунікаційних технологій, формування економічної системи, що базується на знаннях;
- *глобальні виклики* щодо забезпеченості продовольством та природними ресурсами (особливо водою та родючими ґрунтами);
- *зростання за принципами стійкого розвитку*.

Зазначені фактори впливу на специфіку державного управління регіональним розвитком відображаються на моделях регіонального управління країн світу (рис. 2.19).

Рис. 2.19. Моделі регіонального управління в залежності від ступеню підпорядкованості центру

Джерело: узагальнено за [71; 60; 82; 144; 154]

Слід зазначити, що ефективність регіонального розвитку не залежить від форми державного устрою країни. Так, Я. Казюк наголошує на тому що «ні унітарні, ні федеративні держави не мають яких-небудь переваг одна перед одною в питаннях розмежування компетенції між рівнями влади. Не можна також стверджувати, що унітарний або федеративний устрій забезпечують краще чи гірше державне регулювання розвитку своїх територій. Державний устрій не формує ні якість, ні успішність цього регулювання, але безпосередньо формує його модель, схему, механізми і процедури» [139].

Модель регіонального управління у Великобританії характеризується [71; 182; 333]:

- «*вертикальною*» децентралізацією управління, при якій компетенції та відповідальність передаються від центральних на нижчі рівні влади (регіональним, місцевим органам);
- «*функціональною*» децентралізацією управління, що припускає делегування місцевими органами влади спеціалізованим органам вирішення проблем у певних сферах діяльності.

Регіональна політика вирівнювання економічного розвитку регіонів у Великобританії ґрунтується на фінансуванні приватного сектора, наданні податкових пільг підприємствам, підготовці території для промислового освоєння, трудової міграції (переміщення робочої сили з депресивних регіонів у більш розвинені), розвитку в депресивних регіонах сфери послуг, субсидіях регіонального розвитку, фінансовій підтримці малих фірм [182; 333]. Великобританія і на сьогодні залишається одним із лідерів у виробленні регіональної політики. Дослідження регіонального розвитку і перші теоретичні концепції в цій країні з'явилися ще до початку Другої світової війни [262, с. 33].

Основні риси цієї моделі є важливим прикладом для України в межах децентралізації влади.

Основними характеристиками **моделі регіонального управління в США** є [71; 157; 99; 179]:

- повноваження органів управління штатів включають вельми великий перелік: кримінальне, процесуальне, цивільне, сімейне право; питання власності і зобов'язального права; питання охорони здоров'я, соціального забезпечення, регулювання професійної діяльності, малого бізнесу, страхування, сільського господарства, організації і діяльності центральних і місцевих органів влади, розробка природних ресурсів для внутрішнього ринку тощо, автономність прийняття рішень у межах виділених повноважень [153];
- чітке розмежування повноважень між всіма органами влади;
- адміністративно-фінансова самостійність місцевих органів самоврядування [99; 175].

- наявність у штатів диференційованої за структурою і джерелами власної системи оподаткування;
- наявність у штатів повноважень до затвердження бюджету, який не включається до федерального бюджету;
- значний ступінь централізації у сфері соціального захисту населення. Основна частина засобів федерального бюджету (46%) спрямовується на соціальну сферу, що включає допомогу малозабезпеченим категоріям населення, витрати на освіту, охорону здоров'я тощо [144];
- значна питома вага у структурі витрат федерального бюджету США відводиться субвенціям бюджетам штатів і менших територіально-адміністративних одиниць на реалізацію цільових програм. Поряд з використанням методів програмно-цільового планування як пріоритетний інструмент кредитування заходів щодо раціонального використання ресурсів і охорони довкілля, розвитку промисловості і сфери послуг, використовуються надання податкових і амортизаційних пільг [41; 282];
- наявність незалежних агентств, які наділяються або суто адміністративними, або квазізаконодавчими, або квазісудовими повноваженнями. Серед них потрібно зазначити агентства, що регулюють економічну діяльність, наприклад, Комісія з міжштатної торгівлі, державні корпорації, що керують власністю федерального уряду [157].

Американська модель бюджетного вирівнювання характеризується високою децентралізацією бюджетної системи, ґрунтується на чіткому розмежуванні бюджетно-податкових повноважень між рівнями влади, включаючи розмежування податкових джерел [157] та характеризується високою фінансовою самостійністю бюджетів; можливістю встановлювати «свої» податки; високий рівень відповідальності кожного рівня влади.

Трансформаційні процеси, які переживає Україна, окреслені значною кількістю реформ, які необхідно здійснити в межах інтеграції з ЄС та подолання політичної й економічної кризи. На сьогодні Україна є унітарною державою, тому приклад регіонального розвитку США може бути корисним за окремими позиціям (чітке розмежування повноважень між органа-

ми влади, фінансова самостійність місцевих бюджетів, програмно-цільове планування тощо).

На відміну від англосаксонської моделі регіонального управління **Французька модель** має централізований характер. Розподіл функцій управління між регіональними й місцевими органами влади здійснюється в такий спосіб. На рівні областей формуються програми економічної допомоги сільському господарству, виплати премій підприємствам за збільшення робочих місць, організація професійної підготовки й навчання на підприємствах, фінансування освітніх установ. На рівні департаментів і муніципалітетів здійснюється сприяння економічному розвитку промисловості, захист економічних інтересів населення, фінансування соціальної сфери. Одним з механізмів територіального розвитку є планові контракти « держава – регіон», пріоритет формування яких – підвищення рівня зайнятості, поліпшення професійної підготовки, удосконалення системи охорони здоров'я й соціального захисту [113; 183]. Дана модель наприкінці 90-х рр. була застосована Польщею, діє в деяких країнах ЄС та виступає основою для української регіональної політики.

Регіональна політика Італії характеризується:

- наявністю та широкою реалізацією цільових програм в депресивних територіях;
- перерозподільним характером регіональної політики;
- державне регулювання здійснюється в межах подолання диспропорцій регіонального розвитку;
- високим рівнем безробіття в аграрних регіонах;
- низькою ефективністю соціальної політики (акцент робиться на підтримку пенсійного забезпечення).

Б. Лавровський розглядає **Німецьку модель регіонального розвитку**, серед основних характерних рис якої виділяє «перерозподіл державних доходів між федеративним урядом, землями й органами місцевого самоврядування. Зокрема, у бюджети федеративного уряду і федеральних земель надходить 42,5 % податку на прибуток, у бюджети органів місцевого самоврядування (муніципалітетів і сільських округів) – 15 %, податок на прибуток корпорацій розподіляється пропорційно між бюджетами центру

і федеративних земель. У німецькій моделі регіонального управління здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів з метою вирівнювання доходів населення на рівні не менш 95 %» [184]. У свою чергу, на рівень регіонального розвитку значний вплив робить модель міжбюджетних відносин, яка орієнтується на вирівнювання податкового потенціалу федеральних земель із застосуванням інструментів регулювання: перерозподілу надходжень і надання, як правило, тільки цільових трансфертів.

Австрійська модель регіонального управління характеризується елементами централізованого (на федеральному рівні здійснюється формування програм соціального страхування і захисту) та децентралізованого управління (за місцевими органами самоврядування закріплена відповідальність за надання більшості соціальних послуг. В. Лексін зауважує, що однією з характерних рис моделі є перерозподіл засобів між різними соціальними програмами. Зокрема, індексація пенсій до певного мінімального рівня здійснюється за рахунок дотації вирівнювання, яка залежить від сплати страхових внесків [193].

В. Василенко, розглядаючи австрійську модель соціально-економічного розвитку регіонів, відмічає її спрямованість переважно на реалізацію програм соціального забезпечення і захисту. Слід зазначити відносно низьку економічну диференціацію територіальних утворень Австрії, що дає змогу формувати ефективну політику вирівнювання [41].

В Австрії міжбюджетні відносини відбуваються за канадською моделлю, яка передбачає «використання нецільових вирівнювальних трансфертів, а також цільових грантів. Вирівнювальні трансферти забезпечують кожному суб'єкту середній рівень бюджетного доходу за умови застосування середніх ставок за кожним із дохідних джерел і гарантують усім суб'єктам стандартний рівень витрат. Як основний критерій для надання вирівнювальних трансфертів приймається показник чисельності населення» [139].

Модель регіонального управління Швеції поєднує в собі централізовано-децентралізоване управління. Так, в рамках системи соціального забезпечення і захисту населення, відзначає А. Вінграновський [49], формується рівномірна фінансова основа реалізації соціальної політики органами місцевого самоврядування на базі дотації вирівнювання, що дозволяє

забезпечувати єдині соціальні стандарти. Елементи децентралізації проявляються через розширення спектра повноважень органів місцевого самоврядування у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку.

Модель міжбюджетних відносин, що характерна для унітарних держав (Японія, Швеція, Данія та ін.), «застосовує схеми фінансового вирівнювання у відносинах між центром і муніципалітетами. Вирівнювальні трансферти в цій моделі визначаються як різниця між базовими фінансовими потребами і базовими фінансовими доходами, причому вони не пов'язані з фактичним виконанням територіальних бюджетів. Так, у Японії в основі розрахунку вирівнювальних трансфертів лежить розрахунок бюджету стандартної території. Виділяються основні категорії діяльності місцевих органів влади. Для кожної категорії витрат визначаються питомі витрати. На підставі встановлених питомих витрат визначаються фінансові потреби стандартної території. Потім фінансові потреби стандартної території корегуються на спеціальні коефіцієнти модифікації [139]».

В залежності від підходів до регулювання міжбюджетних відносин та розмежування функцій між центральними та субнаціональними органами влади Г. Х'юз і С. Сміт пропонують виділити чотири групи країн [139; 366, с. 33]:

- країни, що характеризуються значною самостійністю регіональних і місцевих органів влади та спираються на широкі податкові повноваження (федеративні держави Австралія, Канада і США, унітарні Велика Британія та Японія);
- країни Північної Європи (унітарні держави Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія), що характеризуються високою часткою участі субнаціональних органів влади у фінансуванні соціальних витрат;
- країни Західної Європи (федеративні держави Австрія, Німеччина, Швейцарія), що характеризуються високим ступенем автономності бюджетів різних рівнів у сполученні з розвинутою системою їх співробітництва;
- країни, що відрізняються досить значною фінансовою залежністю субфедеральних органів влади від федерального бюджету. Це південні і західноєвропейські країни – Бельгія, Франція, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія й Іспанія.

В Україні спостерігається значна залежність регіонів від центрального бюджету, при цьому розмір бюджетного вирівнювання не має тісної кореляції з рівнем соціально-економічного розвитку регіону, отже регіони не вмотивовані до активізації діяльності з підвищення використання потенціалу саморозвитку.

В аналітичному звіті «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики» розглядається класифікація видів регіональної політики в залежності від функціональної спрямованості (рис. 2.20):

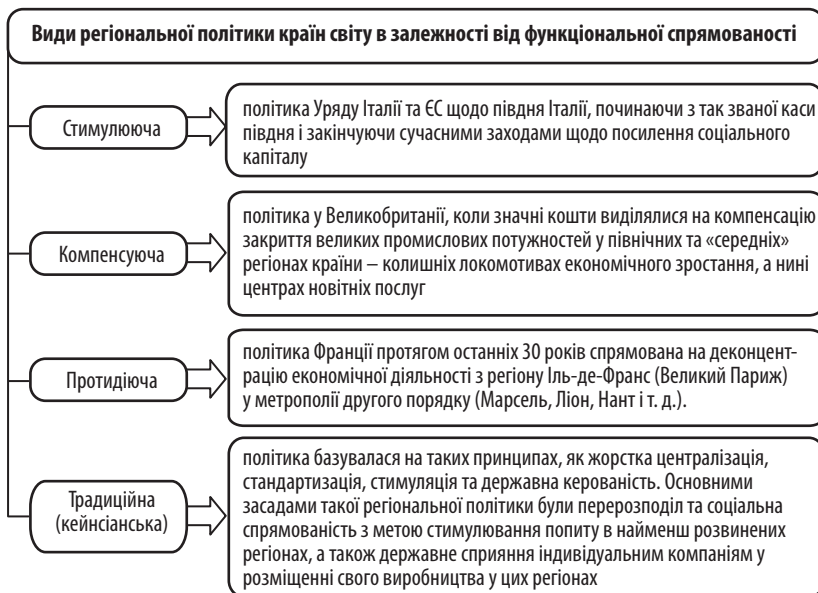

Рис. 2.20. Види регіональної політики країн світу в залежності від функціональної спрямованості

Джерело: узагальнено за [С08]

Дослідження досвіду регіональної політики ЄС стає більш актуальним у світі процесів євроінтеграції в Україні.

Регіональна політика ЄС спрямована на створення і розвиток конкурентних переваг держав, що входять до його складу по відношенню до решти світу.

Основними цілями регіональної політики ЄС є: соціальна рівність (неприйнятність розриву погляду рівня доходів і зайнятості); продуктивність (здатність ЄС спрямовувати допомогу в найслабші райони, залучаючи в такий спосіб ресурси, які раніше залишалися невикористаними); ефективність (роль ЄС у координуванні політики, що проводиться ЄС і країнами-членами ЄС в інтересах регіонального розвитку) [71, с. 45].

Європейська політика регіонального розвитку базується на політичному принципі, згідно з яким багатші країни і регіони мають забезпечувати солідарність з біднішими країнами і регіонами, а також на економічному принципі, згідно з яким нижчі обсяги виробництва в бідних країнах-учасниках і регіонах, або країнах і регіонах з високими рівнями безробіття є втратою потенціалу та можливості для Європейського Союзу в цілому [93].

Історичними особливостями європейської регіональної політики була спочатку орієнтація на збалансований розвиток територій через розподілення грантів і субсидій регіонам, що вимагало централізованої системи планування, потім процеси глобалізації внесли свої корективи в рамках поширення децентралізації та конструктивного партнерства між різними рівнями влади.

Інвестиційні ресурси в межах регіональної політики ЄС спрямовувалися спочатку на інфраструктурні проекти, згодом акцент було зміщено на дослідження, інновації, професійну підготовку, розвиток маркетингу, екологічні проекти та ін.

Сьогодні регіональна політика ЄС має три основні напрями [353]:

- сприяння економічному наближенню з метою допомоги менш розвиненим регіонам (які розташовані в основному в нових країнах-учасниках) зменшити своє відставання від більш розвинених країн.
- покращення регіональної конкурентоспроможності і зайнятості.
- сприяння співпраці між регіонами і країнами, щоб зменшити економічне значення національних кордонів.

Регіональна політика ЄС здійснюється шляхом перерозподілу коштів на користь слабкорозвинених регіонів через структурні фонди, що входять до структури бюджету Європейського Союзу. Кожен з них має свою специфіку стосовно того, які напрями, завдання, якого типу програми та проекти і які цільові групи фінансуються з їхніх коштів [341, с. 97].

Структурні фонди є основним фінансовим інструментом політики згуртування. Сьогодні до них належать [353]:

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) (European Social Fund (ESF)), з якого фінансуються заходи та програми професійної підготовки та підготовки населення для боротьби з безробіттям.

Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) (European Regional Development Fund (ERDF)) – розподіляє кошти на всі держави-члени ЄС. Основна мета – коригування регіональних диспропорцій, які виникають внаслідок домінування сільського господарства, промислового спаду і структурного безробіття.

Фонд згуртування (Cohesion Fund), з якого фінансуються екологічні і транспортні проекти в 13 країнах ЄС, ВНД на душу населення яких знаходиться на рівні нижче 90 % середнього рівня ЄС. Фонд був створений для підтримки регіонів тих країн, які щойно вступили до ЄС і повинні «підтягнутися» до економічного і соціального рівня інших країн і регіонів ЄС.

Відповідно до пріоритетних напрямів ЄС у 2007 – 2013 рр. виділено 347,4 млрд євро (табл. 2.6). Основними одержувачами коштів є Польща та Іспанія [252, с. 26].

Світова практика регіонального управління свідчить про те, що регіональний розвиток може здійснюватися за двома основними формами [262, с. 32]:

1. Економічний (функціональний) розвиток, що базується на національній (галузевій) політиці та політиці регіонального розвитку та не вимагає суттєвої модифікації суспільних або державних органів чи перегляду їхніх повноважень.

Така форма регіонального розвитку в більшому ступені притаманна невеликим країнам (Ірландія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Великобританія (до 1998 р.)). Дана форма регіонального розвитку харак-

РОЗДІЛ 2. Державна політика регіонального розвитку: вітчизняний та закордонний досвід

теризується втручанням на рівні регіонів (або безпосередньо з боку держави, або через місцеві інституції), але жодна з них не вимагала проведення масштабних реформ державних інститутів.

Таблиця 2.6

Розподіл коштів регіональної політики ЄС по країнах у 2007 – 2013 рр.

Країна	Конвергенція			Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість, млн євро	Європейське територіальне співробітництво, млн євро	Всього	
	Конвергенція по ВВП, млн євро	Перехідний режим, млн євро	Фонд згуртування, млн євро			млн євро	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Польща	44377	–	22176	–	731	67284	19,4
Іспанія	21054	1583	3543	8477	559	35217	10,1
Італія	21211	430	–	6325	846	28812	8,3
Чехія	17064	–	8819	419	389	26692	7,7
Німеччина	11864	4215	–	9409	851	26340	7,6
Угорщина	14248	–	8642	2031	386	25307	7,3
Португалія	17133	280	3060	938	99	21511	6,2
Греція	9420	6458	3697	635	210	20420	5,9
Румунія	12661	–	6552	–	455	19668	5,7
Франція	3191	–	–	10257	872	14319	4,1
Словаччина	7013	–	3899	449	227	11588	3,3
Великобританія	2738	174	–	6979	722	10613	3,1
Литва	4470	–	2305	–	109	6885	2,0
Болгарія	4391	–	2283	–	179	6853	2,0
Латвія	2991	–	1540	–	90	4620	1,3
Словенія	2689	–	1412	–	104	4205	1,2
Естонія	2252	–	1152	–	52	3456	1,0
Бельгія	–	638	–	1425	194	2258	0,6
Нідерланди	–	–	–	1660	247	1907	0,5
Швеція	–	–	–	1626	265	1891	0,5

1	2	3	4	5	6	7	8
Фінляндія	–	–	–	1596	120	1716	0,5
Австрія	–	177	–	1027	257	1461	0,4
Ірландія	–	–	–	750	151	901	0,3
Мальта	556	–	284	–	15	855	0,2
Кіпр	–	–	213	399	28	640	0,2
Данія	–	–	–	510	103	613	0,2
Люксембург	–	–	–	50	15	65	0,0
Міжрегіональна кооперація	–	–	–	–	445	445	0,1
Техпоміч	–	–	–	–	–	868	0,2
Всього	199322	13955	69578	54965	8723	347410	100

Джерело: складено за даними [345]

2. Політичний розвиток (реформування державного устрою), що базується на деконцентрації держави, децентралізації, регіоналізації, федералізації. До країн, що провадили дану форму регіонального розвитку, належать (Західна) Німеччина, Іспанія після 1981 року, Італія (в дедалі більшому обсязі після 1970 року), Бельгія (після 1980 року), Великобританія (після 1997 року), Польща з 1999 року, Чехія з 2001 року та в певній мірі (хоча й у незначному, як можна стверджувати, обсязі) Франція після 1982 року.

Країни, які в контексті політики регіонального розвитку ЄС розробили певну форму функціонального регіонального розвитку, загалом не здійснювали вагомих реформ державних інститутів. Україна має пройти шлях децентралізації влади в межах трансформаційних процесів та інтегрування в ЄС.

Світові глобалізаційні перетворення привели до застосування в практиці розвинених економік світу наступних заходів (ключових інструментів) щодо регіонального розвитку [262]:

- вдосконалення транспортної та телекомунікаційної «доступності» тієї чи іншої території;

- максимальне спрощення регуляторного середовища та покращення інвестиційного клімату території, створення рівних умов для стимулювання зростання кількості та розміру приватних компаній і прибутків їх економічної діяльності;
- інвестиції в освіту та підвищення кваліфікації, особливо для людей, старших за «університетський вік», посилення «м'яких» кваліфікацій і навичок, які можна трансформувати та переносити до інших сфер економічної діяльності з метою підвищення шансів зайнятості в умовах скорочення продуктивних циклів і постійного інноваційного оновлення виробничих процесів і послуг;
- створення інноваційної та дослідницької інфраструктури для наближення наукових досліджень і розробок до приватного сектора з метою скорочення періоду комерціалізації винаходів і нових технологій;
- заходи, спрямовані на збереження навколишнього середовища, мінімізація негативного впливу на нього економічної діяльності та повсякденного життя населення; зменшення енергоспоживання і збільшення енергоефективності різних сфер суспільно-економічного життя;
- сприяння розвитку великих міст як центрів креативної, інноваційної та конкурентної економічної діяльності, а також як місць із високим рівнем соціально-культурної інфраструктури, освіти, медицини, які б приваблювали висококваліфіковані кадри та відповідно сприяли посиленню міської економіки.

Отжн, проведений аналіз світового досвіду державної підтримки регіонального розвитку дозволив визначити основні цілі, напрями та особливості моделей регіональної політики країн світу, що характеризуються централізованим / децентралізованим або змішаним підходом до регіонального управління в умовах федералізму / унітаризму.

Незважаючи на різні підходи та результати регіональної політики країн світу, спостерігається поступове переміщення акцентів з прямої державної підтримки регіонів у межах зменшення диспропорцій розвитку регіонів у бік регіональної політики стимулювання саморозвитку на основі створення стимулів для підвищення ефективності використання потенціалу самодостатності регіонального розвитку.

Розділ 3 ПОТЕНЦІАЛ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Сутність та складові потенціалу саморозвитку регіонів

Зміцнення конкурентної позиції національної економіки, в тому числі на основі створення умов для соціально-економічного розвитку регіонів, є актуальним завданням сьогодення в досягненні національної конкурентоспроможності, де на особливу увагу заслуговує стимулювання спроможності регіонів ефективно використовувати свій стратегічний потенціал.

Питання теоретичного обґрунтування потенціалу саморозвитку регіонів базується на дослідженні сутності та структури понять «регіон», «потенціал» та «саморозвиток». Перше й останнє поняття розглядалися в 1 розділі монографії, зупинимось на визначенні сутності потенціалу.

Вирішення проблеми сталого соціально-економічного розвитку регіонів неможливе без ефективної реалізації їх потенціалу. У зв'язку з цим доцільним є аналіз сутності та складових потенціалу регіону, показників, які його характеризують та сприяють саморозвитку.

Термін «потенціал» походить від лат. *potentia* – сила, можливість та використовується в багатьох сферах науки (фізиці, хімії, математиці, біології, медицині, економіці тощо) (табл. В.1, додаток В), починаючи з філософії. Так, ще Аристотель розглядав потенцію як початок зміни речей, як здатність руху і можливість осмислення цього руху. Відповідно буття ділилося на «потенційне» і «актуальне», а становлення (розвиток) представлявся як перехід від першого до другого. При цьому, потенціал розглядався Аристотелем як здатність речі бути не тим, чим вона є в категорії субстанції якості кількості й місця, що дозволяло співвіднести актуалізацію й рух. У той же час, відповідно до Аристотеля, дійсність завжди передає можливості і лежить в основі її реалізації [137].

Однак, в першу чергу, найбільшого застосування термін потенціал отримав у фізиці, що підтверджують визначення, наведені у більшості тлумачних словників та енциклопедій.

Так, згідно зі словником С. Ожегова, потенціал, у першу чергу, – це фізична величина, яка характеризує силове поле в певній точці. У переносному значенні це ступінь потужності в будь-якому відношенні, сукупність засобів, можливостей, необхідних для будь-чого [207].

Схожі визначення потенціалу з точки зору фізики надані і в інших енциклопедичних і тлумачних словниках:

- за словником Д. Ушакова – це фізичне поняття, яке характеризує величину потенційної енергії в певній точці простору. У переносному значенні – сукупність засобів, умов, необхідних для ведення, підтримки та збереження будь-чого [307];
- за словником Т. Єфремової – це величина, яка характеризує запас енергії тіла, яке знаходиться в даній точці поля (електричного, магнітного тощо). У переносному значенні – це сукупність усіх існуючих можливостей, засобів у будь-якій області, сфері [92].

Слід зазначити, що сучасне економічне знання також запозичило термін «потенціал» безпосередньо з фізики та отримало широке застосування в 20 – 30 рр. ХХ століття. Причиною цього є значне зростання темпів виробництва за рахунок впровадження нової техніки та технологій в результаті науково-технічного прогресу, а відповідно необхідність здійснення оцінки рівня розвитку виробничих сил. Згідно з дослідженнями, «другий пік зацікавлення цією проблемою припадає на кінець 1970-х – початок 1980-х рр., коли з'являється багато публікацій щодо різних аспектів поняття «потенціал». При цьому у більшості робіт як сучасного, так і радянського періоду підкреслюється важливість вивчення проблем оцінки потенціалу та вказується на значні відмінності у визначенні поняття «потенціал», його суті, складу і співвідношення з іншими економічними категоріями» [141].

В економіці інтерес до «потенціалу», враховуючи його глибину та багатогаровість, є також багатовекторним та пов'язаним з різними об'єктами на макро-, мезо- та мікрорівнях. Так, дослідження потенціалу в контексті економічного простору відбуваються в площині ресурсів країни, можливостей регіону або галузі, а також активності підприємства або окремого працівника. Іншими словами, сутність «потенціалу» та його структура безпосередньо залежить від об'єкта та цілей дослідження.

Враховуючи тему дослідження, особливого інтересу набуває аналіз потенціалу регіону, його сутності та складових. Однак, на даний момент не існує єдиного підходу щодо терміну «потенціал регіону» та його визначення як такого. У зв'язку з цим у *табл. 3.1* наведено аналіз понять, які використовуються стосовно регіону.

В економічній літературі, при розгляді даного питання на рівні регіону (певної території), частіше за все використовуються поняття «природо-ресурсний потенціал», «економічний потенціал» або «соціально-економічний потенціал». Використання першого терміну є властивим середини ХХ століття, коли головною ознакою потенціалу були безпосередньо природні ресурси, запаси та цінності, які можливо було використати в народному господарстві.

Так, наприклад, згідно з тлумачним словником української мови, «природно-ресурсний потенціал – це сукупність природних ресурсів та природних умов, які знаходяться у певних географічних межах та забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурних, оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства» [43].

От же, даний термін («природно-ресурсний потенціал») відображає в більшій мірі лише базову складову потенціалу (*табл. 3.1*) у вигляді наявних або скритих ресурсних можливостей регіону, однак він не враховує тієї самої потенційної енергії, сили (згідно з трактуванням потенціалу у фізиці), яка формує здатність, трансформує можливість у реальну дію, спрямовану на досягнення максимального ефекту від використання цих ресурсів.

Термін «економічний потенціал» також є широко вживаним в наукових працях однак, слід зазначити відсутність єдиної думки до його сутності. В цілому можна виокремити два підходи щодо його визначення. *Перший* підхід полягає в оцінці матеріальних ресурсів, які має регіон.

Другий – у визначенні спроможності (здатності) регіону до виробництва максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що відповідають його потребам та потребам інших територій.

Таблиця 3.1

Аналіз дефініцій, які характеризують потенціалу регіону

Термін	Автор	Складові					Дія (виробництво, реалізація)
		База		Накопичувальна			
		Сукупність ресурсів	Елементи національного багатства	Можливість	Здатність (спроможність)		
1	2	3	4	5	6	7	
Природно-ресурсний потенціал регіону (території)	Н. Ігнатенко, В. Руденко [135]	сукупність природних умов і ресурсів, запасів, засобів та цінностей		можливість виробничих сил досягати певного ефекту			
	В. Ключков [151]	сукупність природних ресурсів, які розміщені в межах певної території, використовуються у народному господарстві або можуть бути включені в господарський обіг при сучасному рівні розвитку продуктивних сил					
Економічний потенціал регіону	Г. Гутман [72, с.12]	сукупне відображення матеріальної бази регіону, що враховує обсяг розташованого в межах даної територіальної одиниці майна, вираженого в кількісних показниках		якісні характеристики, що визначають можливість реалізації цього майна в регіоні			
	О. Тищенко, М. Кивимі [337]	економічні ресурси			сукупна здатність до виробництва максим		

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7
					мально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що від-повідають потребам суспільства на дано-му етапі його роз-витку	
	А. Азрілян [2]	природні ресурси регіону, засоби ви-робництва, трудовий і науково-тех-нічний потенціал, накопичений у ре-гіоні обсяг національного багатства				
Еконо-мічний потенціал регіону	О. Богорад [23]				спроможність галу-зей народного госпо-дарства регіону	виробництво продукції, здій-снення капі-тального бу-дівництва, пере-везення ванта-жів, надання послуги насе-ленню
Соціально-економіч-ний потенціал регіону	О. Богорад [23]				спроможність галу-зей народного госпо-дарства регіону	виробництво продукції, здій-снення капі-тального будів-ництва, пере-везення ван-

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7
						тажів, надання послуги населенню
	Р. Шніпер [256]		сукупність елементів національного багатства, задіяних в регіональному відтворювальному процесі			створення умови для комплексного економічного і соціального розвитку регіональної системи

Джерело: складено на основі [2; 23; 72; 135; 151; 256; 337]

Тобто термін «економічний потенціал» є ширшим за «природно-ресурсний потенціал», адже враховує не лише його базову складову, пов'язану з ресурсами, але й накопичувальну, яка реалізує здатність їх раціонально використовувати. Саме тому в економічній науці, як було зазначено вище, даний термін отримав свою актуальність у 1970 – 1980 рр. в умовах переходу від екстенсивних до інтенсивних методів виробництва, тобто з появою розуміння того, що самі природні ресурси, запаси, матеріальна база не можуть розкрити всі можливості економічного розвитку регіону.

Таким чином, постало питання якісного підходу до управління та впровадження відповідної системи стимулів. Тобто з розвитком ринкових відносин та відходом від планової економіки орієнтир досліджень змістився в соціальний бік, акцентуючи увагу на необхідність регулювання соціально-трудової сфери, задоволення потреб людини, як головного учасника та суб'єкта, який здатний максимально використати потенціал. Враховуючи це, більш точним поняттям, який враховує дані зміни, є «соціально-економічний потенціал».

Згідно з визначенням Р. Шніпера, під соціально-економічним потенціалом розуміється «сукупність елементів національного багатства, задіяних в регіональному відтворювальному процесі, що забезпечують виконання державного замовлення з формування інтеграційних зв'язків, а також створюють умови для комплексного економічного і соціального розвитку регіональної системи» [326, с. 49].

У той же час у деяких працях «соціально-економічний потенціал» застосовується як синонім «економічного потенціалу». Так, наприклад, у словнику-довіднику «Регіональна економіка» економічний потенціал регіону отожднюється із соціально-економічним потенціалом та визначається як здатність галузей народного господарства регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [23, с.72–73].

Враховуючи сучасні особливості розвитку економіки та суспільства в цілому, обумовлені орієнтацією на децентралізацію влади, розширення повноважень та свобод регіонів в Україні, актуальним стає стимулювання регіонального саморозвитку на основі акумулювання можливостей використання потенціалу регіону.

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

Таким чином, в Україні простежується наступна еволюція поглядів на сутність потенціалу регіону (рис. 3.1).

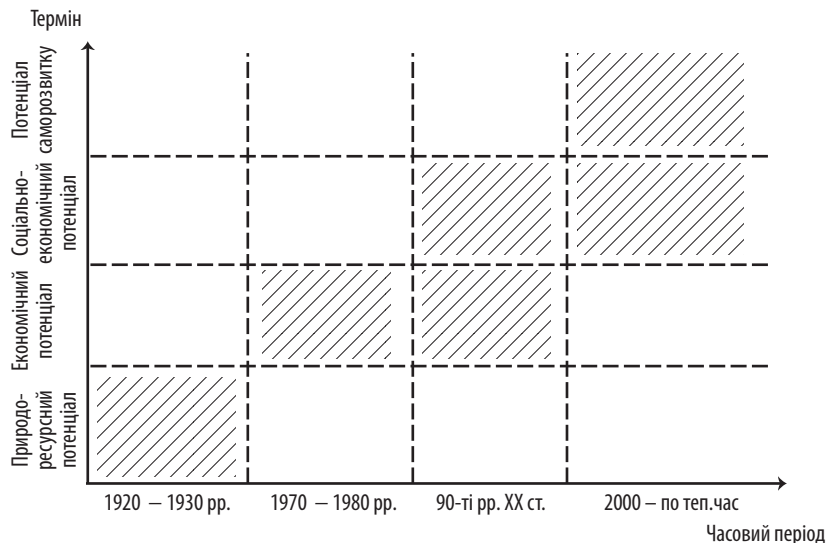

Рис. 3.1. Діалектика поглядів на сутність потенціалу регіону в Україні

Джерело: розроблено автором

Незважаючи на те, що теорія ендогенного розвитку регіонів бере свій початок ще у 70-х рр. XX ст. (як було зазначено у 1 розділі монографії) та в Україні були сприятливі умови для її розповсюдження ще в 90-х рр. після отримання незалежності та формування ринкових відносин, надмірна зарегульованість економіки ще з часів радянської влади, значна її централізація не сприяли створенню належних умов для саморозвитку регіонів, а лише посилили їх диференціацію за соціально-економічними показниками та розвинули залежність регіонів від центру.

В. Печаткін, Д. Кофанов пропонують власне визначення потенціалу саморозвитку регіону, під яким розуміють «сукупність наявних і здатних бути мобілізованими ресурсів регіону, необхідних для його саморозвитку за умови максимального використання наявних можливостей для виробництва конкурентоспроможної продукції та якнайповнішого задоволення

потреб нинішнього і майбутнього поколінь, з урахуванням інтересів держави та бізнесу» [224]. Дане визначення розроблено на основі інтегрування підходів до визначення економічного потенціалу в контексті еволюції концепцій маркетингу, тому акцент зроблено на конкурентоспроможній продукції та задоволенні потреб споживачів. Однак для більш повного розкриття змісту поняття «потенціал саморозвитку регіону» необхідно розглядати його в ланцюжку відноси «держава – регіон – бізнес – громадськість».

Складовими саморозвитку В. Печаткін, Д. Кофанов [224] виділяють ресурсну (сукупність ресурсів для розвитку: трудовий, природно-ресурсний, відтворений, фінансовий, інформаційний, інноваційний та інфраструктурний потенціали) та результативну (здатність регіону до ефективного використання наявних ресурсів на основі конкурентостійкості регіону). В цілому погоджуючись з позицією авторів, слід зазначити, що обмеження при визначенні самодостатності регіону лише його конкурентостійкістю та наявними ресурсами не дає змогу врахувати всі фактори, що впливають на даний процес. Так, наприклад, в Україні відношення «центр – регіон», які характеризуються обмеженістю прав органів місцевого самоврядування щодо прийняття рішень та витрачання коштів на економічний розвиток, значною залежністю регіонів від центру у вигляді міжбюджетних трансфертів та ін., не сприяють стимулюванню саморозвитку регіонів. Отже, необхідним є врахування множини факторів впливу на формування потенціалу саморозвитку регіону.

Визначення потенціалу саморозвитку регіонів розглядається О. Ігнатєвою, О. Марієвим, А. Ширмановою, базується на функціональному підході та означає «здатність регіональних соціально-економічних систем найбільш повно і несуперечливо реалізовувати свої найважливіші функції на основі ефективного використання внутрішніх і зовнішніх джерел розвитку» [136]. Автори пропонують складовими потенціалу саморозвитку регіону виділяти економічний, фінансовий, соціальний, демографічний і екологічний потенціали, базуючись на функціях, які виконуються регіональними соціально-економічними системами і джерелами їх розвитку.

Потенціал регіону, з точки зору спрямованості на саморозвиток, слід розглядати з двох позицій (рис. 3.2):

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

- базовий потенціал – це наявні або скриті ресурсні спроможності регіону, а також його базові існуючі та потенційні конкурентні переваги (географічне положення, геополітичне положення, наявність дефіцитних ресурсів та ін.);
- накопичувальний (акумуляючий) потенціал – потенційна енергія, сила, що, трансформує можливість у реальну дію, спрямовану на досягнення максимального ефекту від використання цих ресурсів.

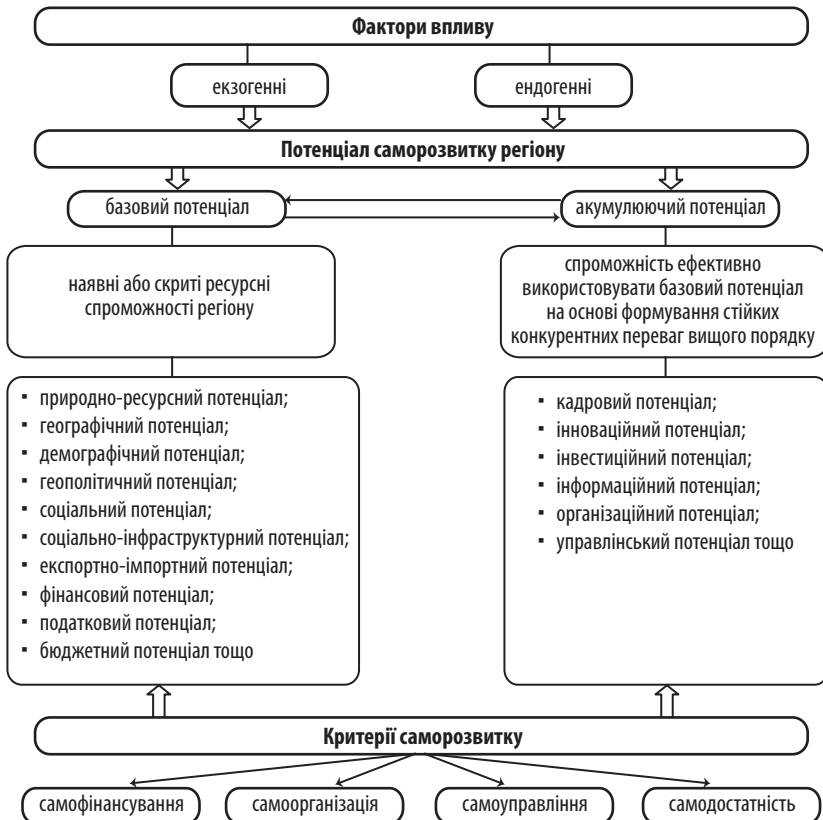

Рис. 3.2. Складові потенціалу саморозвитку регіону

Джерело: розроблено автором

Саме цей вид потенціалу регіону пов'язаний з формування базових конкурентних переваг високого порядку, які мають забезпечити стійку конкурентну позицію регіону та основи саморозвитку (управлінські, організаційні, економічні конкурентні переваги). Формування та використання акумулюючого потенціалу створює умови для збереження та підвищення ефективності використання базового потенціалу.

Отже, в даному дослідженні під потенціалом саморозвитку регіону пропонується розуміти можливість, здатність і вмотивованість регіону до акумулювання та ефективного використання комплексу природних, людських, фінансових та інших ресурсів з метою довгострокового соціально-економічного розвитку на основі самодостатності та самоорганізації, задоволення потреб населення та поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Серед низки чинників, що впливають на потенціал саморозвитку регіону, на особливу увагу заслуговують ті, що гальмують даний процес та, навпаки, прискорюють саморозвиток регіону (*табл. 3.2*). Відповідно до визначених чинників саморозвитку регіону, більш сприятливими умовами цього процесу є децентралізоване управління на засадах наділення регіонів розширеними повноваженнями та відповідальністю в межах економічного саморозвитку.

Децентралізація, з *одного боку*, є важливою умовою саморозвитку регіонів, з *іншого* – може нести в собі загрози як для регіонального розвитку, так і для цілісності держави: ризик зменшення скоординованості між рівнями управління при делегуванні функцій; збільшення рівня конфліктності та протиріч між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування через владні повноваження; «гальмування реалізації державних програм на фоні надання більшого значення місцевим політичним пріоритетам; намагання центральними органами влади уникнути відповідальності за надання державних послуг населенню, самоусунення центральних урядів від вирішення нагальних питань; неузгодженість делегованих повноважень і обов'язків з ресурсами для виконання державних функцій» [263].

Чинники саморозвитку регіону в умовах централізації/децентралізації

	гальмуючі	прискорюючі
Централізація	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відсутність вмотивованості органів місцевого самоврядування до саморозвитку; ▪ фінансова залежність регіонів від центру; ▪ розбалансована система місцевого самоврядування, слабкі громади; ▪ корупційний чинник; ▪ обмеженість повноважень органів місцевого самоврядування; ▪ дублювання функцій тощо 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ програми підтримки депресивних регіонів; ▪ державні гарантії; ▪ підтримка малого і середнього бізнесу; ▪ підтримка розвитку пріоритетних напрямів; ▪ прямі державні інвестиції в розвиток окремих підприємств та ін.
Децентралізація	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зростання свавілля місцевих чиновників; ▪ низька компетентність службовців місцевого самоврядування; ▪ зростання незадоволення населення владою; ▪ недостатність власних ресурсів регіону для забезпечення сталого розвитку; ▪ низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами; ▪ корупційний чинник тощо 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ активізація громадськості на вирішення власних потреб та інтересів; ▪ дерегулювання економіки (рівень регіону, підприємництва); ▪ чітке розмежування повноважень як між органами влади різних рівнів ієрархії; ▪ відповідальність органів місцевого самоврядування; ▪ передача більшості повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад – сіл, селищ та міст; ▪ децентралізація податків; ▪ більш цілеспрямоване використання видатків бюджету на місцеві пріоритети і потреби та ін.

Джерело: розроблено автором

Отже, для забезпечення соціально-економічного саморозвитку регіонів необхідним є дотримання принципу субсидіаності, що передбачає передачу функцій від центральних органів влади на місця відповідно до можливості їх більш ефективного виконання та адекватного фінансового забезпечення.

Критеріями саморозвитку, і в той же час умовами його забезпечення, виступають:

- *самоорганізація* – це здатність системи самостійно підтримувати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх або внутрішніх умов її існування, діяльність з урахуванням минулого досвіду, спрямована на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку [317, с. 596]. Отже саморозвиток регіону базується на його спроможності під впливом екзогенних та ендогенних чинників вдосконалювати рівень своєї організації;
- *самофінансування* місцевих витрат на основі ефективного використання податкового та бюджетного потенціалу регіону на засадах фіскального федералізму. Так, О. Тищенко зазначає, що проблеми місцевого розвитку повинні вирішуватись за рахунок власних, чи залучених під власну відповідальність, джерел. При цьому акцент повинен робитись не на зміну вектора розподілу фінансових ресурсів між «центром» та регіонами на користь останніх, ... а на пошук шляхів та важелів, які здатні забезпечити підвищення ефективності використання потенціалу регіону, зростання виробництва та збільшення доходів суб'єктів господарювання на його території» [303];
- *самоуправління* передбачає наявність механізмів управління (зворотних зв'язків) у самій системі [49]. Відповідно до регіонального розвитку самоуправління розглядається як місцеве самоврядування – «право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення» [49].
- *самодостатність* – спроможність регіону ефективно використовувати свій стратегічний потенціал, здатність обходитися власними можливостями при досягненні стійкого соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що саморозвиток регіону не передбачає повної ізоляції від інших суб'єктів держави та країн, навпаки, розширення економічних взаємозв'язків є підґрунтям для успішного саморозвитку. В залежності від

рівня самодостатності регіону необхідно визначати обсяг державної підтримки, що сприятиме подальшому саморозвитку.

3.2. Концептуальний підхід до формування потенціалу саморозвитку регіонів України

Розробка концептуального підходу до формування потенціалу саморозвитку регіонів України, в першу чергу, потребує визначення сутності базових наукових понять, а саме: «концепція», «генеральна концепція» та «субконцепція» (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Терміносистема концептуального підходу

Автор, джерело	Сутність поняття	Характеристика
1	2	3
<i>Концепція</i>		
Великий енциклопедичний словник [25]	Концепція (лат. <i>conceptio</i> – розуміння) – певний спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору, керівна ідея для їх освітлення; провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності	спосіб розуміння
О. Пушкар, Л. Потрашкова [247]	Концепція – певний спосіб розуміння закону і закономірностей, трактування якого-небудь предмета (явища), основна точка зору на предмет	спосіб розуміння
Тлумачний словник російської мови С. Ожегова [206]	Концепція – це система поглядів на що-небудь, основна думка	система поглядів
Вільна енциклопедія [49]	Концепція – система поглядів на ті або інші явища, процеси, спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; ідея певної теорії	система поглядів
В. Мигаль [195]	Концепція – наукова ідея, система поглядів, основна думка при визначенні мети і завдань дослідження, яка вказує шляхи до його рішення	система поглядів
М. Дороніна [87, с. 31]	Концепція – певний спосіб розуміння, трактування певного явища, предмета, процесу, керівна ідея для їх системного пояснення. Тісно пов'язана з теорією і парадигмою науки.	спосіб розуміння

Закінчення табл. 3.3

1	2	3
В. Ганін, Н. Ганіна, К. Гурова [52]	Концепція – система поглядів на що-небудь, головна думка при визначенні мети і завдань дослідження шляхом їх проведення.	система поглядів
Д. Грядовой [68]	Концепція – окремих різновид теорії, форма трактування основної ідеї теорії, система поглядів на певне явище, спосіб його розуміння і трактування.	система поглядів
Ю. П. Сурмін [292]	Концепція – певний спосіб розуміння, трактування якого-небудь предмета, явища, процесу, основною погляд на предмет, загальний задум, керівна ідея для систематичного висвітлення	спосіб розуміння
<i>Генеральний</i>		
Тлумачний словник російської мови С. Ожегова [206]	Генеральний – головний, основний, провідний	головна значущість
Генеральна концепція – це певний спосіб розуміння, трактування певного явища, предмета, процесу, керівна ідея для системного пояснення підпорядкованих їй елементів		
<i>Суб...</i>		
Тлумачний словник російської мови С. Ожегова [206]	«Суб...» (лат. sub, під) – префікс, що означає вторинність, підпорядкованість, знаходження під чим-небудь	підпорядкованість
Л. Крисін [172]	«Суб...» – перша складова частина складних слів, що знаходиться нижче того або під тим, що позначено основою слова (в даному дослідженні концепція); вказує на підпорядкування, на залежність однієї дії або об'єкта від іншого	підпорядкованість
Субконцепція – це ієрархічно підпорядкована концепція, яка знаходиться рівнем нижче генеральної концепції, залежна від неї та базується на її принципах та механізмах		

Джерело: узагальнено за [25; 49; 52; 68; 87; 172; 195; 206; 247]

Генеральною в даному дослідженні виступає концепція формування потенціалу саморозвитку регіонів України.

Характерною рисою субконцепцій в даному дослідженні є їх дуалізм. З одного боку, вони є підпорядкованими генеральній концепції та базується на її принципах та механізмах, з іншого – забезпечують досягнення мети генеральної концепції.

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

Побудова концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України передбачає реалізацію таких послідовних етапів (рис. 3.3).

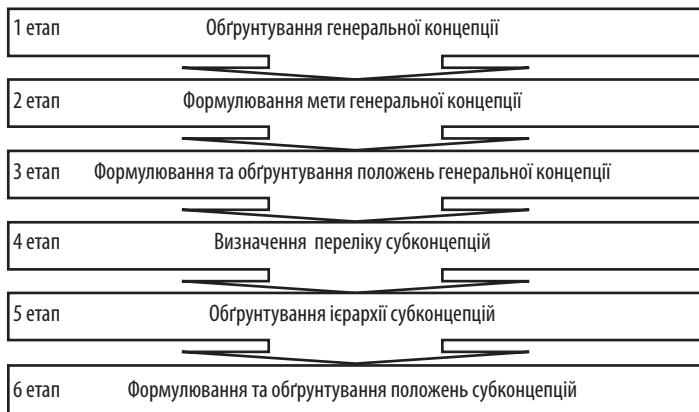

Рис. 3.3. Послідовність етапів побудови концепції потенціалу саморозвитку регіонів України

Джерело: розроблено автором

Першим етапом є обґрунтування генеральної концепції.

Процеси глобалізація та інтеграції вимагають від держав мобілізації стратегічного потенціалу для забезпечення сталого розвитку та здобуття гідних конкурентних позицій на світовому просторі. В той же час, світові тенденції свідчать про наявність глобальних проблем людства, які потребують першочергового вирішення, – це екологічні проблеми, обмеженість природних ресурсів, світові економічні кризи, війни тощо. Отже для забезпечення сталого, збалансованого соціально-економічного розвитку необхідним є розробка нових джерел та механізмів розвитку, що відповідають сучасним вимогам.

Україна перебуває на значному для неї шляху глибоких трансформацій, які супроводжуються нагальною необхідністю реформування всіх сфер для недопущення соціальної та економічної фрустрації. В умовах обмеженості бюджетних коштів соціально-економічний розвиток регіонів вимагає інтегрування підходів та пошуку дієвих механізмів самоорганізації регіональних систем, як ніколи раніше спроможних до саморозвитку.

Підвищення довіри громадян до влади, зміцнення позицій України на міжнародній арені, досягнення цільових індикаторів успіху, зазначених у «Стратегії 2020» [236], вимагає проведення низки реформ, у тому числі спрямованих на створення умов для регіонального розвитку. Серед першочергових реформ зазначена й децентралізація влади, що створює умови для формування потенціалу саморозвитку регіонів України.

Політична та економічна нестабільність в країні обумовлює дефіцит бюджетних коштів, які мають бути спрямовані на пріоритетні напрями державної політики. На сьогодні ситуація, коли всі сфери, що раніше перебували під «захистом» бюджету та отримували пряму фінансову підтримку держави, нерациональна, недоцільна та неможлива в сучасних умовах. Це стосується і регіонального розвитку країни.

Зарегульованість економіки, що спостерігалася в Україні впродовж десятиліть, призвела до значного звикання регіонів до «донорської» підтримки у вигляді прямої державної підтримки (значна доля дотацій вирівнювання у міжбюджетних трансфертах, що мала тенденцію до зростання). Тому для регіонів настав час використовувати властивості саморозвитку, самозабезпеченості та самоорганізації на базі підвищення ефективності використання свого потенціалу.

Вирішення цих важливих питань потребує наукового підходу, що відображається у концептуальному підході до формування потенціалу саморозвитку регіонів України. Багатоаспектність регіонального розвитку визначає комплексний підхід на основі розробки ієрархічної структури взаємопов'язаних концепцій (рис. 3.4).

Другим етапом є визначення мети генеральної концепції. Метою Концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України є створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів на основі самодостатності.

На третьому етапі здійснюється формулювання та обґрунтування положень генеральної концепції.

Положення 1. *Регіон є складною відкритою системою, здатною до саморозвитку на основі мобілізації потенційних можливостей її елементів та отримання синергетичного ефекту.*

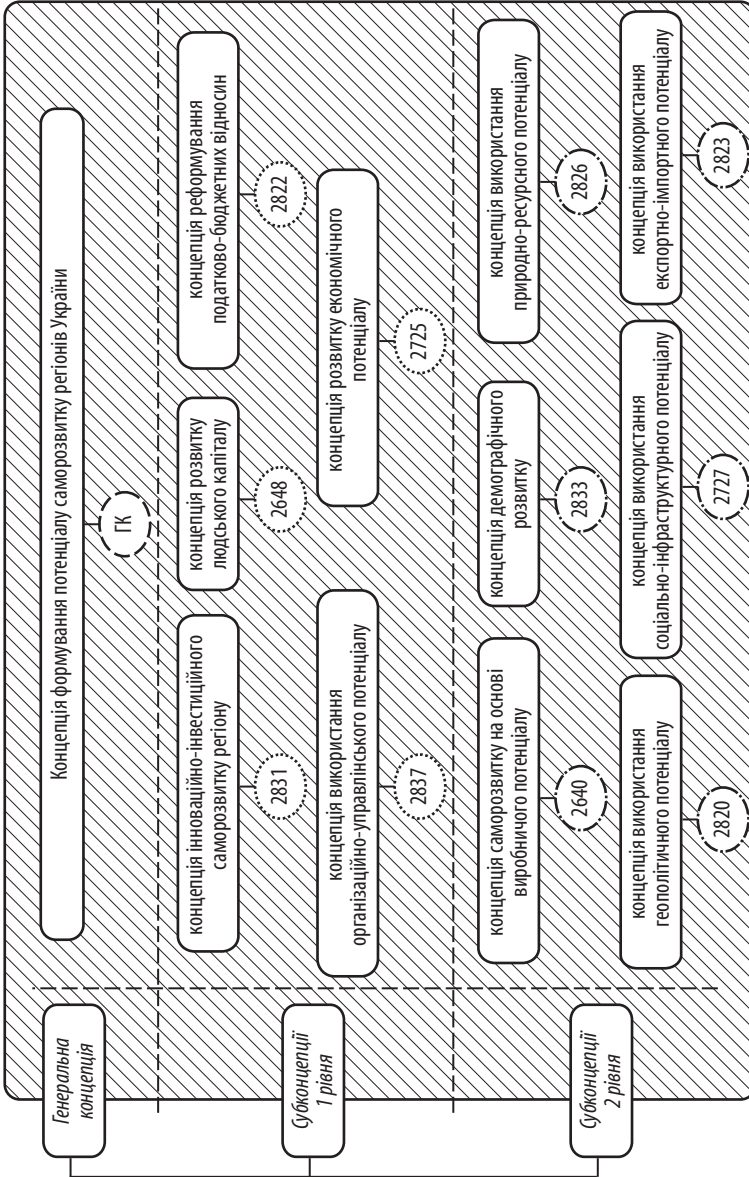

Рис. 3.4. Ієрархія субконцепцій концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України

Джерело: розроблено автором

Системний підхід дозволяє розглядати регіон як сукупність взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, в якості яких виступають ресурси (природні, людські, матеріальні, соціальні, економічні, техніко-технологічні, інформаційні та ін.), а також процеси, соціальні і політичні відносини між ними.

Регіону як системі притаманна низка властивостей: подільності (наявність підсистем, які знаходяться у взаємовідносинах між собою); стійкості (спроможність за рахунок ендогенних ресурсів та енергії внутрішніх взаємодій між елементами бути відносно нечутливою до деяких зовнішніх збурень); динамізм (спроможність до постійних змін стану, спроможність до розвитку); емерджентність (властивості системи залежать не тільки від властивостей складових її елементів, але й від особливостей взаємодії між елементами); синергічності та мультплікативності (помноження ефектів). Наведені властивості регіону як системи дозволяють розглядати його як саморегулюючу та самоврядну систему.

***Положення 2.** Наявність ресурсів регіону, що відповідають його конкурентним перевагам, є підґрунтям для саморозвитку регіону.*

Конкурентні переваги регіону формуються на основі використання його акумулюючого потенціалу, що передбачає вплив на базовий потенціал регіону. Іншими словами, з *одного боку*, наявність конкурентних переваг регіону високого порядку (управлінських, організаційних, інноваційних, інтелектуальних та ін.) є запорукою формування нових конкурентних переваг на основі ефективного використання базового ресурсного потенціалу (природні, технологічні, інформаційні, кадрові, матеріальні та ін. ресурси регіону), з *іншого боку*, базовий потенціал, що проявляється в наявності ресурсів та їх можливостей, є підґрунтям для використання існуючих конкурентних переваг та їх розвитку. Обмеженість ресурсів регіону та їх відтворюваності є бар'єром для формування конкурентних переваг регіону.

Зазначена дуальність конкурентних переваг регіону формує самоодатність регіону, що може власними зусиллями підтримувати й розвивати існуючі та формувати нові конкурентні переваги та зміцнювати свою конкурентну позицію на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Формування і розвиток конкурентних переваг регіону на основі використання акумулюючого та базового потенціалу інтегрують конкурентоспроможність регіону як «здатність забезпечувати високий рівень

життя населення і можливість реалізувати наявний у регіоні економічний потенціал (фінансовий, виробничий, трудовий, інноваційний, ресурсно-сировинний і тощо)» [18, с. 5].

Зазначені умови формують спроможність регіону власними зусиллями посилювати природно-кліматичні, географічні, екологічні і соціально-економічні параметри регіону; поживляювати підприємницьку та інноваційну активність у регіоні; розвивати міжнародну інтеграцію й кооперування регіону. Отже наявність ресурсів відповідних його конкурентним перевагам, створює умови для саморозвитку регіону на основі самодостатності.

Положення 3. *Раціональне використання стратегічного потенціалу регіону на основі формування конкурентних переваг сприяє залученню інвестицій, що пов'язані зі зміцненням самодостатності.*

Дане положення Концепції діє на основі принципу циклічності саморозвитку, який полягає в послідовному ланцюжку: «ефективне використання потенціалу регіону – залучення інвестицій – зміцнення самодостатності – підвищення ефективності використання потенціалу», отже, це постійне «підживлення» самодостатності регіону.

Мобілізація зусиль регіональних органів влади на підвищенні ефективності використання потенціалу регіону приводить до формування нових або посилення існуючих конкурентних переваг та, відповідно, регіон стає інвестиційно привабливим. Так, належна якість природних і трудових ресурсів, розвинений інноваційний потенціал, інфраструктура, відкритість влади, ефективність державної влади тощо створюють умови для залучення інвестицій, які, у свою чергу, сприяють зміцненню самодостатності регіонального розвитку.

Положення 4. *Симбіоз ресурсних можливостей та наявних організаційно-управлінських механізмів є необхідною умовою для саморозвитку регіону.*

Ресурсна база регіону є достатньою умовою для його саморозвитку, однак неефективність управління нею призводить до втрати конкурентних переваг регіону та унеможливає формування нових переваг.

Саморозвиток регіону як відкритої системи базується на законі синергії, що передбачає наявність як позитивних, так і негативних синергетичних ефектів. Ресурси регіону мають певні можливості (енергію), які у процесі

управлінського впливу можуть як нарощуватися та мати приріст енергії (позитивна динаміка ВРП, розвиток інноваційної діяльності, налагодження ефективних міжрегіональних зв'язків тощо), так і нерационально використовуватися, що призводить до зниження енергетичного ресурсу регіону в порівнянні з простою сумарною енергією наявних ресурсів.

Отримання приросту енергії можливо за наявності ефективних організаційно-управлінських механізмів, що базуються на професійних компетентностях людських ресурсів. Високий професіоналізм представників регіональної влади дозволяє розробити дієві механізми управління ресурсною базою регіону, координації між суб'єктами регіонального розвитку: бізнесу та влади, влади та громадськості, бізнесу і громадськості.

Наявність знанняєбазованих підприємств сприяє нарощенню інтелектуального потенціалу регіону на основі формування та розвитку професійних компетентностей персоналу, що дозволяє нарощувати інноваційно-інвестиційний потенціал регіону та підвищувати конкурентоспроможність підприємств, регіону та національної економіки в цілому. Важливим завданням місцевих органів влади при використанні потенціалу саморозвитку є недопущення відтоку висококваліфікованих кадрів за межі регіону.

***Положення 5.** Ефективність використання потенціалу саморозвитку регіону залежить від мотивації регіональних органів влади до активізації дій з мобілізації ресурсних можливостей регіону.*

В основі даного положення лежить теорія мотивації, що передбачає стимулювання об'єкта для формування мотивів до діяльності, спрямованої на досягнення цілей. Об'єктом в даному випадку є органи місцевого самоврядування, що мають спрямовувати свої зусилля на досягнення соціально-економічного розвитку регіону на основі ендогенної бази.

Сьогоднішні реалії регіонального розвитку свідчать про відсутність зацікавленості регіональних органів влади у саморозвитку. Причиною цього є значна фінансова залежність регіонів від центру, відсутність широкого кола повноважень місцевих органів влади відносно стимулювання економічного розвитку тощо.

Формування мотивів саморозвитку регіональних органів влади лежить через задоволення потреб та врахування інтересів кожного регіону та узгодження їх з загальнонаціональними інтересами.

Положення 6. Для забезпечення саморозвитку регіонів необхідно розширювати повноваження та відповідальність місцевих і регіональних органів влади на основі децентралізації влади.

Децентралізація влади передбачає систему управління, відповідно до якої відбувається перерозподіл функцій між центральною владою та місцевими органами самоврядування на користь останніх.

Регіони мають отримати більше можливостей приймати рішення на місцевому рівні відносно розвитку охорони здоров'я, управління освітою, комунальним господарством, гуманітарною сферою, підприємницькою активністю, структурою місцевих податків тощо. Законодавче закріплення відповідальності за виконання перерозподілених функцій дозволить підвищити їх ефективність.

Децентралізація влади сприяє зменшенню негативного впливу державного втручання в розвиток регіонів, сприяє саморозвитку на основі чіткого визначення на місцях нагальних проблем та перспектив використання потенціалу наявних ресурсів, формує умови для підвищення фінансової самозабезпеченості регіонів шляхом збільшення ролі органів регіональної влади в соціально-економічному розвитку регіонів.

При цьому слід враховувати й ризики, пов'язані з наданням більших свобод місцевим органам влади: свавілля місцевих чиновників, поширення корупційних схем, зростання незадоволення владою населення тощо, що потребує послідовності даного процесу, врахування світового досвіду щодо реформ децентралізації влади та законодавчого закріплення широкого кола відповідальності посадових осіб.

Децентралізація не має передбачати відсторонення держави від втручання у процес розвитку регіонів, а має спрямовуватися на розширення та посилення прав органів місцевого самоврядування, однак певні функції, які менш ефективні на місцевому рівні, необхідно залишати за центром.

Положення 7. Досягнення стійкості соціально-економічного розвитку регіонів України потребує перенесення акцентів з державної підтримки регіонального розвитку на державне стимулювання саморозвитку.

Спрямованість державної регіональної політики на зменшення диспропорцій регіонального розвитку на основі інструментарію державної

підтримки пріоритетних галузей та однакового рівня життя населення в сучасних умовах не дає належних результатів. Надання значного обсягу міжбюджетних трансфертів (які мають незначну кореляцію з рівнем соціально-економічного розвитку регіонів) з вагомою часткою нецільових дотацій вирівнювання стримує саморозвиток регіонів та формує звання до такої підтримки.

Отже, стимулювання саморозвитку регіонів має базуватися на активізації ролі регіону в досягненні власного розвитку, розвитку потенціалу кожного регіону через застосування певного інструментарію (створення промислових районів, індустріальних технологічних парків, бізнес-інкубаторів; розвиток кластерів; створення СЕЗ і ТПР; створення та удосконалення інноваційної та соціальної інфраструктури; заходи щодо кооперації регіональних суб'єктів; стратегічне управління регіональним розвитком тощо). Зазначені інструменти сприятимуть активізації діяльності суб'єктів регіону з саморозвитку; формуванню регіональних інноваційних систем; забезпеченню бажаної конкурентної позиції та реалізації конкурентних переваг регіону.

***Положення 8.** Державна політика регіонального розвитку має базуватися на стимулюванні самодостатності розвитку регіонів.*

Серед головних цілей державної регіональної політики, які зазначено у Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, визначено підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, що полягає у створенні оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки [81].

Стимулювання самодостатності розвитку регіонів потребує спрямування державної політики регіонального розвитку на забезпечення регіону висококваліфікованими кадрами; розвитку інтелектуального капіталу; налагодження конструктивного співробітництва між навчальними закладами, науково-дослідними установами і підприємствами регіонів; стимулювання розвитку соціального партнерства; підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіонів; формування сприятливого інвестиційного клімату; проведення реформ дерегулювання економіки; розвиток приватно-державного партнерства тощо.

Положення 9. Розмір та параметри інструментів державної підтримки регіонального розвитку залежать від рівня самодостатності регіону.

Регіони країни мають свої особливості, розмір та структуру ресурсного потенціалу, первинні та вторинні конкурентні переваги, які необхідно враховувати при визначенні розміру та параметрів державної підтримки регіонального розвитку.

Рівень самодостатності регіону відображає його спроможність підтримувати та підвищувати конкурентоспроможність за рахунок власних ресурсних можливостей для забезпечення належного рівня виконання покладених на регіон функцій.

Система інструментів державної підтримки регіонального розвитку має бути універсальна для всіх регіонів для забезпечення гідного рівня життя населення на всій території країни. Однак розмір державної підтримки та параметри інструментів мають варіюватися в залежності від структури та значення інтегрального показника саморозвитку.

Визначення рівня самодостатності регіону дозволяє проводити міжрегіональне порівняння та досліджувати ефективність саморозвитку регіону в динаміці. Це, у свою чергу, дає змогу визначати ефективність та дієвість важелів державної підтримки регіонального розвитку, що привели до відповідних змін, та оцінювати дієвість місцевих органів влади із забезпечення саморозвитку.

На четвертому етапі визначається перелік субконцепцій, що є підпорядкованими генеральній.

Вищенаведене визначення поняття «потенціал саморозвитку регіону» обумовлює перелік субконцепцій, спрямованих на забезпечення ефективного використання та нарощення стратегічного потенціалу регіону на основі самоорганізації регіону як системи.

Якості субконцепцій виділено: концепцію інноваційно-інвестиційного саморозвитку регіону; концепцію розвитку людського капіталу; концепцію саморозвитку на основі виробничого потенціалу; концепцію використання природно-ресурсного потенціалу; концепцію реформування податково-бюджетних відносин тощо.

П'ятим етапом побудови Концепції є обґрунтування ієрархії субконцепцій (рис. 3.5).

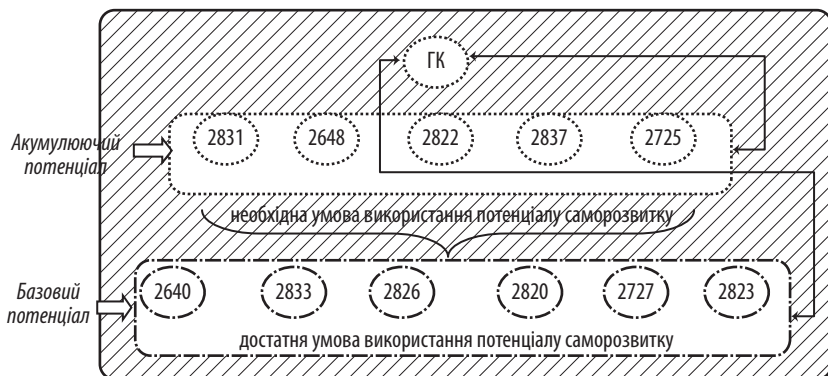

Рис. 3.5. Ієрархічні зв'язки субконцепцій

Джерело: розроблено автором

Положення Концепції формування потенціалу саморозвитку регіонів України розповсюджуються на всі рівні ієрархії субконцепцій.

Першим рівнем ієрархії є субконцепції, що спрямовані на акумулювання потенціалу регіону для забезпечення соціально-економічного розвитку власними силами. Вони мають безпосередній вплив на субконцепції другого рівня, які пов'язані з базовим потенціалом регіону та створюють умови для його використання.

Так, наприклад, концепція розвитку людського капіталу спрямована на формування компетентностей службовців органів місцевого самоврядування для підвищення ефективності виконання покладених на них функцій; спеціалістів різних спеціальностей для використання виробничого потенціалу тощо.

Положення субконцепцій на прикладі концепції реформування податково-бюджетних відносин обґрунтовано у 4 розділі монографії.

3.3. Визначення рівня самодостатності регіону: принципи та методи

Дієвість інструментів державної підтримки регіонального розвитку залежить від їх адресності та доцільності застосування. Оцінка рівня само-

достатності регіону та аналіз його складових дає змогу визначити необхідні напрями державної підтримки, її обсяг та параметри інструментів.

Рівень самодостатності регіону – це показник саморозвитку регіону, що відображає його спроможність підтримувати та підвищувати конкурентоспроможність за рахунок власних ресурсних можливостей для забезпечення належного рівня виконання покладених на регіон функцій.

Визначення рівня самодостатності для окремого регіону дає можливість адресно визначити необхідний обсяг державної підтримки регіонального розвитку та раціональні параметри її інструментів, що сприятиме подальшому саморозвитку регіону.

Рівень – це ступінь, що характеризує якість, величину розвитку чого-небудь [306]. У свою чергу, ступінь – порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність, якість і т. п. чого-небудь [92].

Отже рівень самодостатності регіонального розвитку може бути визначено як вимірювану за розміром, інтенсивністю та якістю економічну категорію, яка відображає рівень забезпеченості регіону необхідними людськими, матеріальними, техніко-технологічними, фінансовими, інформаційними та іншими ресурсами для саморозвитку.

Методичний підхід до оцінки рівня самодостатності регіонального розвитку передбачає послідовність етапів: підготовчого, аналітичного, розрахункового та підсумкового (рис. 3.6).

На підготовчому етапі визначається мета процесу оцінювання, методи та принципи оцінки рівня самодостатності та формується інформаційна база для проведення оцінки.

Метою процесу оцінювання є визначення напрямів та параметрів державної підтримки та стимулювання саморозвитку регіонів. На основі отримання конкретних показників рівня самодостатності доцільно застосовувати різні обсяги та параметри інструментів державної підтримки для груп регіонів, що мають відповідно високий, середній і низький рівні самодостатності.

Для оцінки самодостатності регіонального розвитку слід застосовувати наступні методи: *статистичний аналіз* – для вивчення та групування емпіричних даних і обґрунтування методичного підходу до оцінки рівня

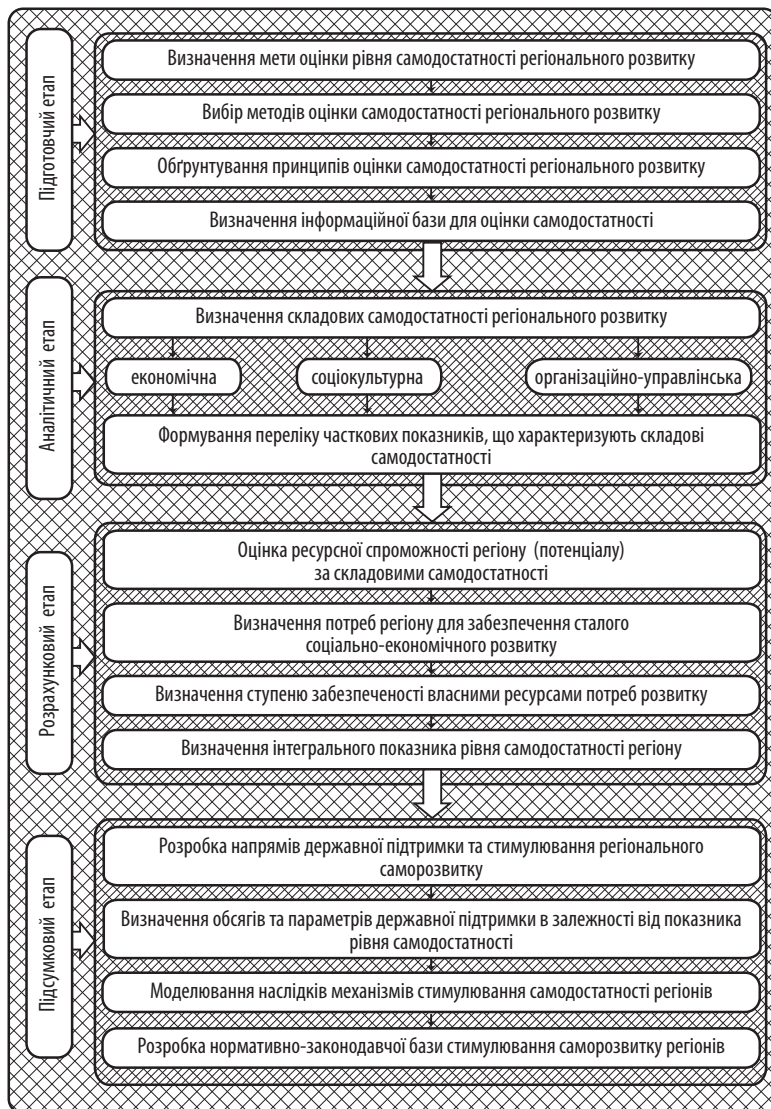

Рис. 3.6. Методичний підхід до визначення рівня самодостатності регіонального саморозвитку

Джерело: розроблено автором

самодостатності; *балансовий метод* – для визначення співвідношення двох бюджетів: ресурсів, що має в своєму розпорядженні регіон, та потреби в них для забезпечення нормального функціонування системи; *метод експертних оцінок* – для визначення вагових коефіцієнтів окремих показників; *таксономічний аналіз* – для визначення інтегрального показника рівня самодостатності регіону; *матричний аналіз* – для позиціонування часткових показників рівня самодостатності у процесі його оцінювання, що дозволяє простежувати динаміку змін рівня самодостатності регіону та проводити порівняльну оцінку за регіонами України.

Як принципи оцінки самодостатності регіонального розвитку слід виділити такі:

- *наукової обґрунтованості* – оцінка рівня самодостатності регіонального розвитку має базуватися на наукових методах дослідження та враховувати вимоги об'єктивних законів розвитку;
- *системності* – передбачає розгляд самодостатності регіону як складної системи із сукупністю взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність та підґрунтя для саморозвитку регіону;
- *структурності* – передбачає оцінку рівня самодостатності регіонального розвитку через визначення її структури;
- *достатності* – кількість та структура часткових показників оцінки рівня самодостатності має забезпечувати комплексну оцінку, достатню для обґрунтованих висновків;
- *обґрунтованості* – полягає в тому, що інформація, на базі якої проводиться оцінка рівня самодостатності та яка отримана в результаті, має бути суттєвою для розробки корегуючих дій зі стимулювання саморозвитку регіону.

Інформаційною базою для визначення рівня самодостатності регіону виступають офіційні дані Міністерства фінансів України; Мінрегіонбуд; Міністерства доходів і зборів України; державної казначейської служби, державної служби фінансового моніторингу; служби статистики; державної фіскальної служби; нормативно-законодавчі акти України; дані департаментів регіонального економічного розвитку, фінансових управлінь ОДА; статистичні збірники «Регіони України»; статистичні щорічники

«Бюджет України»; дані моніторингів соціально-економічного розвитку регіонів України, стратегії регіонального розвитку тощо.

Аналітичний етап передбачає визначення складових оцінки рівня самодостатності регіонального розвитку та визначення переліку часткових показників за складовими.

Складовими самодостатності регіонального розвитку визначено економічну, соціокультурну, організаційно-управлінську.

Врахування складових рівня самодостатності регіону дає можливість визначити дефіцит та достатність потенціалу ресурсів, необхідних для саморозвитку та на основі цього застосовувати дієві інструменти державної підтримки регіонального розвитку.

Часткові показники, що характеризують складові самодостатності, наведено у *табл. 3.4*.

Таблиця 3.4

Часткові показники оцінки рівня самодостатності регіонального розвитку за складовими

Складові саморозвитку	Часткові показники оцінки рівня самодостатності регіонального розвитку
1	2
Економічна	<i>бюджетні показники самодостатності</i>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ співвідношення обсягів фінансової допомоги з Державного бюджету і власних (податкових) доходів; ▪ покриття витрат як відношення власних бюджетних доходів регіону до його сукупних витрат; ▪ автономії (концентрації власних доходів), що характеризує співвідношення між податковими бюджетними доходами і загальною сумою бюджетних доходів; ▪ дефіцитності бюджету, який визначається співвідношенням між дефіцитом бюджету і загальним обсягом його доходів (без урахування безоплатних надходжень); ▪ бюджетної результативності регіону, що розраховується як відношення між загальною сумою бюджетних доходів і чисельністю населення регіону; ▪ бюджетної забезпеченості регіону, який визначається співвідношенням між загальною сумою бюджетних витрат і чисельністю населення регіону;

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

Продовження табл. 3.4

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ забезпеченості населення власними доходами як відношення величини власних доходів регіону з розрахунку на одного жителя до власних доходів країни з розрахунку на одного жителя; ▪ відношення внутрішніх витрат на дослідження та розробки до ВРП
	<p><i>показники наукового потенціалу саморозвитку</i></p>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень витрат на наукові розробки, % до ВРП; ▪ частка чисельності персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками в чисельності зайнятих в економіці; ▪ відношення чисельності докторів, докторантів, кандидатів та аспірантів до чисельності зайнятих в економіці; ▪ коефіцієнт міжнародної популяризації наукових здобутків; коефіцієнт інноваційності НДР; коефіцієнт перспективності наукових кадрів (до 35 років); коефіцієнт навчання наукових кадрів за кордоном; частка патентно-активних науковців, % від загальної кількості
	<p><i>показники кадрового забезпечення саморозвитку</i></p>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка робітників з вищою освітою в чисельності зайнятих в економіці; ▪ відношення чисельності студентів ВНЗ до чисельності зайнятих в економіці; ▪ коефіцієнт трансформації професійної підготовки в наукову (аспіранти, % до випускників); ▪ коефіцієнти кадрової, матеріальної, інформаційної озброєності закладів освіти; ▪ кількість студентів ВНЗ на 10 тис. економічно активного населення
	<p><i>показники технічного забезпечення</i></p>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ коефіцієнт придатності основних фондів; коефіцієнт відновлення основних фондів; фондоозброєність праці; ▪ коефіцієнт масовості технологічного розвитку; ▪ коефіцієнт новітності створюваних технологій; середній вік технологій, які використовуються; ▪ коефіцієнт захищеності створених передових виробничих технологій; ▪ коефіцієнт співвідношення продажу та купівлі об'єктів інтелектуальної власності; ▪ коефіцієнт міжнародного визнання розроблених нових технологій
	<p><i>показники інформаційно-комунікаційного забезпечення</i></p>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка організацій, що використовують Інтернет, у загальній кількості організацій, що використовують ІКТ; ▪ відношення витрат на ІКТ до ВРП; ▪ кількість ПК на 100 робітників;

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка кількості абонентів стільникового зв'язку в чисельності населення регіону; ▪ рівень продажів продукції з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій ▪ рівень закупівлі ресурсів з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій
Соціокультурна	<ul style="list-style-type: none"> ▪ показник рівня життя населення регіону; ▪ рівень реальних доходів на душу населення; ▪ ступінь забезпеченості населення регіону матеріальними та духовними благами; ▪ рівень зайнятості; ▪ індекс матеріального рівня життя, індекс задоволеності житлом, індекс доступності медичної допомоги, індекс доступності освіти; ▪ індекс розвитку соціальної інфраструктури (кількість дитячих садків, шкіл, лікарень, супермаркетів і ринків); ▪ кількість театрів, кінотеатрів, палаців культури, пам'яток архітектури, історії та археології й історико-культурних заповідників на душу населення в регіоні; ▪ рівень благоустрою регіону тощо
Організаційно-управлінська	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відповідність системи управління потенціалом регіону його соціально-економічному розвитку; ▪ рівень професійності службовців регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування; ▪ якість механізмів координації між органами місцевого самоврядування, регіональними органами влади та підприємництвом; ▪ рівень політичної активності; ▪ кількість ініційованих модернізаційних проєктів; ▪ кількість створених в регіоні кластерних структур тощо.

Джерело: узагальнено за [5; 15; 149; 184; 198]

Обґрунтування часткових показників для оцінки рівня самодостатності регіонального розвитку полягає у такому:

- аналіз наукових методичних підходів до оцінки потенціалу регіону за його видами (часткові, інтегральні показники, індекси), що дозволяє визначити групи часткових показників для співвідношення забезпеченості ресурсами та їх потенційними можливостями з потребами регіону (Додаток Д);

- часкові показники мають бути пов'язані між собою та давати змогу зробити обґрунтовані висновки щодо подальшого саморозвитку регіонів;
- відбір часткових показників на основі попереднього кореляційного аналізу їх впливу на саморозвиток регіону з метою зведення переліку показників оцінюється до раціонального мінімуму, і в той же час має врахувати всі вагомні показники;
- можливість зведення часткових показників в інтегральні показники (стандартизація оцінок) за профілями (складовими) самодостатності для наочного позиціюванні рівня самодостатності на матрицях, що дають змогу розробити напрями зміцнення самодостатності регіону.

Наступним етапом методичного підходу до оцінки рівня самодостатності регіону є *розрахунковий етап*, що полягає в здійсненні безпосередньої оцінки часткових показників, складових самодостатності та розрахунку інтегрального показника рівня самодостатності регіону.

Часткові показники оцінки рівня самодостатності регіону мають відображати ступінь забезпеченості власними ресурсами потреб розвитку. В загальному вигляді показники самодостатності можна представити наступним чином:

$$C_D = \frac{BP}{HP}, \quad (3.1)$$

де C – показник самодостатності

BP – власні ресурси

HP – необхідні ресурси

На основі балансового методу співвідносяться наявні ресурси для забезпечення саморозвитку та необхідний обсяг та якість ресурсів для забезпечення потреб розвитку.

Наявність ресурсів може бути визначено на основі статистичних та експертних методів.

Регіональні потреби розвитку зазначаються в регіональних програмах розвитку, стратегіях розвитку регіонів, які затверджуються регіональними

органами влади та можуть бути використані для визначення рівня самодостатності регіону.

Інтегральний показник самодостатності регіонального розвитку відображає суму його складових:

$$ICD = \sum_{i=1}^n S_i, \quad (3.2)$$

де ICD – інтегральний показник самодостатності регіону;

S_i – показник складової самодостатності регіонального розвитку (економічна, соціокультурна і т. д.);

n – кількість складових саморозвитку.

У свою чергу кожна складова визначається як середньоарифметичне відносно сумарної кількості показників її оцінки з урахуванням їх значущості:

$$S_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m P_{ij} \times K_j, \quad (3.3)$$

де P_{ij} – j -тий показник i -тої складової самодостатності;

K_j – ваговий коефіцієнт значущості j -того показника;

m – кількість показників.

Для проведення комплексної оцінки рівня самодостатності регіонів також можна використовувати метод таксономічного аналізу, що дозволяє визначити місце регіону відносно штучного показника – еталону, оптимальні значення якого сформовані з даних вибірки, що досліджується. Тобто для кожного регіону розраховується евклідова відстань стандартизованих значень показників самодостатності від координат точки – еталону. Оскільки відстань є необмеженою величиною і не досить зручною для порівняння, то за допомогою математичного перетворення розрахованих показників відстані отримують значення таксономічного показника, який приймає значення від 0 до 1. Значення таксономічного показника, які близькі до 0, свідчать про незадовільний стан регіону щодо оптимальних показників.

РОЗДІЛ 3. Потенціал саморозвитку регіонів України

І навпаки, якщо значення таксономічного показника близьке до 1, це свідчить про позитивну ситуацію в регіоні в порівнянні з іншими [70].

М. Беляєв в межах дослідження самоорганізації систем зазначає, що «для самодостатності економічних систем необхідно, щоб потреба в ресурсах на 2/3 реалізовувалася за рахунок внутрішніх ресурсів (самофінансування, самоокупність тощо)» [16].

Отже, в залежності від інтегрального показника, рівень самодостатності вимірюється наступним чином:

- ІСД від 0 до 0,499 – низький рівень самодостатності регіону;
- ІСД від 0,5 до 0,799 – середній рівень самодостатності регіону;
- ІСД від 0,8 до 1 – високий рівень самодостатності регіону.

З метою позиціонування рівня самодостатності регіону запропоновано вісімнадцятиклітинну матрицю (рис. 3.7), за допомогою якої може бути здійснено якісну оцінку рівня самодостатності та можливості саморозвитку регіону.

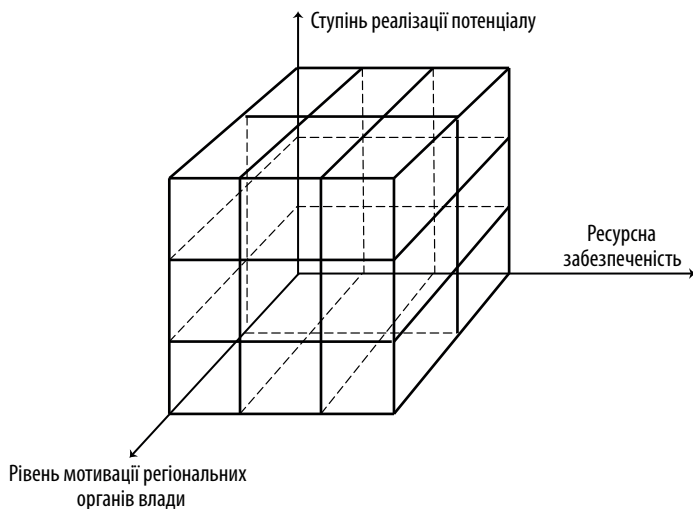

Рис. 3.7. Матриця «рівень самодостатності регіонального розвитку»

Джерело: розроблено автором

Позиціонування показників відбувається за ступенем реалізації потенціалу регіону (високий, середній, низький), наявності ресурсів (ресурсної забезпеченості – висока, середня, низька) та рівнем мотивації регіональних (високий, низький).

Матрицю призначено для позиціонування рівня самодостатності одного регіону, однак її може бути використано й для порівняльного аналізу рівня самодостатності регіонального розвитку інших регіонів країни.

Підсумковий етап методичного підходу включає розробку напрямів державної підтримки та стимулювання регіонального саморозвитку; визначення обсягів та параметрів державної підтримки в залежності від показника рівня самодостатності; моделювання наслідків механізмів стимулювання самодостатності регіонів та розробку нормативно-законодавчої бази стимулювання саморозвитку регіонів.

Ю. Клітинський [149] у своїй роботі пропонує класифікацію регіонів та заходи регіональної фінансової політики в залежності від рівня бюджетного потенціалу. Адаптація підходу автора до самодостатності регіонального розвитку дозволила сформулювати наступні заходи (табл. 3.5).

Визначення раціональних параметрів інструментів державної підтримки регіонального розвитку на основі отриманих оцінок рівня самодостатності регіону доцільно проводити із допомогою імітаційного моделювання.

Моделювання механізмів державного стимулювання саморозвитку регіону на основі самодостатності передбачає побудову імітаційної моделі з використанням спеціалізованого програмного пакету Vensim, який надає змогу побудувати моделі, що характеризують взаємозв'язок, зміну та розвиток параметрів моделі в реальному часі. Відповідна модель дозволить визначити економічний ефект для саморозвитку регіону, обумовлений впровадженням заходів зі стимулювання саморозвитку.

Останнім етапом методичного підходу є розробка нормативно-законодавчої бази стимулювання саморозвитку регіонів.

Законодавчо закріплений методичний підхід до оцінки рівня самодостатності та методика визначення обсягу державної підтримки регіонів в залежності від нього дозволить створити умови для стійкого соціально-економічного розвитку регіонів на основі самодостатності.

**Заходи щодо формування умов саморозвитку регіону відповідно до рівня
самодостатності**

Тип регіону	Рівень само-достатності	Характеристика регіону	Заходи щодо сприяння само-розвитку
Регіон-лідер	високий	Регіон має достатній рівень задоволення потреб за рахунок власних ресурсів, регіон незалежний від міжбюджетних трансфертів	Заходи з підтримки та розвитку конкурентних переваг регіону, пошук нових конкурентних переваг для утримання позицій лідера
Само-достатній регіон	середній	Регіон з переважанням власних ресурсів для саморозвитку та задоволення потреб регіонального розвитку, залежний від міжбюджетних трансфертів	Заходи з формування нових та розвитку існуючих конкурентних переваг регіону, підвищення ефективності використання стратегічного потенціалу
Проблемний регіон	низький	Регіон не має достатності ресурсних можливостей для задоволення потреб регіонального розвитку та повністю залежний від державної підтримки	Заходи з формування конкурентних переваг регіону, зміцнення фінансової самодостатності для можливості впровадження заходів з підвищення ефективності використання ресурсів

Джерело: розроблено автором

Ефективність даного підходу полягає в диференційованому, індивідуальному підході до кожного регіону, що передбачає:

- врахування максимальної кількості потреб регіону;
- прямий зв'язок з рівнем соціально-економічного розвитку;
- раціональне спрямування бюджетних коштів та їх цільове використання.

Розділ 4

ПОДАТКОВО-БЮДЖЕТНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

4.1. Концептуальний підхід до регулювання податково-бюджетних відносин

В умовах глобалізаційних перетворень, прагнення України до євроінтеграції важливого значення набувають питання зміцнення конкурентної позиції національної економіки, в тому числі на основі створення умов для соціально-економічного розвитку регіонів.

На даний час існує низка невирішених проблем щодо забезпечення регіонального розвитку в контексті їх фінансової самодостатності, вмотивованості органів місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності використання податкового потенціалу території, розширення їх прав в контексті вирішення економічних питань, фінансового забезпечення повноважень тощо.

Сучасний соціально-економічний стан регіонів, рівень їхньої конкурентоспроможності обумовлює необхідність формування концептуального підходу до регулювання податково-бюджетних відносин між центром і регіонами.

Концепція регулювання податково-бюджетних відносин в Україні передбачає формування системи поглядів щодо державного регулювання податково-бюджетних відносин між центром і регіонами.

Метою пропонованої Концепції є створення умов для соціально-економічного розвитку регіонів на основі мотивації регіональних і місцевих органів влади до саморозвитку засобами регулювання податково-бюджетних відносин для підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Основними положеннями концепції є такі.

1. Стійкий соціально-економічний розвиток регіону визначається раціональним сполученням державної та регіональної політики

Конкурентоспроможність України прямо залежить від соціально-економічного рівня розвитку регіонів, які мають у своєму арсеналі власні потенційні можливості для росту, як соціальні, так і економічні.

Роль держави в сприянні соціально-економічного розвитку регіонів в Україні велика, про що свідчить численна кількість нормативних і законодавчих актів: Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [242], Концепція державної регіональної політики [163], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [239], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними» [240] тощо. Однак соціально-економічні показники розвитку регіонів України свідчать про неефективність державної політики в напрямку підвищення конкурентоспроможності регіонів і вирівнювання диспропорцій.

Державна підтримка конкурентоспроможності регіонів має важливе значення, однак їх стійкий соціально-економічний розвиток вимагає раціонального сполучення централізації та децентралізації функцій.

Централізація управління розвитком регіонів припускає зосередження управління в центрі зі створенням ієрархії управління, при якій прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку регіонів здійснюється в центрі, на верхньому рівні ієрархії, а виконання даних рішень покладено на нижні рівні ієрархії, тобто на регіональні й місцеві органи влади. При цьому органи влади більш низьких рівнів позбавлені багатьох прав у сфері управління економічним ростом у регіоні, не мають можливості, а відповідно й не мотивовані, до активізації діяльності по стимулюванню суб'єктів господарювання.

Для підвищення ефективності податково-бюджетних відносин між центром і регіоном необхідно враховувати принцип субсидіарності, відповідно до якого необхідно перерозподіляти повноваження щодо управління регіональним розвитком на нижчі рівні ієрархії, у тому випадку, якщо це більш ефективно, ніж на вищих рівнях влади.

Об'єктивна оцінка потреб регіонів, проблеми й можливості їхнього рішення найбільш раціональними способами повинні бути пріоритетни-

ми компетенціями місцевих органів влади у зв'язку з безпосередньою наявністю в них необхідних ресурсів (інформаційних, людських і т. п.), а також комплексом інструментів для оперативного прийняття управлінських рішень.

На рівні регіону найбільш об'єктивно можна виділити той обсяг потреб, які можуть бути задоволені за допомогою ресурсів самого регіону на основі управлінських рішень місцевих органів влади, а також потреби, задоволення яких вимагає втручання держави. Таким чином, простежується прямо пропорційна залежність: чим більше повноважень передається місцевим органам влади, тим більш ефективним є управління регіональним розвитком.

Важливим у процесі делегування повноважень є ще й делегування відповідальності органів регіонального управління, що також стимулює органи місцевого самоврядування до підвищення ефективності виконання своїх повноважень.

На сучасному етапі розвитку економіки України існують законодавчі протиріччя у сфері розподілу функцій, що викликає найчастіше їхне дублювання і порушує цілісність і ефективність взаємодії різних рівнів влади. Отже, механізм перерозподілу функцій, відповідальності і фінансового забезпечення делегованих повноважень вимагає законодавчого закріплення.

2. Раціональний розподіл функцій між центром і регіонами вимагає адекватного фінансового забезпечення.

Ефективність управління регіональним розвитком на основі децентралізації функцій вимагає вдосконалення й реформування системи фінансування місцевого самоврядування. Не досить перерозподіляти тільки повноваження між різними рівнями державної влади, необхідним є фінансове підкріплення для ефективної реалізації всіх функцій.

Під фінансовим забезпеченням слід розуміти систему джерел і форм фінансування розвитку економічної і соціальної сфер регіону.

Більшість бюджетних коштів акумулюється в Державному бюджеті, а частка місцевих бюджетів становить лише близько 21% зведеного бюджету, хоча саме органи місцевого самоврядування забезпечують надання вагомих соціальних послуг населенню [26].

Проблемою фінансового забезпечення місцевих органів влади в Україні є соціальна орієнтація місцевих бюджетів, що дозволяє ефективно розвивати і зміцнювати соціальну базу регіону (фінансування соціальних програм). Економічна ж складова регулюється централізовано й не має фінансового підкріплення на рівні регіонів, інакше кажучи, держава не стимулює місцеві органи самоврядування до підвищення видатків місцевих бюджетів на економічний розвиток. Отже, потребують розширення повноваження та можливості регіонів фінансувати економічний розвиток.

Також відсутнє стимулювання наповнення дохідної частини бюджету місцевого самоврядування. Необхідно створювати умови для активізації мобілізації коштів з усіх потенційно можливих джерел, що можливо при тісній і органічній взаємодії органів місцевого самоврядування і суб'єктів підприємницької діяльності.

3. *Раціональне управління податково-бюджетними відносинами «центр-регіон» обумовлює доцільність поступового переходу на принципи фіскального федералізму.*

Грунтуючись на необхідності раціонального перерозподілу функцій управління між органами вищого й нижчого рівнів, а також фінансового забезпечення даних функцій на основі підвищення рівня самофінансування регіонів, доцільним є поступовий перехід на принципи фіскального федералізму.

Україна належить до країн з унітарним устроєм, де основні принципи і правила міжбюджетних відносин визначаються центральною владою. Бюджетний унітаризм характеризується зосередженням і централізацією фінансових ресурсів у центральних органах влади й малою часткою самофінансування місцевих органів влади. Недостатній рівень самостійності нижчих рівнів влади формує обмеження у прийнятті і реалізації управлінських рішень в області соціально-економічного розвитку регіонів.

Модель бюджетного федералізму припускає особливу форму побудови міжбюджетних відносин на основі закріплення за регіональними органами влади прав на одержання доходів і раціональне розпорядження видатками. Тобто передбачається автономія функціонування бюджетів на різних рівнях влади з урахуванням інтересів всіх рівнів ієрархії.

Основна ідея фіскального федералізму полягає у створенні умов для самофінансування видатків регіону. Забезпечення збільшення дохідної частини місцевих бюджетів можливо шляхом формування такого переліку і таких розмірів місцевих податків, за рахунок яких можливе забезпечення нормального соціально-економічного розвитку регіону.

Наприклад, у США саме в період бюджетного дефіциту й економічного спаду акцентували увагу на забезпеченні фінансування місцевих соціальних видатків за рахунок місцевих податків, які в 2005 р. становили майже 88,6% доходів місцевих бюджетів [1].

При цьому є присутнім ризик неефективного прийняття рішень на регіональному рівні й нераціонального використання бюджетних коштів. Для мінімізації зазначених ризиків необхідно формувати мотиви регіональних органів влади в зацікавленості одержання найкращих результатів з найменшими втратами.

Вдалою із цього погляду є модель фіскального федералізму, що дає можливість раціонально сполучити централізацію і децентралізацію функцій управління з урахуванням доцільності перерозподілу їх між державними й регіональними органами влади.

4. Раціональний ступінь федералізму залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни і неоднаковий у різних періодах та умовах.

Незважаючи на наявність численних переваг федералізму як моделі міжбюджетних відносин, унітарний устрій також має переваги в деяких періодах розвитку держави. Так, під час соціально-економічної й політичної нестабільності, криз і екологічних катастроф необхідно застосовувати методи регулювання податково-бюджетних відносин, які засновані на централізованому управлінні і забезпечують максимальну концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках.

Так, у період стихійного лиха в Японії, викликаного землетрусом і наступним цунамі в 2011 р., тільки централізоване управління і централізація ресурсів сприяли оперативній ліквідації наслідків стихійного лиха, що вплинуло на оперативне налагодження соціально-економічної стабільності в країні.

Наслідки воєнних дій, стихійних лих, кризи тощо для різних регіонів будуть неоднакові, що потребує мобілізації фінансових, матеріальних, людських й інших ресурсів, які можуть бути перерозподілені з менш постраждалих регіонів на вирівнювання соціально-економічного положення в країні. Ефективність даних заходів обумовлюється тільки централізованим управлінням. При подібних ситуаціях децентралізація управління може призвести до необ'єктивності прийнятих рішень на нижчих рівнях влади, до хаосу і загрози національній безпеці.

До умов дієвості моделі фіскального федералізму слід віднести: узгодженість інтересів суб'єктів міжбюджетних відносин на всіх рівнях; розмежування повноважень між усіма рівнями влади за видатками і доходами; адекватність розподілу функцій і відповідного їм ресурсного забезпечення; ефективність витрачання коштів, державна соціально-економічна та політична доцільність; збалансування регіональних потреб та їх фінансових можливостей та ін.

5. Гармонійний соціально-економічний розвиток регіону вимагає забезпечення умов для стимулювання пріоритетних напрямів не тільки на державному, але й на регіональному рівні.

Податково-бюджетна політика спрямована на пріоритетні напрями розвитку економіки (підтримка й розвиток високих технологій, стимулювання інновацій, енергозбереження, агропромислового комплексу, розвитку інфраструктури тощо).

На даний момент часу в Україні питаннями стимулювання пріоритетних напрямків займаються в переважній більшості випадків центральні органи влади. Дійсно, для нарощування рівня соціально-економічного розвитку національної економіки дані питання повинні бути централізовано ініційовані й підконтрольні державі. Однак кожний регіон також зацікавлений у своєму розвитку і при цьому має свої конкурентні переваги і свій потенціал для подальшого зміцнення позицій. Саме на рівні кожного конкретного регіону найбільш доцільною є розробка шляхів досягнення пріоритетних напрямків розвитку, які можуть бути упущені на центральному рівні.

Місцеві органи влади повинні мати повноваження для мотивації суб'єктів господарювання, що перебувають на території конкретного регіону, для розвитку пріоритетних напрямів.

6. Дієва система взаємин між центром і регіонами вимагає мінімізації нераціональних фінансових потоків між бюджетами різних рівнів, що дозволяє мінімізувати втрати бюджетних коштів, у т.ч. транзакційні, тимчасові й корупційні.

Сьогоднішня система міжбюджетних відносин характеризується досить значними зустрічними потоками: з регіонів у центр надходять суми зібраних загальнодержавних податків, а в зустрічному напрямку – із центра в регіони – рухаються суми субсидій, субвенцій і дотацій.

Таке масштабне переміщення фінансових ресурсів сполучено із втратами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До першої групи варто віднести втрати, прямо не пов'язані з «людським фактором». До них відносяться, *по-перше*, втрати «транзакційного характеру, обумовлені об'єктивною необхідністю забезпечення руху таких фінансових потоків (оплата послуг Державного казначейства й банківської системи, оплата праці працівників, задіяних у відповідних технологічних процесах і таких, що забезпечують контроль тощо), а *по-друге*, втрати тимчасові. У відношенні останніх варто пояснити, що вилучені у вигляді податків кошти, перерозподіляються згодом у той же місцевий бюджет, на цей період вилучаються з обороту, що, у свою чергу, «відсуває» момент одержання кінцевого соціального результату від їхнього використання. Цілковито зрозуміло, що ступінь «бюрократизації» цього процесу безпосередньо впливає на величину таких тимчасових втрат.

Суб'єктивні втрати пов'язані зі збільшенням корупційних ризиків у зв'язку із присутністю людського фактора на кожній зі стадій руху фінансових ресурсів.

7. Формування раціональної структури дохідної частини місцевих бюджетів вимагає збільшення питомої ваги податкових надходжень при відповідному зниженні частки трансфертів.

Проблему фінансового забезпечення місцевих бюджетів необхідно вирішувати за допомогою активізації економічної і господарської діяльності місцевих органів влади з метою збільшення частки власних і закріплених джерел доходів у місцевих бюджетах і зменшення частки трансфертів, а також збільшення в цілому кількості регіонів, які не вимагають істотних трансфертів з Державного бюджету.

Економічний розвиток регіону прямо залежить від максимізації ефективності використання стратегічного потенціалу території з його людськими, матеріальними, техніко-технологічними та іншими ресурсами.

Саме на нижчих рівнях влади можливим є максимальне використання синергетичного підходу в розвитку регіону, що дозволяє враховувати всі потенційні можливості регіону, а також організовувати їх взаємодію на основі максимальної ефективності. Раціональне управління приростом ефективності дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності регіону.

Стимулювання активізації діяльності суб'єктів господарювання за допомогою застосування інструментів регіональної політики (наприклад, застосування податкових пільг) буде сприяти зростанню доходів підприємств, індивідуальних підприємців, домашніх господарств, що дозволить розширити податкову базу і тим самим збільшити питому вагу податкових надходжень у місцеві бюджети.

У зв'язку із цим важливим є визначення й використання податкового потенціалу регіону, що відображає забезпеченість територій власними податковими доходами відповідно до закріплених в законодавстві особливостей перерозподілу податкових надходжень між різними рівнями бюджету.

При ефективному управлінні соціально-економічним потенціалом регіону, з урахуванням розширення повноважень органів регіонального управління, підвищується і його фінансова самостійність, що дозволяє або мінімізувати частку трансфертів, або повністю від них відмовитися в силу фінансової самодостатності регіону.

8. Необхідною умовою забезпечення фінансової самостійності регіонів є перенесення акцентів у формуванні дохідної частини бюджету із закріплених податків на місцеві.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок таких складових, як власні доходи органів місцевого самоврядування, закріплені доходи й міжбюджетні трансферти.

Податковим відрахуванням приділяється вагома роль при формуванні власних доходів місцевих бюджетів, як і інших рівнів. За даними статистичних досліджень в 2011 р. частка податкових надходжень у структурі дохід-

ної частини місцевих бюджетів (без обліку трансфертів) становить близько 80 % та має тенденцію до збільшення: 85,2 % у 2012 р., та 86,8 % відповідно у 2013 р. [212]. При цьому серед них найбільшу питому вагу становлять загальнодержавні податки, збори й інші обов'язкові платежі. Місцеві ж податки мають незначну частку (біля 2–3 % залежно від аналізованого періоду). Левову частину займають міжбюджетні трансферти, що ставить під загрозу фінансову незалежність регіонів. Такий спосіб формування бюджету не стимулює місцеві органи самоврядування до збільшення доходів і посилення економічного потенціалу.

Реформування податково-бюджетних відносин між центром і регіонами має базуватися на створенні умов формування місцевих бюджетів, коли надходження місцевих податків і зборів будуть зростати швидше, ніж надходження закріплених за місцевими бюджетами податків. Такий підхід обумовлений існуючою диспропорцією у правах органів місцевого самоврядування на користь місцевих податків і зборів. Саме по цих платежах за органами місцевого самоврядування збережене право встановлення податкових пільг, що створює можливість непрямого стимулювання розвитку пріоритетних для регіону напрямків соціально-економічного розвитку.

Необхідно сприяти підвищенню ролі місцевих податків і зборів шляхом пошуку стабільних і швидко зростаючих податкових баз, а також встановлення ефективного податкового адміністрування, що дозволить при мінімальних витратах забезпечити максимальні надходження в місцеві бюджети [281].

Законодавче закріплення власних джерел доходів місцевих бюджетів у необхідному обсязі, що володіють стабільністю буде виступати гарантом самостійності органів місцевого самоврядування, що дозволить оптимізувати кількість дотаційних місцевих бюджетів за рахунок мотивації органів місцевого самоврядування до розвитку власного податкового потенціалу.

9. Перелік податків, які частково закріплюються за місцевими бюджетами, повинен містити в собі, в першу чергу, ті податки, на податкові бази по яких можуть впливати місцеві влади.

Активізація позиції органів місцевого самоврядування в податково-бюджетних відносинах і їхнє активне включення у процеси податкового

регулювання по-новому ставить акценти в питанні про перелік податків і зборів, що закріплюються частково за місцевими бюджетами.

Найбільш доцільним є включення до цього переліку тих податків і зборів, розмір яких прямо або побічно пов'язаний із зусиллями органів місцевого самоврядування у сфері соціально-економічного розвитку регіонів. Так, наприклад, величина надходжень податку на прибуток підприємств у певній мері залежить від того, наскільки успішні зусилля органів місцевого самоврядування у сфері створення умов для ефективного господарювання в регіоні, розвитку ринкової інфраструктури (сприяння створенню інноваційних науково-виробничих кластерів, реалізація регіональних цільових комплексних програм тощо). Надходження податку на додану вартість по кожному з регіонів визначається в т. ч. купівельною спроможністю населення й рівнем розвитку торговельної мережі в регіоні. Тому наведені як приклад загальнодержавні податки можуть бути віднесені до податків і зборів, які закріплюються.

10. Розмір і структура міжбюджетних трансфертів повинні базуватися на рівні соціально-економічного розвитку регіонів.

Міжбюджетні трансферти служать інструментом фінансового вирівнювання соціально-економічного становища регіонів. Цей важливий інструмент приводить, з *одного боку*, до зниження фінансової самостійності регіонів, з *іншого*, – до їхньої підтримки в забезпеченні соціальних гарантій населенню територій України, які мають рівні соціальні права незалежно від рівня розвитку регіонів, а також сприяють розвитку пріоритетних напрямів розвитку країни, підвищенню економічних показників.

Важливість і доцільність надання міжбюджетних трансфертів відповідного обсягу і структури повинні прямо залежати від рівня соціально-економічного розвитку регіонів.

Недостатньо враховувати при визначенні обсягів і структури міжбюджетних трансфертів співвідношення дохідної й видаткової частин місцевих бюджетів, необхідно враховувати власні потенційні можливості економічного росту регіону. З *одного боку*, такий підхід забезпечить стимулювання активізації внутрішніх резервів регіонів, з *іншого*, надання значних обсягів трансфертів місцевим бюджетам з бюджету вищого рівня, спрямованих

на вирівнювання міжбюджетних відносин, на дають очікуваних результатів, оскільки найбільша доля в обсязі міжбюджетних трансфертів приходить на дотації вирівнювання, які мають нецільовий характер і основною метою яких є покриття поточних витрат місцевих бюджетів.

При формуванні обсягів міжбюджетних трансфертів відповідно до законодавчо встановлених формул необхідний їхній перегляд в області вагових часток щодо видаткових потреб регіонів.

Також вимагають спрощення показники, що входять в основу окремих формул.

Структура міжбюджетних трансфертів характеризується необґрунтованою нерівномірністю дотацій вирівнювання. Необхідно переносити акценти на збільшення цільових субвенцій.

11. Реформування податково-бюджетних відносин між центром і регіонами має бути спрямоване на створення умов для активізації позиції органів місцевого самоврядування з вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Акцент при вирівнюванні соціально-економічного розвитку регіонів має бути зміщений з переміщення коштів бюджету в різні регіони за рахунок бюджетів інших регіонів на забезпечення умов для вирівнювання за рахунок власних резервів регіонів.

Запорукою успіху в даному напрямку має бути розуміння положення про те, що важливим фактором соціально-економічного розвитку є не стільки наявність ресурсів у регіоні, скільки ефективність їхнього використання.

Безумовно те, що регіони України мають різноманітну ресурсну базу й різні рівні соціально-економічного розвитку. Важливим для підвищення конкурентоспроможності національної економіки є розвиток напрямків щодо зміцнення позицій кожного регіону за рахунок застосування різних методів державного регулювання, у тому числі й податково-бюджетних. Однак надмірні обсяги державної підтримки у вигляді міжбюджетних трансфертів знижують мотивацію регіонів до активізації власних зусиль з розвитку соціально-економічного положення.

Проведення моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів дозволяє оцінити положення регіону не тільки в статистичній, але й показати

динаміку змін, розробити стратегії подальшого розвитку регіону, виявити його сильні й слабкі місця, можливості й погрози. Потенціал регіону може бути розвинений і ефективно використаний при стимулюванні органів місцевого самоврядування до розвитку напрямків і реалізації заходів щодо підвищення синергетичного ефекту від використання ресурсів регіону.

При визначенні необхідності, структури й розмірів міжбюджетних трансфертів як напрямку фінансового вирівнювання диспропорцій регіонів необхідно, у першу чергу, розробити систему діагностики внутрірегіональних причин дисбалансу дохідної і видаткової складових бюджету й нерівномірного соціально-економічного розвитку. Регіональні органи влади повинні бути наділені повноваженнями з усунення даного дисбалансу шляхом стимулювання збільшення дохідної частини бюджету, а також необхідно перерозподіляти й відповідальність за надані повноваження, що також стимулює органи місцевого самоврядування мобілізувати всі зусилля щодо поліпшення соціально-економічних показників розвитку регіону.

Рівень податкового навантаження на економічно активне населення значно більше обсягів видатків у розрахунку на душу наявного населення, а задоволення потреб населення відбувається далеко не на високому рівні. Це є основною причиною небажання з боку населення платити податки й призводить до зростання показників тіньового сектора економіки. Щоб уникнути загострення проблеми невідповідності рівня податкового навантаження видаткам місцевих бюджетів, потрібним є дотримання принципу податкової справедливості й досягнення максимальної відповідності рівня податкового навантаження можливостям фінансування основних потреб регіону.

Реалізація вищенаведених положень концепції має базуватися на основних принципах регулювання податково-бюджетних відносин між центром та регіонами.

Під принципами регулювання податково-бюджетних відносин між центром та регіоном слід розуміти їх закономірності, твердження, що мають важливий та суттєвий характер для підвищення конкурентоспроможності регіону й національної економіки.

Визначення переліку принципів пропонується проводити на основі узагальнення принципів державного управління та принципів бюджетного

федералізму. Обґрунтування такого підходу до визначення принципів регулювання податково-бюджетних відносин полягає в необхідності підпорядкування особливостей забезпечення фінансової самодостатності регіонів принципам державного управління унітарної держави.

Таке поєднання принципів дає можливість врахувати особливості державного унітаризму та принципів податково-бюджетних відносин у Європейському союзі, що базується на субсидіарності. Напередодні прагнення України до вступу в ЄС доцільно враховувати канони європейського законодавства та раціонально адаптувати їх до можливостей застосування в умовах української економіки.

На основі аналізу досвіду Росії, О. Шабров пропонує враховувати такі принципи взаємопов'язаних механізмів: управління та самоорганізації, залежності збереження та розвитку суспільства, вирішення питання кадрового забезпечення органів публічної влади адекватного завданням сьогодення [326].

Л. Приходченко зазначає, що зміна суспільних парадигм, а також вплив синергетики європейської політики на національному і регіональному рівнях у країнах Європейського Союзу за останні два десятиліття зазнали значних змін, що зумовило (незважаючи на значні розходження в економічних, соціальних та історичних умовах розвитку) відзначити деякі загальні для всіх систем державного управління принципи [238].

Для країн – членів Європейського Союзу, існують єдині принципи, які як і стандарти, мають визнаватися і дотримуватися національними системами державного управління на Європейському адміністративному просторі, незалежно від свого устрою, а саме: надійність і можливість прогнозування (правова впевненість); відкритість і прозорість; звітність; ефективність і результативність [94, с. 15 – 25].

Настанови з належного врядування, як і критерії «ефективного врядування» та принципи, сформульовані Комісією Європейського Союзу, Світовим банком та Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) різняться тією мірою, в якій увага зосереджується на тих чи інших ключових чинниках. Зокрема, принципами «ефективного врядування», визначеними ОЕСР, є такі: верховенство права; відкритість і прозорість діяльності демократичних інституцій; чесність і рівність, що стосуються гро-

мадян, у т. ч. і надання консультативних послуг та участі в прийнятті рішень; результативність та ефективність послуг; ясність, прозорість і можливість застосування на практиці законів і правових регулювань; сталість і цілісність у формуванні політики; високі етичні стандарти поведінки [217].

При обґрунтуванні принципів бюджетного федералізму М. Козоріз, Г. Возняк [159] під принципом автономії розуміють закріплення власних джерел доходів на кожному рівні влади з можливістю визначення напрямів їх використання.

На думку С. Сироткіна, принцип субсидіарності – це результат необхідності узгодження інтересів різних рівнів державного та місцевого управління [271]. Згідно з принципом субсидіарності, зазначає Н. Бровинська, «втручання держави припустиме лише в тому випадку, коли без її допомоги неможливо досягти поставлених цілей» [30].

Принцип субсидіарності є одним з наріжних каменів законодавства Європейського союзу і базовою вимогою Європейської хартії про місцеве самоврядування [210]. Теза про неможливість європейської інтеграції без впровадження субсидіарності доводиться величезною кількістю досліджень, і її можна вважати аксіомою [138].

Р. Масгрейв сформулював такі принципи фіскального федералізму [276, 367]:

принцип відповідності: рішення про виробництво суспільних благ має прийматися тими громадянами, які проживають на території, де будуть отримуватися вигоди та збиратимуться платежі для фінансування суспільного блага.

- принцип централізованого перерозподілу: зміни в розподілі повинні покладатися на центральний уряд, який має необхідні важелі для здійснення політики розподілу.
- принцип фінансового вирівнювання: за відсутності адекватної політики індивідуального розподілу центральний уряд має забезпечувати певний ступінь вирівнювання між краще та гірше забезпеченими субцентральними урядами.
- принцип національних бажаних благ: центральний уряд може створювати цільовими трансфертами надання певних локальних сус-

пільних благ, оскільки їх виробництво характеризується просторовими зовнішніми ефектами, або вони є особливо значущими благами з національної точки зору.

Отже, до принципів регулювання податково-бюджетних відносин між центром та регіоном слід відносити такі (рис. 4.1):

- єдність інтересів державних, регіональних та місцевих органів влади, що має забезпечувати на різних рівнях управління дотримання умов соціально-економічного розвитку національної економіки;
- субсидіарність, в межах якої не порушуються унітарний устрій держави;
- децентралізація, що полягає у наданні прав та відповідальності органам місцевого самоврядування стосовно вирішення питань економічного розвитку регіону;
- розширення прав місцевих органів влади, що базується на попередньому принципі;
- законодавчого розмежування видаткових повноважень між різними рівнями влади;
- обґрунтованості;
- ефективності;
- прозорості та публічності, що забезпечує зниження рівня корупції на всіх рівнях податково-бюджетних відносин та передбачає можливість внесення змін в дані процеси;
- податкової справедливості при встановленні рівня податкового навантаження.

Отже, реалізація концепції має забезпечуватися шляхом прийняття на її основі нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень до правових актів, що регулюють податково-бюджетні відносини в Україні. Все це буде сприяти створенню ефективно діючої системи розвитку регіонів та підвищенню їх конкурентоспроможності.

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

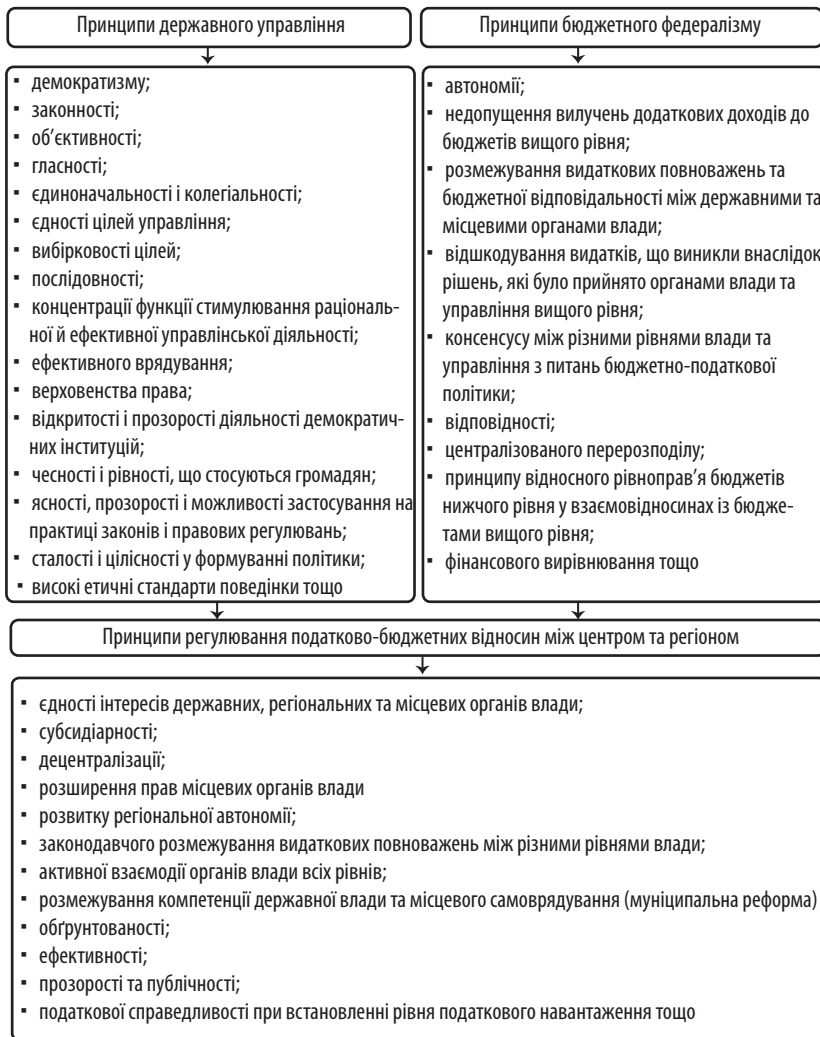

Рис. 4.1. Основні принципи регулювання податково-бюджетних відносин між центром та регіоном

Джерело: розроблено автором за [30; 94; 138; 159; 210; 217; 238; 271; 276; 326; 367]

4.2. Визначення впливу податково-бюджетних відносин на формування потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України

В умовах глобалізації, соціальної орієнтації, прагнення України до міжнародної інтеграції значно зростає актуальність дослідження питань державного регулювання економіки, в тому числі й на регіональному рівні.

В умовах глибоких ринкових трансформацій національної економіки ще більш актуальними стали проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, що залежать від їх бюджетного та податкового потенціалу.

Так, за даними аналітичного звіту «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики» [262], який був представлений на Міжнародному форумі «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні» 26–27 листопада 2013 р., було акцентовано на низькій спроможності регіонів стати рівноправним партнером центрального уряду у процесі реалізації регіональної політики.

Роль регіональних органів влади насправді є найбільш комплексною – з *одного боку*, вони мають виконувати в своєму регіоні заходи, визначені та профінансовані центральним урядом, а з *іншого* – мають визначати власні пріоритети і реалізовувати власну політику. Як правило, їх спроможність неадекватна навіть для реалізації «спущених» зверху директив, не кажучи вже про власну політику та інструменти реалізації. Насправді, як і в багатьох інших централізованих країнах, існує певне замкнене коло – відсутність умов для більшої децентралізації та автономії регіонів призводить до браку знань та навичок, що, у свою чергу, є основним аргументом для центрального уряду, щоб не передавати повноваження вниз.

Обласні ради, які відповідальні за ухвалення місцевого бюджету, стратегії регіонального розвитку, інших документів планувального характеру, насправді виконують радше формальну роль, адже підготовка проектів цих документів здійснюється не власними органами обласних рад, а органами виконавчої влади, які відповідальні перед Урядом, а не перед радою і відповідною громадою [262].

Відповідно до ситуації, що склалася, вкрай необхідною є реформа системи місцевого самоврядування та перерозподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування регіонального рівня і зміцнення фінансової забезпеченості регіонів на основі стимулювання розвитку їх потенціалу.

Незважаючи на зростання доходів місцевих бюджетів у 2013 р., його темпи значно уповільнилися. Так, приріст доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) склав 5,2 %, проти 17 % у січні – вересні 2012 р. У січні-вересні 2013 р. порівняно з січнем-вереснем 2012 р. у 25 регіонах знизився рівень виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів до затверджених органами місцевого самоврядування річних показників [262]. За січень – вересень 2013 р. податковий борг за податковими зобов'язаннями платників (без пені) до зведеного бюджету країни збільшився у 22 регіонах порівняно з 2012 р. – у 7 регіонах.

Дані тенденції свідчать про необхідність удосконалення державної регіональної політики, в тому числі при забезпеченні ефективності відносин між центральними та регіональними органами влади при перерозподілі коштів.

Важлива роль у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку регіонів країни відводиться податково-бюджетним відносинам, що мають бути спрямовані на підтримку регіональної конкурентоспроможності у вирішенні соціальних та економічних зобов'язань перед населенням певної території, підвищення якості та рівня життя населення (рис. 4.2).

Серед основних задач фінансової політики, яка базується на Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [102], віднесено, в тому числі, реформування міжбюджетних відносин.

Роль та значення міжбюджетних відносин у процесах зростання економіки держави та суспільного життя важко переоцінити. Система міжбюджетних відносин є важливим засобом впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, рівень їх фінансової забезпеченості, зменшення міжтериторіальних диспропорцій.

Ефективна і раціональна побудова системи міжбюджетних відносин сприяє досягненню таких цілей, як забезпечення стійкого економічного зростання за рахунок оптимального використання податкового потенціала

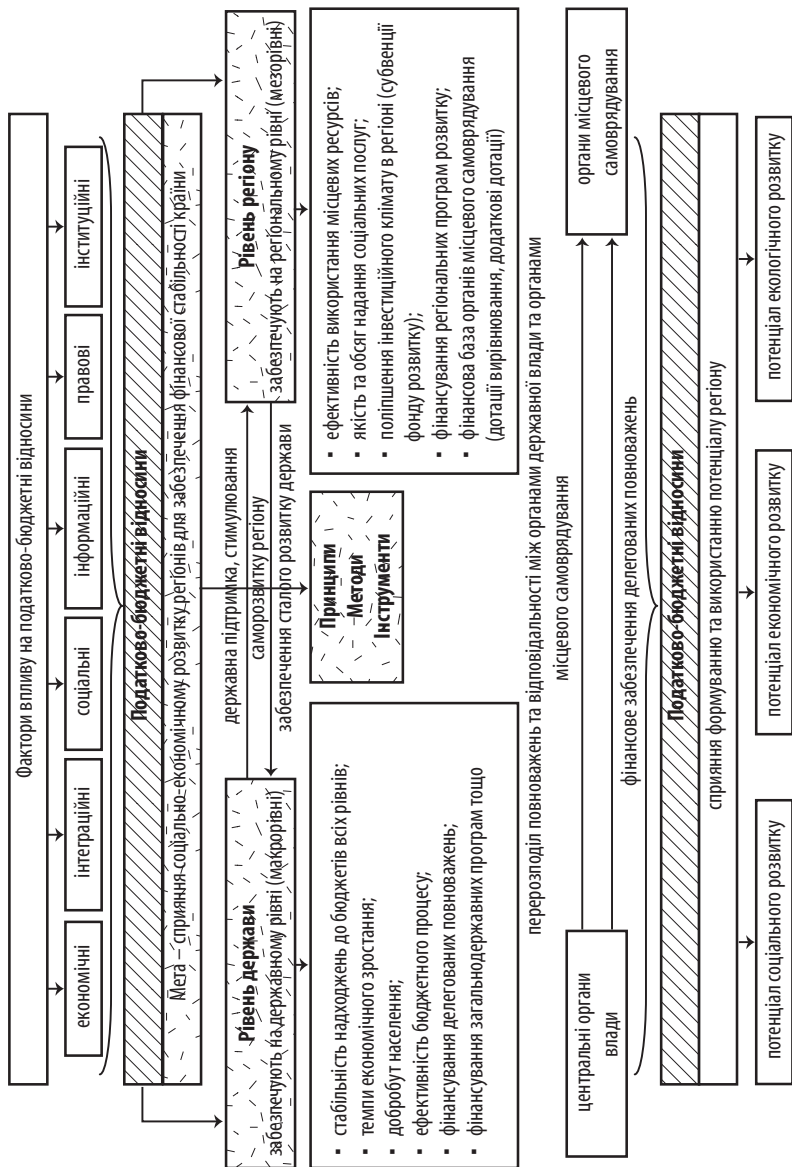

Рис. 4.2. Схема впливу податково-бюджетних відносин на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону

Джерело: розроблено автором

лу кожного з регіонів, зростання якості життя населення, соціального захисту і високого рівня бюджетного забезпечення територіальних спільнот, зміцнення адміністративно-територіальної цілісності країни, підвищення політичної відповідальності, економічної ефективності та прозорості управлінських рішень, результативності функціонування інституту місцевого самоврядування та розвитку стабільної фінансової інфраструктури регіону [260].

Роль місцевих бюджетів у суспільстві забезпечується їхнім впливом на соціально-економічні процеси, зокрема як фіскального інструменту органів місцевого самоврядування з метою економічного зростання територіальних громад й адміністративно-територіальних утворень, а також засобу соціального захисту населення.

Об'єктивна необхідність доходів місцевих бюджетів обумовлена тим, що в умовах товарно-грошових відносин органи місцевого самоврядування можуть повноцінно виконувати свої функції тільки за наявності відповідних фінансових ресурсів [272]. В цілому погоджуючись з автором, слід зауважити, що для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону на основі самодостатності необхідність є не стільки в самих доходах місцевих бюджетів, а в певному їх розмірі, якого буде достатньо для належного виконання делегованих функцій та формування потенціалу самодостатності.

Відповідно до ст. 81 БКУ, міжбюджетні відносини – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України [36].

Міжбюджетні відносини виконують наступні функції:

- розподіл між бюджетними ланками доходних повноважень;
- розподіл між бюджетними ланками витратних повноважень, прав та відповідальності.

Інструменти міжбюджетних відносин прописані у ст. 96 БКУ. – міжбюджетні трансферти, які поділяються на

- дотацію вирівнювання;
- субвенцію;

- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- інші дотації [36].

Бюджетний кодекс визначає основні принципи бюджетної системи та запроваджує систему єдиних процедур – прийняття рішень учасниками бюджетного процесу на засадах єдиної загальнодержавної бюджетної політики. Забезпечуючи вимоги економічної безпеки держави, ці принципи базуються на відповідності бюджетної політики національним інтересам. Згідно зі ст. 7 Бюджетного кодексу України [36], бюджетна система ґрунтується на таких принципах: єдності; повноти; обґрунтованості; збалансованості; ефективності; субсидіарності; самостійності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості та неупередженості; публічності і прозорості; відповідальності учасників бюджетного процесу.

Так, принцип ефективності відповідно до п. 6 ст. 7 БКУ полягає у тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу повинні досягати запланованих цілей, залучаючи мінімальний обсяг бюджетних коштів, і досягати максимального результату, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів.

Принцип субсидіарності трактується в Бюджетному кодексі України як розподіл видів видатків між Державним і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами, який повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їхнього безпосереднього споживача. Водночас цей принцип полягає не лише у наближенні надання суспільних послуг, а значною мірою – у розподілі повноважень (компетенцій) між різними рівнями влади.

Сутність принципу самостійності полягає в тому, що Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Тобто за бюджетами закріплюються відповідні джерела доходів, і органи влади мають право самостійно визначати напрями використання коштів у межах законодавства України.

Розбудова системи міжбюджетних відносин в Україні, на думку В. Асадчева [А04, с. 67], має відбуватися на основі наступних принципів:

- *принцип соціальної спрямованості*. Він полягає в тому, що саме динаміка реального рівня споживання, тривалості та якості життя,

параметри фізичного і духовного здоров'я, освіти формують головні результуючі показники розвитку окремих регіонів і держави в цілому;

- *принцип невід'ємності функції територіального регулювання в системі державного управління.* Його сутність визначається нагальною потребою розробки й реалізації виваженої регіональної політики в Україні для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку;
- *принцип необхідності вирівнювання регіонального розвитку.* Урахування цього принципу зумовлюється вимогою забезпечення рівного доступу населення різних регіонів до послуг загальнодержавного характеру з урахуванням належних їхніх обсягів і якості;
- *принцип наявності чіткого регулюючого механізму системи міжбюджетних відносин на державному рівні.* Тобто розбудова системи міжбюджетних відносин повинна відбуватися на підставі спеціально розроблених механізмів (передусім, правового і економічного (фінансового) характеру, а не винятково адміністративними методами, і до того ж разовими);
- *принцип адресності* означає, що державні заходи у сфері міжбюджетних відносин повинні бути гранично конкретизованими щодо конкретних виконавців, відповідальності.

В. Світлицька [264] як основний принцип міжбюджетних відносин виділяє принцип децентралізації, який передбачає організацію бюджетної системи і відносин між бюджетами різних рівнів на підставі передачі повноважень із відповідними фінансовими ресурсами з центру на регіональний і місцевий рівні самоуправління.

Від якості податково-бюджетних відносин на регіональному рівні залежить ефективність використання місцевих ресурсів; якість та обсяг надання соціальних послуг; поліпшення інвестиційного клімату в регіоні; фінансування регіональних програм розвитку; фінансову базу органів місцевого самоврядування тощо.

В той же час податково-бюджетні відносини на державному рівні забезпечують стабільність надходжень до бюджетів всіх рівнів; темпи економічного зростання; добробут населення; ефективність бюджетного процесу;

фінансування делегованих повноважень; фінансування загальнодержавних програм тощо.

Між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування перерозподіляються повноваження та відповідальність за виконувани функції, а також забезпечення з боку центру фінансування делегованих повноважень, що у разі достатності підвищує якість надання соціальних гарантій населенню регіону.

Взаємодія між державою і регіонами у податково-бюджетних відносинах передбачає, з *одного боку*, забезпечення державної підтримки регіонів, з *іншого*, – стимулювання регіональних органів до саморозвитку та забезпечення максимально ефективного використання наявного потенціалу розвитку.

Отже, податково-бюджетні відносини мають сприяти переходу від політики надання фінансової допомоги до політики розвитку самостійності кожної адміністративно-територіальної одиниці.

Однак, незважаючи на трансформаційні процеси, які відбулися у 2010 р. із прийняттям нових редакцій БКУ та ПКУ, податково-бюджетні відносини все ще не виконують стимулюючої функції регіонального розвитку. Важливість розробки напрямів реформування міжбюджетних відносин обумовлює необхідність розробки методичного підходу до визначення впливу податково-бюджетних відносин та економічних реформ на формування потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України, що сприятиме розробці коригуючих дій з підвищення стимулювання регіонів до саморозвитку.

Для досягнення ефективності формування та використання потенціалу саморозвитку регіону необхідно зміцнювати його податково-бюджетний потенціал, що можливо за рахунок виваженої державної регіональної політики, в тому числі на основі діагностики тенденцій та ідентифікації проблем у податково-бюджетній сфері та розробці рекомендацій щодо реформування міжбюджетних відносин за умови зміщення акцентів у бік стимулювання саморозвитку регіонів.

Розроблений методичний підхід до визначення впливу податково-бюджетних відносин та економічних реформ на формування потенціалу

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

соціально-економічного розвитку регіонів України дозволив виокремити проблемні моменти у використанні економічного потенціалу регіонів та визначити напрями щодо їх подолання (рис. 4.3).

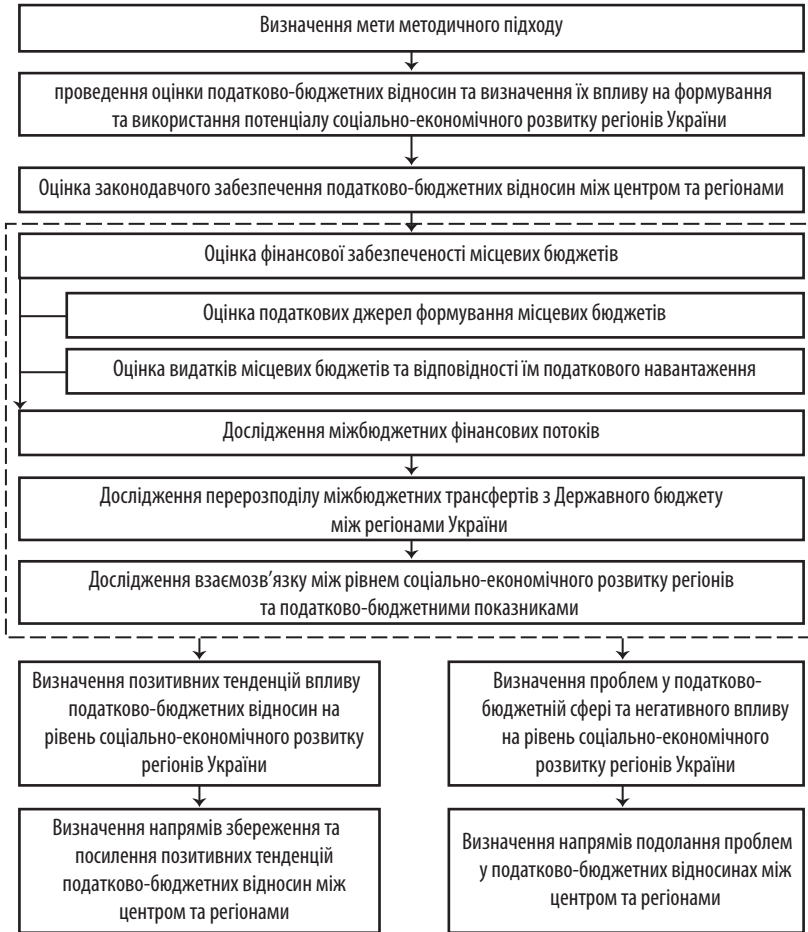

Рис. 4.3. Методичний підхід до визначення впливу податково-бюджетних відносин на формування потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України

Джерело: розроблено автором

Метою методичного підходу є проведення оцінки податково-бюджетних відносин та визначення їх впливу на формування та використання потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів України

Для досягнення поставленої мети необхідно здійснення послідовних етапів діагностики:

Етап 1. Оцінювання рівня законодавчого забезпечення податково-бюджетних відносин між центром та регіонами, що дозволяє виявити цілі, спрямованість кожного нормативно-правового акту у сфері міжбюджетних відносин та їх взаємозв'язок та узгодженість між собою, виділити переваги та недоліки від внесення змін у законодавчу базу та оцінити наслідки для податково-бюджетних відносин між центром та регіонами.

Важливими подіями у сфері підвищення ефективності податково-бюджетних відносин у країні стало прийняття нових Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України.

Головною метою основного нормативно-правового акту в бюджетній сфері (Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010) відносно податково-бюджетних відносин є посилення фінансової самодостатності місцевих бюджетів.

Положення нового БКУ спрямовані на забезпечення необхідних умов для сталого регіонального розвитку.

Прийняття нової редакції Бюджетного кодексу України (БКУ) вирішило ряд існуючих проблем:

- узгодження норм БКУ із Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI [243] та Указами Президента України щодо положень про центральні органи виконавчої влади у частині уточнення повноважень і назв Міністерства фінансів України, Державного казначейства України та Державної контрольно-ревізійної служби;
- посилення фінансової самодостатності місцевих бюджетів шляхом спрощення доступу місцевих бюджетів до кредитних ресурсів, розширення переліку доходів і впорядкування витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів;

- визначення додаткового джерела фінансування дорожнього господарства комунальної власності;
- забезпечення узгодженості норм Регламенту Верховної Ради України та БКУ щодо процедур, пов'язаних зі здійсненням бюджетного процесу, та інші.

Ст. 16 та 17 БКУ – раніше місцеві зовнішні запозичення могли здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад 500 тисяч жителів за офіційними даними органів державної статистики на час прийняття рішення про здійснення місцевих запозичень. Зараз же, завдяки змінам, унесеним до ст. 16 БКУ, визначено право на здійснення місцевих зовнішніх запозичень міськими радами міст з чисельністю населення 300 тисяч. Вважаємо, що зміна такого критерію забезпечить доступ органів місцевого самоврядування до дешевих ресурсів на фінансовому ринку, у першу чергу, міжнародних фінансових організацій, необхідних для фінансування інвестиційних проектів.

Також зазначено, що Міністерство фінансів (місцевий фінансовий орган) може залучати суб'єктів господарювання для надання агентських, консультаційних, рейтингових та інших послуг, необхідних для управління державним (місцевим) боргом, за рахунок коштів Державного (місцевого) бюджету в межах бюджетних призначень на обслуговування державного (місцевого) боргу. Крім того, змінами, унесеними до ст. 17 БКУ, передбачено уточнення умов надання державних та місцевих гарантій щодо виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання.

Державні (місцеві) гарантії надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений законом. Як зазначено в ч. 3 ст. 17 БКУ, обов'язковою умовою надання державної (місцевої) гарантії є укладення договору між Міністерством фінансів (місцевим фінансовим органом) та суб'єктом господарювання про погашення заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (АР Крим чи територіальною громадою міста) за виконання гарантійних зобов'язань. Також визначено істотні умови такого договору.

При цьому необхідно мати на увазі, що державні (місцеві) гарантії не надаються для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо безпосереднім джерелом повернення кредитів (позик) передбача-

ються кошти Державного (місцевого) бюджету (крім боргових зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій).

До надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів (ч. 2 ст. 69 БКУ) включено субвенцію з Державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах. Завдяки цим змінам визначено додаткове джерело фінансування дорожнього господарства комунальної власності.

Переваги і ризики, невирішені проблеми Бюджетного та Податкового кодексів України з позиції удосконалення податково-бюджетних відносин наведені в *табл. 4.1*.

Таблиця 4.1

Переваги та ризики у нормативно-правовому забезпеченні податково-бюджетних відносин у розрізі БКУ та ПКУ

Переваги	Ризики
1	2
<i>Бюджетний кодекс України</i>	
визначено положення щодо розширення прав органів місцевого самоврядування в бюджетному процесі	відсутність ефективного механізму стимулювання регіонів до саморозвитку та самозабезпечення
набув змін перелік власних доходів місцевих бюджетів у бік розширення	значна централізація повноважень та напрямів формування та розподілу коштів відповідних бюджетів
	недостатній рівень фінансування поточних видатків місцевих бюджетів з Державного бюджету
визначено додаткові джерела фінансування дорожнього господарства комунальної власності	неможливість для територіальних громад розпоряджатися додатковими ресурсами в результаті передачі до місцевих бюджетів додаткових витрат
розширено можливості доступу органів місцевого самоврядування до дешевих ресурсів на фінансовому ринку	відсутність повноважень у органів місцевого самоврядування відносно розпорядження коштами на економічний розвиток

Закінчення табл. 4.1

1	2
<i>Податковий кодекс України</i>	
проведено систематизацію податкового законодавства	наявність суперечностей з іншими нормативно-правовими актами, в тому числі з БКУ, Законом України «Про місцеве самоврядування» тощо
відсутність норми відносно встановлення та зміни розмірів місцевих податків і зборів	зменшено фіскальний потенціал місцевих податків і зборів за рахунок зменшення кількості місцевих податків і зборів

Джерело: розроблено автором

Отже, Бюджетним кодексом України частково вирішені наступні завдання дерегулювання економіки України в бюджетній сфері:

- забезпечення фінансової незалежності місцевих бюджетів,
- розширення прав місцевих органів влади в бюджетному процесі.

Однак залишається ряд ризиків та невирішених проблем, що стосуються прав органів місцевого самоврядування щодо прийняття рішень та витрачання коштів на економічний розвиток, недостатність фінансування делегованих повноважень, превалювання соціальної орієнтації місцевих бюджетів.

Етап 2. Оцінка рівня фінансової забезпеченості місцевих бюджетів, що передбачає:

- проведення діагностики податкових джерел формування місцевих бюджетів, бо саме ці надходження превалюють у структурі дохідної частки бюджетів регіонів;
- проведення оцінки видатків місцевих бюджетів та відповідності їм податкового навантаження.

Одним з важливих пріоритетів бюджетної політики сьогодення є наповнення та формування дохідної частини місцевих бюджетів й фінансове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. Це пояснюється тим, що саме місцеві органи мають забезпечувати гідне надання суспільних послуг населенню, якісно виконувати програми, які заплановано видатко-

вою частиною конкретного бюджету, та сприяти соціально-економічному розвитку регіону.

Так, за даними Міністерства фінансів України [212] та даних Аналітичної записки [218], в цілому за регіонами слід зазначити зростання доходів місцевих бюджетів на 1 жовтня 2013 р. порівняно з аналогічним періодом минулого року (див. 2 розділ монографії, рис. 2.6, табл. А.1 додатку А).

Проведення аналізу податкових надходжень слід виконувати за такими складовими (рис. 4.4).

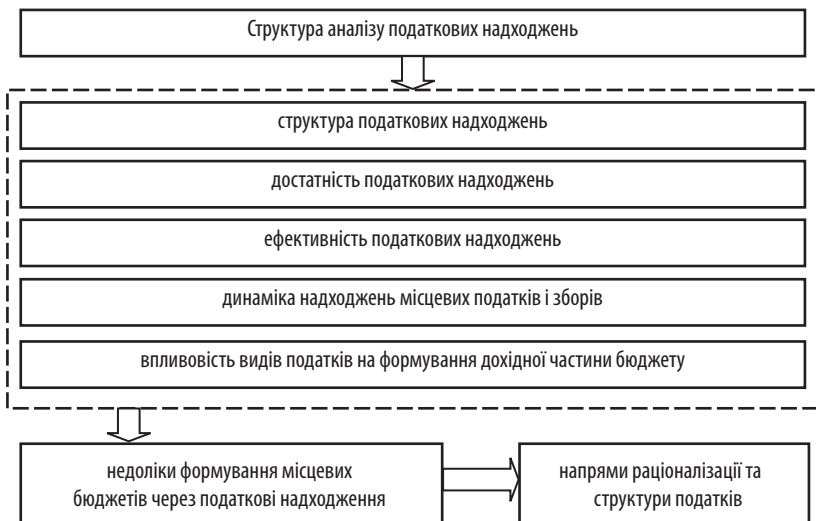

Рис. 4.4. Послідовність проведення аналізу щодо оцінки податкових джерел формування місцевих бюджетів

Джерело: розроблено автором

Згідно зі ст. 9 Бюджетного кодексу України [36], доходи бюджету класифікують за такими розділами: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операції з капіталом і трансферти.

Важливими при нарощуванні потенціалу сталого соціально-економічного розвитку регіонів є податкові надходження, які закріплюються за місцевими бюджетами (рис. 4.5).

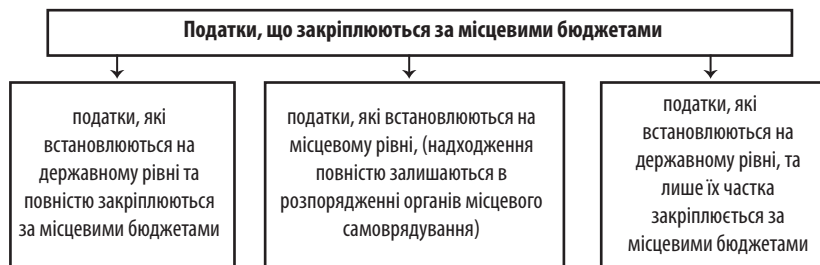

Рис. 4.5. Податки, що закріплюються за місцевими бюджетами

Джерело: узагальнено за [226]

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів свідчить про те, що значну долю у доходах займають податкові надходження, які з кожним роком мають тенденцію до збільшення.

Левову частку доходів органів місцевого самоврядування складають податкові надходження (без урахування міжбюджетних трансфертів). Так, за даними Міністерства фінансів щодо показників виконання Зведеного бюджету за 2011 – 2012 рр. [228]. У структурі доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у 2011 р. частка податкових надходжень складала 84,5 %, 85,2 % у 2012 р., та 86,8 % відповідно у 2013 р., що обумовлює їх значний вплив на формування доходної частини місцевих бюджетів (рис. 4.6).

За даними аналізу виконання бюджету за 2013 р., податкові надходження складають 86,8 % доходів місцевих бюджетів у загальній структурі, при цьому місцеві податки і збори склали 7 % порівняно з 5,4 % у такому ж періоді 2012 р. [28; 212], що визначає позитивні тенденції у формуванні та використанні потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів у зв'язку зі змінами у податково-бюджетних відносинах (табл. А.2 додатку А).

Основна частка при цьому відводиться податку на доходи фізичних осіб, який у загальній структурі складає від 59,6% до 61,4 % за аналізований період, та має тенденцію до поступового зниження з 2010 р. по 2013 р., що пов'язано із скороченням робочих місць на підприємствах, тінізацією економіки, нераціональною регіональною політикою тощо.

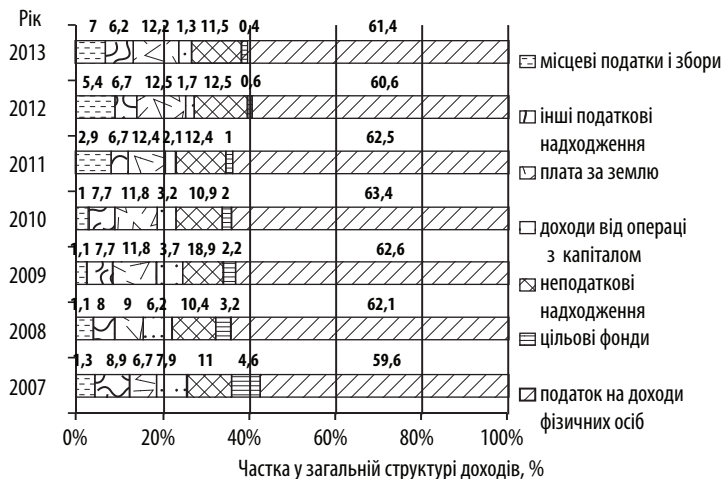

Рис. 4.6. Структура доходів місцевих бюджетів

Джерело: складено за даними [41 – 28]

Досить незначну роль займають у структурі місцеві податки і збори – лише від 1 % до 5,4 % (і тільки станом 2013 р. – 7 %), хоча їх доля значно зростає з 2011 р. у зв'язку зі змінами у новому БКУ та ПКУ, які передбачають зарахування до складу місцевих податків єдиного податку. Саме по цих податках за органами місцевого самоврядування збережене право встановлення податкових пільг, що створює можливість непрямого стимулювання розвитку пріоритетних для регіону напрямків соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи темпи приросту обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення (рис. 4.7) слід зазначити позитивну динаміку за всіма областями, однак зі значною диференціацією регіонів відносно середнього рівня даного показника по Україні.

Значні зміни у формуванні податково-бюджетних відносин між центром та регіонами відбулися при прийнятті у 2010 р. ПКУ [226], який передбачає новий перелік місцевих податків і зборів, які було скорочено до 5:

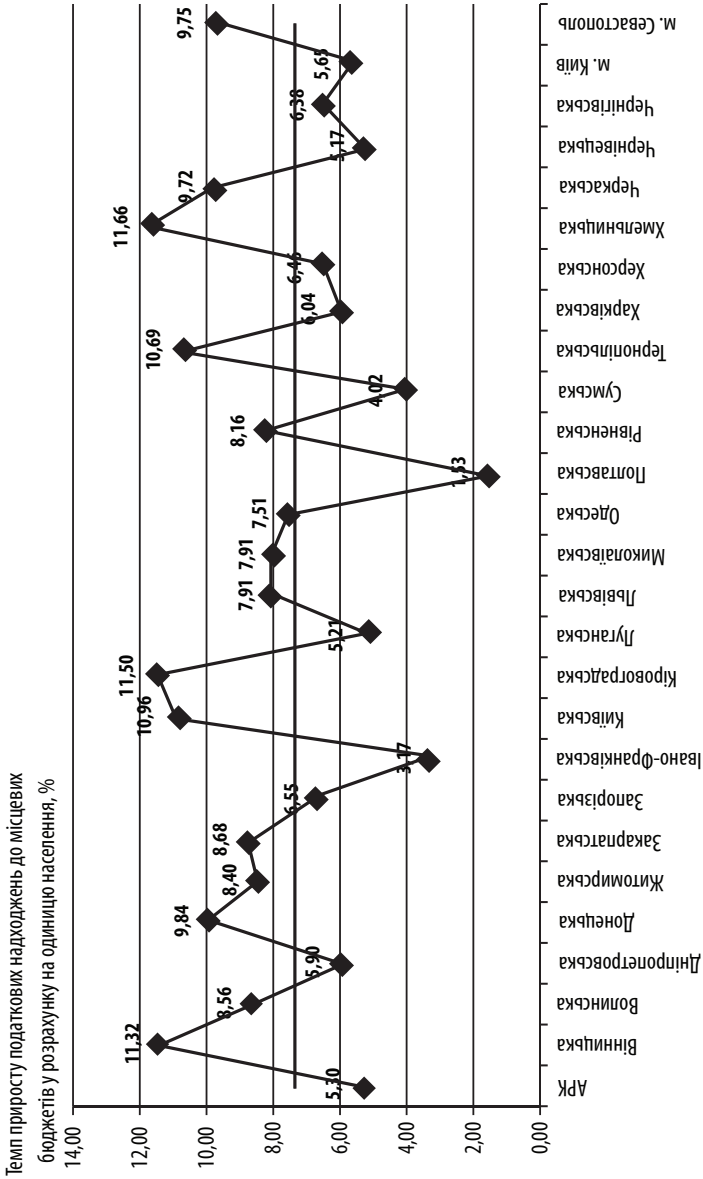

Рис. 4.7. Темп приросту обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення за 2013 рік

Джерело: складено за даними [218; 212]

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір;
- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

Так, у роботі [180] проаналізовано склад доходів місцевих бюджетів після впровадження в повному обсязі положень Бюджетного та Податкового кодексів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Зміна податкових надходжень у зв'язку з набуттям чинності положень
Бюджетного та Податкового кодексів [180]**

Показник	2009	2010	2011 р. та наступні роки
Податок з доходів фізичних осіб, млрд грн	46,2	50,5	стягується частково
Частка у податкових надходженнях, %	76,6	74,6	
Частка у місцевих бюджетах, %	34,3	30,7	
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, млрд грн	1,7	1,9	
Частка у податкових надходженнях, %	2,8	2,8	
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	1,3	1,1	
Збір за спеціальне використання природних ресурсів, млрд грн	7,4	10,2	стягується частково
Частка у податкових надходженнях, %	12,2	15,1	
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	5,4	6,2	
Податок з власників транспортних засобів, млрд грн	2,0	1,4	стягується повністю
Частка у податкових надходженнях, %	3,3	2,0	
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	1,5	0,8	
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	-		стягується
Туристичний збір	-		стягується

Джерело: [180]

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

Результати аналізу діяльності державної податкової (фіскальної) служби України за 2000 – 2013 рр. [28; 83] свідчать про зростання надходження місцевих податків і зборів у 2013 р. До місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів у 2013 році надійшло 7,3 млрд грн, що більше на 34,0 %, ніж у попередньому році. Їх частка у структурі доходів місцевих бюджетів зростає і склала 7,0 % (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів в 2000 – 2013 рр.

Джерело: складено на основі [83]

Незважаючи на поступове зростання місцевих податків і зборів та в цілому перетворення у структурі податкових джерел формування місцевих бюджетів, розмір власних податкових джерел, що закріплюються за місцевими бюджетами, є недостатнім для покриття видатків. Так, аналізуючи співвідношення податкових надходжень, що закріплюються за місцевими бюджетами та видатками місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів за 2000 – 2013 рр., спостерігається постійне перевищення видатків над податковими надходженнями.

Обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням коштів, що передаються з місцевих бюджетів до Державного бюджету) становив 219,8 млрд грн, що менше відповідного показника 2012 року на 1,2 %. Обсяг видатків місцевих бюджетів (без урахування коштів, що передаються з місцевих бюджетів до Державного бюджету) склав 218,2 млрд грн, що менше показника 2012 року на 1,4 % [28].

Аналіз податкових джерел формування доходів місцевих бюджетів дозволив виділити такі переваги та недоліки (табл. 4.3):

Таблиця 4.3

Невирішені проблеми та позитивні тенденції у формуванні доходів місцевих бюджетів (податкові джерела)

Позитивні тенденції	Невирішені проблеми
зростання обсягів надходжень місцевих податків і зборів	низький рівень власних податкових джерел формування місцевих бюджетів
розширено перелік власних доходів місцевих бюджетів за рахунок податків і зборів	уповільнення темпів зростання доходів місцевих бюджетів порівняно з попереднім періодом
зростання обсягів податкових надходжень на одиницю населення	незначна фіскальна роль місцевих податків і зборів у зведеному бюджеті
	відсутність прав у органів місцевого самоврядування щодо встановлення переліку власних місцевих податків і зборів

Джерело: розроблено автором

Отже, для існуючої в Україні моделі формування бюджетних доходів характерний високий рівень централізації, невідповідністю між зобов'язаннями і доходами органів місцевого самоврядування, неефективністю механізмів бюджетних трансфертів та відсутність дієвих стимулів нарощування доходів у регіонах [199].

Поряд з особливостями формування доходів місцевих бюджетів слід розглянути й видатки місцевих бюджетів.

Видатки бюджету є безпосереднім засобом реалізації комплексу функцій держави, а також важливим інструментом здійснення пріоритетних програм і заходів суспільного розвитку у державі. Обсяг і структура бю-

джетних видатків характеризують ступінь децентралізації бюджетної системи, рівень життя населення, економічні аспекти розвитку територій та, у кінцевому підсумку, дають уявлення про рівень соціально-економічного розвитку держави [181].

Особливе місце в системі державних видатків займають видатки місцевих бюджетів, які відображають ступінь фінансового, соціального, культурного розвитку регіонів. У зв'язку з цим важливим аспектом в оцінці видатків місцевих бюджетів є рівень децентралізації влади, який характеризує можливості органів місцевого самоврядування виконувати свої повноваження в контексті здійснення бюджетної політики (в тому числі в частині видатків). На даний момент в Україні спостерігається середній рівень централізації, який характеризується частковою спроможністю органів місцевого самоврядування розпоряджатися бюджетними ресурсами у відповідності до загальнодержавних орієнтирів, визначених урядовими програмними документами.

Так, частка видатків місцевих бюджетів України у ВВП країни у 2012 р., за даними Міністерства фінансів України, складала приблизно 15,7%, у 2013 р. – 15,7 %, що свідчить про обмежену можливість вирішення питань соціально-економічного характеру безпосередньо на місцевому рівні. Однак даний показник відповідає рівню Угорщини, Великобританії та Польщі, які також є країнами з унітарним державним устроєм [312; 313]. У той же час, слід зазначити позитивну тенденцію до збільшення видатків місцевих бюджетів (рис. 4.9).

Як видно з рис. 4.9, за період, який аналізується, частка видатків місцевих бюджетів у ВВП зростає в структурі більше ніж на 5 % (з 10 % у 2000 році до 15,7 % у 2012 році).

Слід зазначити, що, не зважаючи на позитивну динаміку, ситуація в регіонах є неоднорідною (див. рис. 2.7 розділу 2 монографії). Превалювання у структурі видатків на соціальний розвиток (табл. А.3 додатку А) свідчить про незначну частку видатків на економічний розвиток (біля 1 %), тобто органи місцевого самоврядування не мали можливості впливати на розвиток економіки у регіоні.

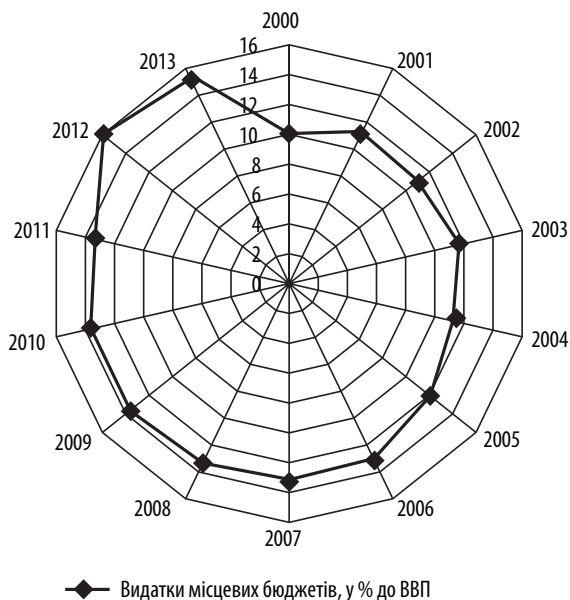

Рис. 4.9. Динаміка зміни видатків місцевих бюджетів, у % до ВВП

Джерело: складено за даними [41]

Також відсутній чіткий зв'язок рівня видатків місцевих бюджетів з рівнем соціально-економічного розвитку регіону. За даними *рис. 4.10* можна зробити висновок, що у більшості областей з високим рівнем соціально-економічного розвитку розмір бюджетних видатків є нижчим за середнє значення по Україні.

Така диспропорція має негативний характер, який пов'язаний з нерівномірним розподілом податкових навантажень на одну особу між різними областями (табл. А.7 додатку А), які складають значну частину бюджетних надходжень та відображають рівень соціально-економічного розвитку регіону.

Незважаючи на значне зростання податкового навантаження на економічно активне населення, пов'язаного з реформуванням податкового законодавства, в Україні участь податкових надходжень в реалізації програм,

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

запланованих видатковою частиною Державного бюджету, є однією з мінімальних у порівнянні з іншими країнами ЄС та складала у 2010 р. 54,97 %. Інші 45,03 % видатків забезпечуються за рахунок неподаткових надходжень, переважна частка з яких припадає на міжбюджетні трансферти.

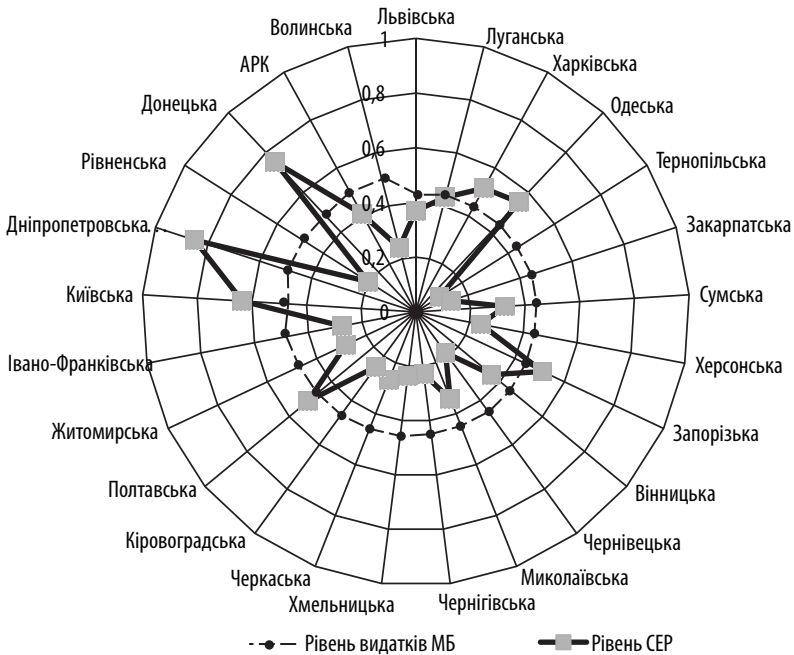

Рис. 4.10. Співвідношення рівня видатків місцевих бюджетів на одну особу з рівнем соціально-економічного розвитку регіону у 2012 році

Джерело: складено за даними: [133; 212 – 214]

Таким чином, диференціація у рівні видатків місцевих бюджетів на одну особу в різних областях пов'язана з обсягом та якістю соціальних послуг, які надаються державою в сфері освіти, охорони здоров'я, комунальних послуг, соціального забезпечення тощо. Це, у свою чергу, має негативний вплив на ряд процесів у суспільстві: зростання незадоволеності населення якістю життя, рівнем соціальної захищеності, а відповідно збільшення механічної міграції як всередині України, так і за її межі.

У той же час, слід відмітити позитивну тенденцію до зростання величини витраток місцевих бюджетів у всіх регіонах України.

Також важливим аспектом оцінки бюджетних витраток є аналіз їх структури за функціональною класифікацією, що дозволяє визначити пріоритетні сфери та напрями діяльності місцевих органів влади.

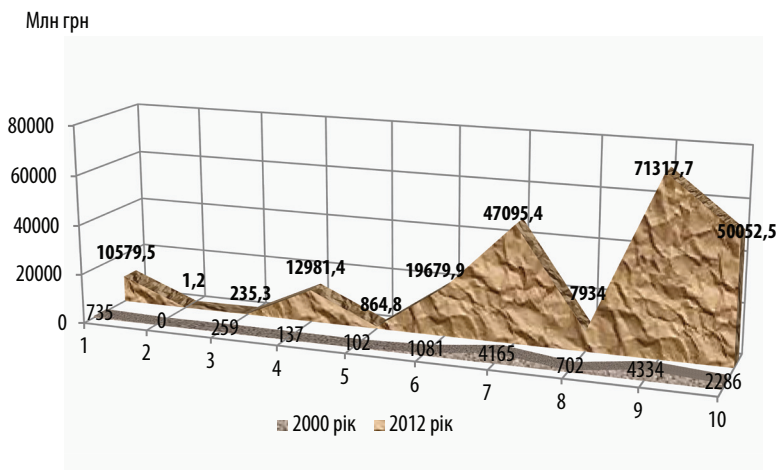
У табл. А.3 додатку А представлена динаміка зміни величини витраток за різним функціональним призначенням у період 2000 – 2012 рр. Згідно з наведеними у таблиці даними, протягом усього періоду, який аналізується, найбільш пріоритетними є витрати на освіту, охорону здоров'я, а також соціальний захист та соціальне забезпечення.

Так, у 2012 році, питома вага даних видів витраток складала відповідно 32,31 %, 21,34 % та 22,67 %. У той же час, найменш вагомими в загальній структурі витраток є витрати на оборону, громадський порядок і судову владу, а також охорону навколишнього природного середовища (у 2012 р. їх питома вага складала відповідно 0 %, 0,11 % та 0,34 %). Тобто протягом усього періоду, який аналізується, витрати місцевих бюджетів є виключно соціально орієнтованими та спрямованими на виконання соціальних гарантій та підтримку певного соціального рівня життя населення, у той час, як інші напрями відсунено на задній план.

Так, наприклад, витрати на економічну діяльність, незважаючи на значний приріст в абсолютному виразі протягом останніх восьми років, залишаються неперіоритетними, враховуючи їх питому вагу у загальній структурі не вище 7 % у 2011 р. Однак, у той же час, слід зазначити позитивну тенденцію до поступового зростання обсягу всіх видів витраток за функціональною класифікацією протягом періоду 2000 – 2013 рр.

Так, наприклад, приріст витраток на економічну діяльність у 2012 році у порівнянні з 2000 роком склав більш ніж 9000 % (рис. 4.11).

Згідно з даними стосовно темпів зростання видів витраток місцевих бюджетів за функціональною класифікацією за останні три роки, наведеними у табл. 4.4, лише витрати у житлово-комунальне господарство значно зменшили темпи свого зростання (на 36,5 %), тоді як за іншими видами, пов'язаними з реалізацією соціальних послуг, відбувається сталий розвиток.

1 – загальнодержавні функції; 2 – оборона; 3 – громадський порядок, безпека та судова влада; 4 – економічна діяльність; 5 – охорона навколишнього природного середовища, 6 – житлово-комунальне господарство; 7 – охорона здоров'я; 8 – духовний та фізичний розвиток; 9 – освіта; 10 – соціальний захист та соціальне забезпечення

Рис. 4.11. Співвідношення рівня видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією у 2000 та 2012 роках

Джерело: складено за даними: [41]

Таблиця 4.4

Темпи зростання видів видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією у період 2010 – 2012 роки у порівнянні з попереднім періодом

Види видатків за функціональною класифікацією	2010	2011	2012
Разом видатків (без урахування міжбюджетних трансфертів), з них на:	119,6	117,3	124,1
Житлово-комунальне господарство	63,5	182,2	235,5
Охорона здоров'я	124,0	107,6	121,6
Духовний та фізичний розвиток	124,4	108,9	117,7
Освіта	119,1	115,7	120,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	129,2	118,9	119,5

Джерело: складено за даними [41]

Отже, враховуючи отримані результати, можна виділити наступні не-вирішені проблеми та позитивні тенденції у сфері видатків місцевих бюджетів (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Невирішені проблеми та позитивні тенденції у сфері видатків місцевих бюджетів

Невирішені проблеми	Позитивні тенденції
обмежена спроможність органів місцевого самоврядування розпоряджатися бюджетними ресурсами відповідно до загальнодержавних орієнтирів, визначених урядовими програмними документами	збільшення частки видатків місцевих бюджетів у % до ВВП
розмежування видатків здійснюється не за галузевим принципом, а за відомчим	значні темпи приросту обсягу видатків практично за всіма видами функціональної класифікації
видатки місцевих бюджетів мають виключно соціальну орієнтацію, пов'язану із забезпеченням соціальних послуг населенню	
відсутність прямого зв'язку рівня видатків місцевих бюджетів з рівнем соціально-економічного розвитку регіону	розширення можливостей органів місцевого самоврядування щодо застосування бюджетних ресурсів
значний відрив рівня податкового навантаження від показників видатків на одну особу	

Джерело: розроблено автором

Етап 3. Дослідження тенденцій міжбюджетних фінансових потоків.

Відносини між центром та регіонами України супроводжуються постійними двобічними фінансовими потоками, де з Державного бюджету спрямовуються трансферти та кошти за взаєморозрахунками, а в зворотному напрямі – від місцевих бюджетів відраховуються до бюджету регульовані доходи та кошти.

При цьому спостерігається тенденція зниження доходів місцевих бюджетів. Так, за даними Міністерства фінансів, частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України в 1995 р. становила 41,8 %, в 2010 р. – 25,6 %, в 2011 р. – 21,7 %, в 2012 р. – 22,6 % [212]. У структурі доходів місцевих бюджетів порівняно з попередніми роками можна відмітити зростання частки податкових надходжень з одночасним зменшенням доходів від

операцій з капіталом, неподаткових надходжень та надходжень до цільових фондів. Так, податкові надходження складають 85,7 % доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів).

У той же час структура видатків місцевих бюджетів збільшується: в 1995 р. – 39,3 %, в 2010 р. – 40,2 %, в 2011 р. – 42,7 %, в 2012 р. – 44 %, за перше півріччя 2013 р. 45 % [212]. Динаміка темпів зростання видатків місцевих бюджетів, за даними моніторингу основних індикаторів бюджетної системи України, що проводиться інститутом бюджету та соціально-економічних досліджень, має тенденцію до стрімкого зростання: 2009 р. – 100,2 % до попереднього року, 2010 р. – 119,6 %, 2011 р. – 117,1 %, 2012 р. – 124,2 % [38; 39].

Невідповідність видатків та власних доходів місцевих бюджетів полягає у зменшенні коефіцієнта співвідношення доходів і видатків місцевих бюджетів, який у 1995 р. дорівнював 1,06, а в 2012 р. – лише 0,43, що визнає можливість фінансування органами місцевого самоврядування власних повноважень.

Дані тенденції свідчать про значну централізацію бюджетної системи та залежність регіонів від центру, що полягає у необхідності використовувати державну допомогу при виконанні делегованих повноважень.

Відповідно до ст. 97 БКУ, трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам такі:

- дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;
- додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;
- субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;
- додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ...

- субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;
- субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів);
- інші додаткові дотації та інші субвенції.

Розглядаючи динаміку структури трансфертів з Державного до місцевих бюджетів протягом періоду 2000 – 2012 рр., слід зауважити таке (табл. 4.6, табл. А.7 додатку А) [212; 282 – 282]:

Таблиця 4.6

Обсяг та структура трансфертів з Державного до місцевих бюджетів [212]

Структура трансферту	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього трансфертів, млн грн, в т.ч.	16511,8	23361,1	34150,3	44655,9	59112,7	62182,1	77766,2	94885,0	124459,6
Усього трансфертів	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Дотація вирівнювання	7365,4	11082,5	17036	18581,5	28810,4	33356,3	43640,4	43629,9	51649,9
структура, %	44,6%	47,4%	49,9%	41,6%	48,7%	53,6%	56,1%	46,0%	41,5%
Субвенція з соціального захисту населення	5254,7	6092,3	7966,6	15240,9	18279,6	22792,5	29799,7	36022,0	42705,5
структура, %	31,8%	26,1%	23,3%	34,1%	30,9%	36,7%	38,3%	38,0%	34,3%
Інші трансферти	3891,7	6186,3	9147,7	10833,5	12022,7	6033,3	4326,1	15233,1	30104,2
структура, %	23,6%	26,5%	26,8%	24,3%	20,3%	9,7%	5,6%	16,1%	24,2%

Джерело: складено за даними [212]

- дотація вирівнювання у структурі трансфертів займає лівову частку, найбільші показники – у 2010 р. (56,1 %) (табл. А.6 додатку А). Така значна частка дотації вирівнювання свідчить про необхідність з боку держави забезпечувати необхідний та приблизно однаковий рівень соціально-економічного розвитку регіонів, тому що територіальні одиниці мають різні можливості та природні, історичні умови.

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

- субвенція із соціального захисту населення складає у структурі трансфертів у 2012 р. 34,3 %. Субвенція із соціального захисту має важливе значення у функціонуванні органів місцевого самоврядування, вона забезпечує виконання місцевими бюджетами соціальних програм та ефективне надання суспільних послуг населенню на всій території країни.

Значна доля дотацій вирівнювання, що мають нецільовий характер, з *одного боку*, є позитивним моментом для органів місцевого самоврядування, з *іншого* – вона не стимулює їх до активізації діяльності із підвищення використання потенціалу регіону.

Ще однією формою взаємодії між бюджетами різних рівнів є вилучення коштів. Розмір вилучень залежить від суми перевищення доходів над видатками.

Серед позитивних тенденцій та невирішених проблем у міжбюджетних фінансових потоках слід виділити такі (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Позитивні тенденції та невирішені проблеми у міжбюджетних фінансових потоках

Позитивні тенденції	Невирішені проблеми
1	2
тенденція зменшення частки дотації вирівнювання у структурі трансфертів	значна централізація бюджетної системи
	зниження частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті
	зростання видатків місцевих бюджетів до загальних видатків зведеного бюджету
	значна залежність регіонів від центру
збалансування дохідної та витратної частин бюджетів різних рівнів	поступова втрата самостійності місцевих бюджетів відносно розпорядження бюджетними коштами
	невідповідність обсягів доходів і видатків місцевих бюджетів
покриття витрат соціальної спрямованості	втрати при нераціональних фінансових потоках бюджетних коштів
	значна доля трансфертів з Державного бюджету
забезпечення принципу соціальної справедливості	зростання дотаційних бюджетів
	зменшення бюджетів-донорів

1	2
підвищення самостійності органів місцевого самоврядування у розпорядженні нецільовими трансфертами	невідповідність між видатками місцевих бюджетів та джерелами їх фінансування
	дестимулюючий вплив трансфертів переважно неякісне виконання делегованих повноважень через брак коштів
пропорційність міжбюджетних трансфертів та кількості наявного населення	превалювання дотацій над цільовими субвенціями
	недосконалість визначення розміру дотацій вирівнювання

Джерело: розроблено автором

Етап 4. Дослідження перерозподілу міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету між регіонами України та відповідність їх рівню соціально-економічного розвитку.

Актуальними проблемами сьогодення в досягненні національної конкурентоспроможності є зміцнення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, серед яких на особливу увагу заслуговує досягнення їх фінансової самодостатності.

Соціально-економічний розвиток регіону лежить в площині відносин «центр-регіон», що передбачає узгодження інтересів суб'єктів всіх рівнів та забезпечення дієвого механізму міжбюджетних відносин, які в Україні мають низку невирішених проблем.

Однією з проблем є надмірна централізація державного управління регіональним розвитком, однак стійкий соціально-економічний розвиток регіонів вимагає раціонального сполучення централізації та децентралізації функцій.

Значна фінансова залежність місцевих бюджетів від Державного. Доля трансфертів у доходах місцевих бюджетів в 2000 р. становила 28,9 %, в 2005 р. – 47,3 %, в 2011 р. – 53,7 % [212]. Така ситуація ставить під загрозу фінансову незалежність регіонів та не стимулює місцеві органи самоврядування до збільшення доходів і посилення економічного потенціалу.

Міжбюджетні трансферти служать інструментом фінансового вирівнювання соціально-економічного становища регіонів. Цей бюджетний інструмент приводить, з *одного боку*, до зниження фінансової самостійності регіонів, з *іншого* – до їхньої підтримки в забезпеченні соціальних гарантій населенню територій України.

Отже перегляду підлягає їх структура, що має відповідати вимогам фінансового забезпечення функцій органів місцевого самоврядування та зниження нецільового розміру державної підтримки – дотацій вирівнювання.

Спостерігається поступове збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів, що повністю відповідає тенденціям розподілу обсягів ВВП на душу населення за цей період. При цьому обсяги ВВП є значно більшими за міжбюджетні трансферти. Винятком є значення 2009 р., де ці показники нижче порівняно з 2008 р. Це обумовлено дефіцитом фінансових ресурсів держави внаслідок світової фінансової кризи. У 2012 р. середній обсяг трансфертів на душу населення за регіонами збільшився на 30 % у порівнянні з аналогічним показником 2011 р., що свідчить про те, що органи місцевого самоврядування не здатні самостійно вирішувати питання тільки за рахунок власних коштів, і про істотне зростання фінансової залежності багатьох регіонів від коштів Державного бюджету. Аналіз темпів росту показників ВВП та міжбюджетних трансфертів за досліджуваний період свідчить про значно швидше зростання показників міжбюджетних трансфертів, аніж обсягів ВВП (окрім 2011 р., коли темпи росту ВВП у розрахунку на душу населення перевищили аналогічний показник по міжбюджетним трансфертам). Така різниця між темпами росту в 2001 – 2012 рр. складала 2,72 – 44,8 %. У 2012 р. темп росту міжбюджетних трансфертів розрахунку на душу населення перевищив аналогічний показник по ВВП на 23,98 %.

Переважаючі темпи росту міжбюджетних трансфертів над відповідними темпами зростання обсягів ВВП є негативною тенденцією, оскільки постійне збільшення міжбюджетних трансфертів свідчить про зменшення здатності органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати завдання за рахунок власних коштів.

Співвідношення рівнів дотацій вирівнювання та вилучених коштів (рис. 4.12) [212] свідчить про недосконалість міжбюджетних відносин та

неможливість органів місцевого самоврядування забезпечити якісне виконання функцій, що на них покладено.

Дотація вирівнювання та кошти, що передаються до Держбюджету, млн грн

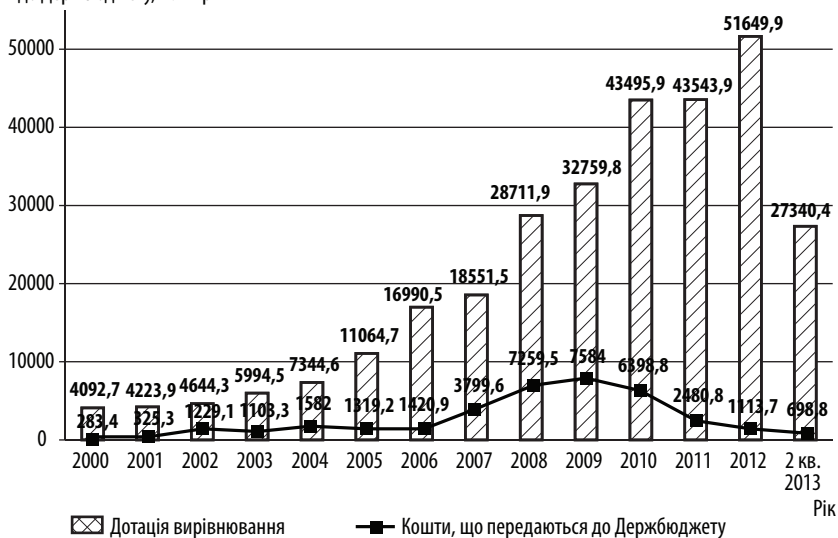

Рис. 4.12. Співвідношення дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету за 2000 – 2012 рр.

Джерело: складено за даними: [212]

Розмір коштів, що підлягають вилученню з місцевих бюджетів до Державного характеризується нестабільністю. Так, незважаючи на зменшення у 2007 – 2009 рр. кількості бюджетів-донорів, спостерігається збільшення вилучень, що свідчить про значне навантаження на ці регіони та, відповідно, відбивається на погіршенні соціально-економічних показників, що проявляється у різкому зниженні вилучених коштів у 2010 – 2012 рр.

Також спостерігається відрив дотацій вирівнювання за регіонами та їх рівнем соціально-економічного розвитку (див. табл. 2.5 Розділу 2 монографії).

Отже, виникає складність у фінансовому забезпеченні розвитку регіонів та необхідність урахування рівня соціально-економічного розвитку кожного регіону, рівень його податкового потенціалу при формуванні міжбюджетних відносин.

За матеріалами звітів Міністерства фінансів про виконання Державного бюджету за відповідний рік (рис. 4.13) слід спостерігати перевищення видатків Державного бюджету над видатками та стрімке зростання за короткий проміжок часу сум міжбюджетних трансфертів [28; 212].

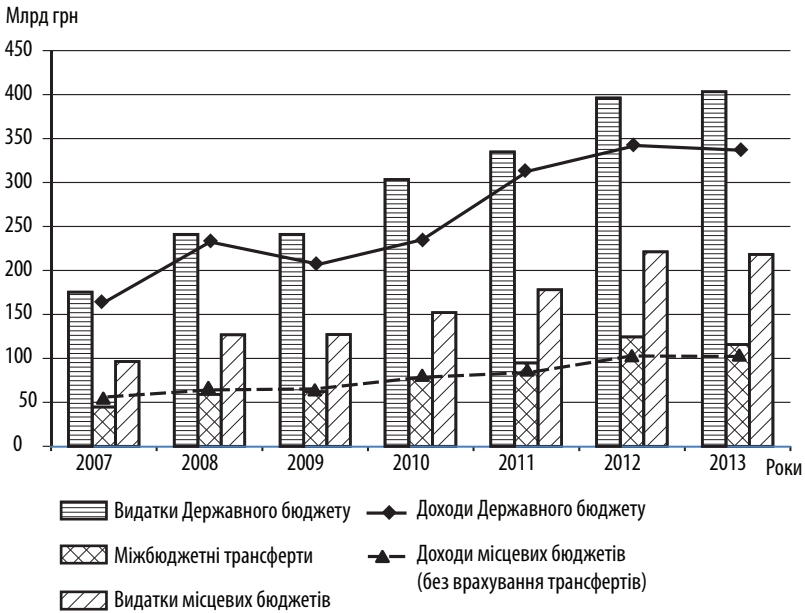

Рис. 4.13. Динаміка бюджетних показників за 2007 – 2013 роки

Джерело: складено за даними [212]

Дана тенденція свідчить про наявність певних проблем у податково-бюджетній сфері, що полягає у збільшенні видатків Державного бюджету порівняно зі зниженням його доходів, збільшення міжбюджетних трансфертів більшими темпами, розмір яких перевищує видатки місцевих бюджетів.

До негативних тенденцій слід віднести:

- відсутність прямого зв'язку обсягів міжбюджетних трансфертів з податковим навантаженням на економічно активне населення;
- фінансова залежність регіонів від коштів Державного бюджету;
- недостатність власних податкових надходжень для покриття видатків місцевих бюджетів;
- значний обсяг міжбюджетних трансфертів тощо.

Отже, нерівномірність розвитку регіонів України обумовлює необхідність застосування різних напрямів державної підтримки регіонального розвитку, в тому числі на основі удосконалення податково-бюджетних відносин між центром та регіонами. Кожен регіон держави має власну інфраструктуру, потенціал та особливість, тому лише з їх урахуванням можна досягти узгодженості місцевого і національного інтересів.

На *рис. 4.14* представлено основні умови для стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України на основі реформування податково-бюджетних відносин.

Таким чином, механізм податково-бюджетних відносин має:

- сприяти підвищенню ефективності формування потенціалу соціально-економічному розвитку регіонів;
- стимулювати зацікавленість місцевих органів влади до саморозвитку регіонів;
- враховувати потенціал регіонів.

4.3. Зміцнення фінансової самодостатності регіону на основі реформування податково-бюджетних відносин

Сталий розвиток національної економіки залежить від низки факторів, які впливають на ефективність державного регулювання, показники соціально-економічного розвитку регіонів, позицію держави на міжнародній арені. Одним із внутрішніх факторів є державне регулювання у сфері регіонального розвитку. Ефективне управління даним фактором дозволяє зміцнити позиції регіонів для забезпечення конкурентоспроможності дер-

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

жави, раціонального використання бюджетних ресурсів та стратегічного потенціалу регіонів.

Тенденції розвитку податково-бюджетних відносин в Україні, що було проаналізовано у попередніх розділах монографії, свідчать про наявність низки проблем у забезпеченні сталого регіонального розвитку, що підлягають вирішенню.

Рис. 4.14. Перелік основних умов для стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України на основі реформування податково-бюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

Міністерство фінансів розробило пропозиції щодо внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України в частині децентралізації фінансів, зміцнення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування [125].

Розроблена Міністерством фінансів модель побудови фінансового забезпечення місцевих бюджетів передбачає радикальні зміни до підходів формування дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів, визначення засад трансфертної політики та організації міжбюджетних відносин [212].

Головними завданнями нової моделі міжбюджетних відносин Міністерство називає забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів, самостійне, незалежне формування та затвердження місцевих бюджетів, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій, скасування механізму вилучення коштів до Державного бюджету [125].

Досягнення цієї мети потребує розробки та обґрунтування теоретико-методичного забезпечення удосконалення системи міжбюджетних відносин, що має базуватися на методичному підході (рис. 4.15).

Методичний підхід щодо удосконалення системи міжбюджетних відносин має складатися з чотирьох блоків, кожен з яких включає послідовність етапів.

До *підготовчого блоку* входять визначення мети, критеріїв ефективності міжбюджетних відносин.

Аналітичний блок базується на проведенні діагностики діючої системи міжбюджетних відносин, оцінки відповідності діючої системи міжбюджетних відносин обраним критеріям ефективності міжбюджетних відносин.

Забезпечуючий блок передбачає виявлення напрямів удосконалення міжбюджетних відносин з урахуванням вітчизняного та світового досвіду регулювання міжбюджетних відносин, визначення методів, інструментів удосконалення міжбюджетних відносин та визначення їх ефективності тощо.

Заключний блок – формування раціонального інструментарію та законодавчого забезпечення – формують етапи з моделювання результатів застосування інструментів та вибір найбільш доцільних, розробки та об-

РОЗДІЛ 4. Податково-бюджетні аспекти формування потенціалу саморозвитку регіонів України

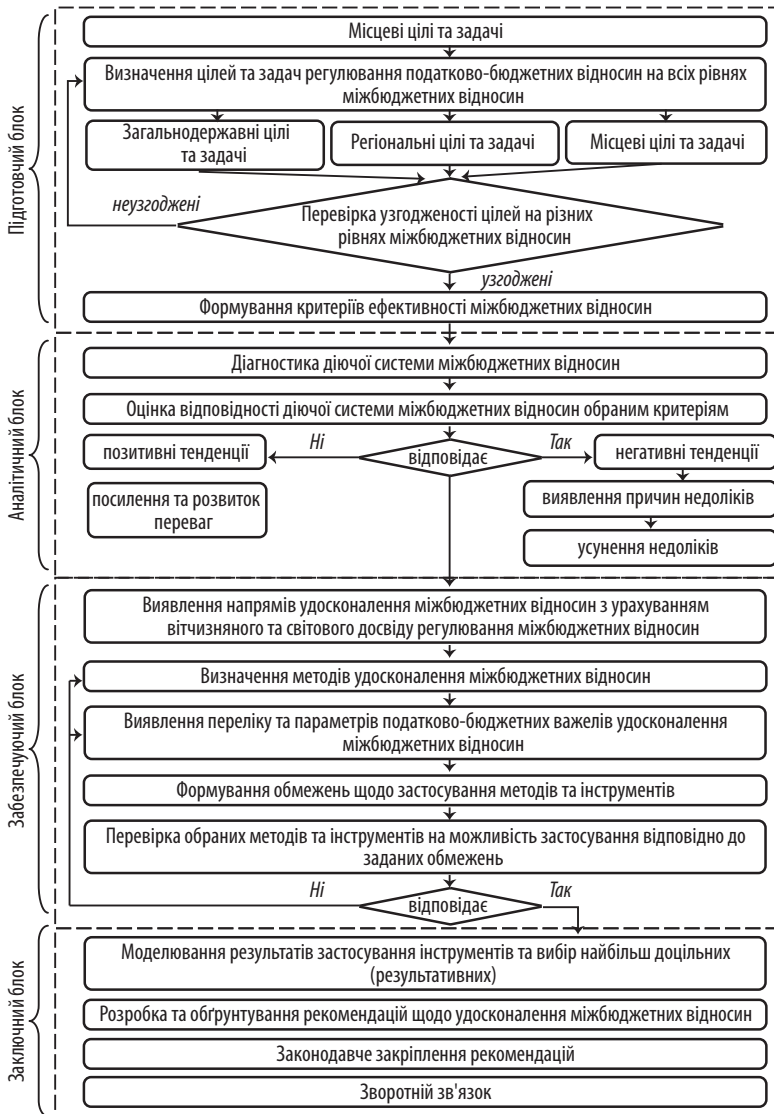

Рис. 4.15. Методичний підхід щодо удосконалення системи податково-бюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

ґрунтування рекомендацій щодо удосконалення міжбюджетних відносин, їх законодавчого забезпечення та зворотного зв'язку.

На першому етапі методичного підходу визначається загальна мета. Невід'ємною складовою будь-якого механізму, процесу з удосконалення є цільова компонента. Без встановлення мети заходу неможлива розробка та організація його ефективного протікання.

При цьому загальній меті мають бути підпорядковані та розроблені цілі та завдання для всіх рівнів системи та суб'єктів.

В запропонованому методичному підході головною метою є удосконалення системи міжбюджетних відносин. Для її досягнення необхідно сформулювати цілі та задачі для суб'єктів всіх рівнів міжбюджетних відносин: загальнодержавні, регіональні, місцеві цілі та задачі.

До цілей державного рівня можна віднести: забезпечення збалансованості доходів і видатків бюджетів всіх рівнів; підвищення рівня соціально-економічного розвитку; законодавче врегулювання питань, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів; забезпечення фінансової самостійності регіонів; збалансування інтересів щодо наповнення та виконання бюджетів між державою та органами місцевого самоврядування; надання рівних фінансових можливостей щодо зміцнення соціально-економічного розвитку регіонів.

До цілей регіонів слід віднести: забезпечення сталого соціально-економічного розвитку всіх районів і міст, що входять до складу певного регіону; забезпечення виконання видатків, запланованих на певний бюджетний період; раціональне використання фінансових ресурсів; підвищення рівня збалансованості місцевих бюджетів за рахунок власних коштів; створення належних умов для створення, стимулювання розвитку та функціонування підприємств; посилення інвестиційної привабливості регіону.

На місцевому рівні можна виділити такі цілі: виконання видатків переважно за рахунок власних коштів; забезпечення стабільності та своєчасності надходжень до відповідного бюджету; забезпечення ефективного функціонування підприємств; зміцнення джерел, за рахунок яких забезпечуються надходження до місцевих бюджетів.

Визначені цілі мають бути підпорядковані загальній меті та бути узгоджені на всіх рівнях міжбюджетних відносин. У разі неузгодженості цілей

та задач регулювання податково-бюджетних відносин, вони підлягають перегляду та коригуванню. Основними умовами результативності методичного підходу є узгодженість цілей всіх рівнів міжбюджетних відносин та їх ієрархічна підпорядкованість на всіх рівнях (рис. 4.16).

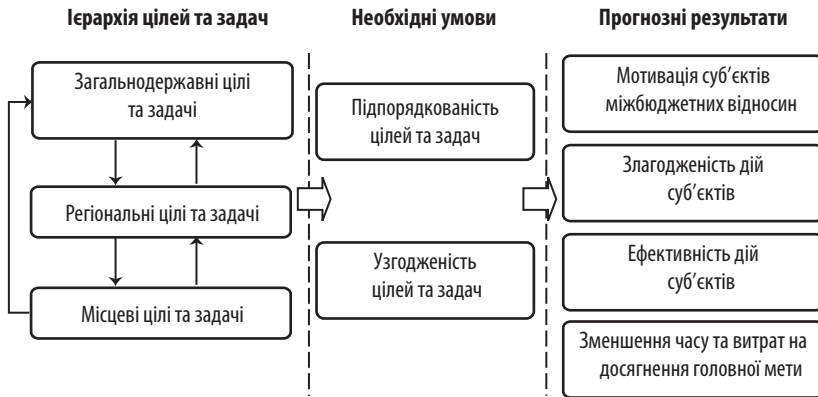

Рис. 4.16. Узгодженість цільової компоненти методичного підходу з реформування податково-бюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

Узгодженість цільової компоненти механізму регулювання податково-бюджетних відносин є передумовою злагодженої співпраці суб'єктів міжбюджетних відносин на всіх рівнях ієрархії для досягнення головної мети.

При досягненні узгодженості цілей і задач у сфері міжбюджетних відносин на всіх рівнях слід переходити до формування критеріїв ефективності міжбюджетних відносин.

Критерій (грецьк. *criterion*) – це показник, на підставі якого формується оцінка якості економічного об'єкта, процесу, мірило такої оцінки [274].

До основних критеріїв ефективності міжбюджетних відносин слід віднести:

- підвищення рівня фінансової незалежності (самозабезпеченості) регіонів;
- рівень зростання дохідної частини місцевих бюджетів;
- частка цільових субсидій у структурі міжбюджетних трансфертів;

- частка дотацій вирівнювання у структурі міжбюджетних трансфертів;
- співвідношення цільової (субсидії) та нецільової (дотації вирівнювання) складових міжбюджетних трансфертів;
- зниження кількості залежних від центрального бюджету регіонів;
- частка податкових надходжень, неподаткових доходів і дотацій у доходах відповідних бюджетів;
- частка регіонів-донорів;
- частка регіонів-реципієнтів;
- рівень соціально-економічних показників регіонального розвитку;
- розмір та структура втрат від міжбюджетних потоків бюджетних коштів;
- рівень використання стратегічного (економічного, податкового) потенціалу регіону;
- рівень зростання нових робочих місць у регіоні;
- рівень зростання інноваційно-інвестиційної активності в регіоні тощо.

Наступним блоком методичного підходу виступає діагностика діючої системи міжбюджетних відносин, що дозволяє простежити тенденції міжбюджетних відносин в Україні, їх динаміку та результати на конкретний період часу (рис. 4.17).

Діагностика починається з визначення її напрямів. Стосовно діагностики тенденцій діючої системи міжбюджетних відносин основними напрямками та індикаторами дослідження слід вважати такі:

- аналіз законодавчого забезпечення міжбюджетних відносин, що дозволяє виявити цілі, спрямованість кожного нормативно-правового акту у сфері міжбюджетних відносин та їх взаємозв'язок та узгодженість між собою, виділити переваги та недоліки від внесення змін у законодавчу базу та оцінити наслідки для податково-бюджетних відносин між центром та регіонами;
- оцінка податкових джерел формування місцевих бюджетів дозволяє проаналізувати структуру, достатність, ефективність податкових надходжень, дослідити динаміку надходжень місцевих податків

Рис. 4.17. Складові діагностики тенденцій діючої системи податково-бюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

і зборів, вивити ті податки, що найбільш впливають на формування дохідної частини бюджету, виявити вади у формуванні бюджетів та напрями раціоналізації їх структури та розміру;

- оцінка видатків місцевих бюджетів – аналіз видатків місцевих бюджетів (розмір, структура), їх частка у ВВП, розподіл областей України за рівнем видатків на одну особу та співвідношення з рівнем соціально-економічного розвитку;
- оцінка відповідності рівня податкового навантаження видатковій частині Державного і місцевих бюджетів полягає у визначенні податкового навантаження на економічно активне населення, співвідношення податкових надходжень та видаткової частини Державного і місцевого бюджетів;

- дослідження рівня розподілу міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету між регіонами, що полягає у дослідженні структури міжбюджетних трансфертів за основними напрямками, динаміки обсягів трансфертів у розрахунку на душу населення в регіонах, порівнянні рівня ВВП та розміру міжбюджетних трансфертів; відповідності дохідної і видаткової частин місцевих бюджетів, виявити переваги та недоліки застосування міжбюджетних трансфертів;
- аналіз міжбюджетних фінансових потоків дозволяє визначати частку трансфертів у доходах місцевих бюджетів за періодами, що аналізуються, взаємовідносини між Державним та місцевими бюджетами, виділити області, що переважають за окремими складовими трансфертів тощо;
- аналіз зв'язку між рівнем соціально-економічного розвитку регіонів та податково-бюджетними показниками, що передбачає дослідження тенденції соціально-економічного розвитку регіонів, їх динаміки, відповідності рівню фінансової забезпеченості регіонів тощо.

Серед методів діагностики тенденцій діючої системи міжбюджетних відносин слід виокремити аналіз статистичної інформації, кластерний аналіз, графічний метод, моделювання та ін.

Після виявлених тенденцій міжбюджетних відносин слід проводити оцінку відповідності діючої системи міжбюджетних відносин обраним критеріям ефективності.

У разі невідповідності критеріям виокремлюються негативні тенденції у міжбюджетних відносинах, виявляються їх причини та розробляються напрями усунення існуючих проблем.

Окрім наявних проблем у податково-бюджетних відносинах слід враховувати й потенційні загрози, що можуть бути сформовані під впливом різноманітних факторів та витікати з недосконалої системи законодавчого, організаційного тощо забезпечення міжбюджетних відносин (рис. 4.18).

Забезпечуючий блок методичного підходу включає виявлення напрямів удосконалення міжбюджетних відносин з урахуванням вітчизняного та світового досвіду регулювання міжбюджетних відносин (рис. 4.19).

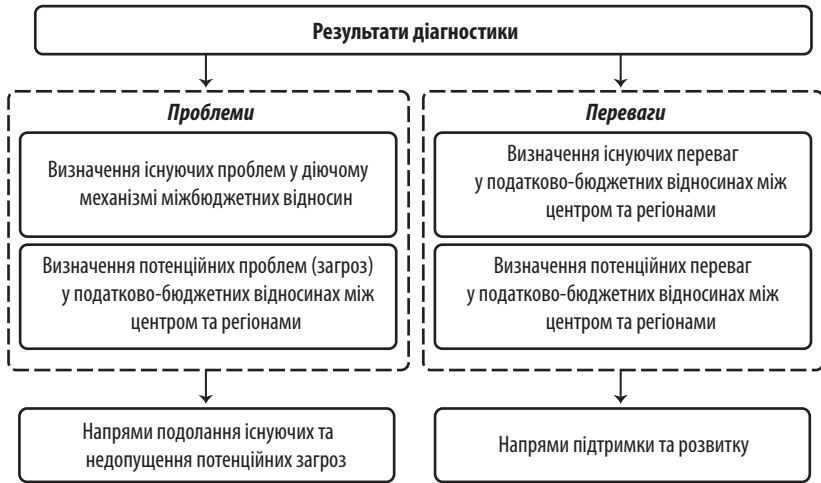

Рис. 4.18. Проблеми та переваги діючої системи міжбюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

Рис. 4.19. Особливості вибору напрямів удосконалення податково-бюджетних відносин

Джерело: авторська розробка

Серед переліку можливих альтернативних напрямів удосконалення податково-бюджетних відносин слід виділити:

- основані на вітчизняному досвіді (у 2 розділі монографії було проведено аналіз тенденцій податково-бюджетних відносин, де окрім проблем було виокремлено й переваги діючої системи, які слід поліпшувати);
- основані на світовому досвіді (у 2 розділі монографії аналізувалися форми, методи, інструменти, що застосовуються іншими країнами в межах регіонального розвитку (в том числі податково-бюджетні), які слід враховувати при розробці напрямів удосконалення податково-бюджетних відносин).

Однак не всі альтернативи, що було ефективно застосовано у закордонних країнах, матимуть аналогічно позитивний результат і при реформуванні міжбюджетних відносин в Україні. При цьому слід враховувати форму державного устрою країн, державні пріоритети розвитку, особливості адміністративно-територіального устрою та ін.

Наступний етап полягає у визначенні методів удосконалення міжбюджетних відносин, до яких слід віднести: метод відсоткових відрахувань; метод надання фінансової допомоги місцевим бюджетам на основі формульного підходу; програмно-цільовий метод тощо.

Для вибору групи методів слід зважити переваги та недоліки кожного з методів та особливості їх застосування. В якості методів слід використовувати SWOT-аналіз.

Відповідно до обраних методів необхідно сформувати можливі переліки та параметри податково-бюджетних важелів удосконалення міжбюджетних відносин.

Раціональну структуру податкових надходжень до місцевих бюджетів слід обґрунтовувати на основі сценарного підходу та імітаційного моделювання.

Однак часткове закріплення загальнодержавних податків за місцевими бюджетами вирішує лише незначну частину проблеми фінансового забезпечення регіонів, тому також необхідно перерозподіляти повноваження між

ланками влади щодо регіонального розвитку, а саме надання більших повноважень місцевим органам влади у вирішенні економічних питань та ін.

Формування обмежень щодо застосування методів та інструментів виступає у якості наступного етапу методичного підходу.

Світова практика налічує низку методів та інструментів регулювання міжбюджетних інструментів, однак з урахуванням ситуаційного підходу слід зауважити, що в залежності від конкретного періоду часу і впливу множини факторів до конкретної країни іноді неможливе їх застосування повністю, або частково.

Тому слід сформувані обмеження щодо застосування методів та інструментів регулювання міжбюджетних відносин, які мають відсіювати нецільні інструменти.

До таких обмежень слід віднести: особливості законодавства; адміністративно-територіальний устрій держави; форму державного устрою; розмір та стан бюджету; ресурсний потенціал регіону тощо.

Отже на наступному етапі проводиться перевірка обраних методів та інструментів на можливість застосування відповідно до заданих обмежень.

У разі невідповідності встановленим обмеженням, слід переглянути сукупність методів та інструментів, що було обрано. У випадку відповідності – здійснюється перехід до наступного блоку методичного підходу – заключному.

Заключний блок передбачає визначення ефективності запропонованих напрямів, методів, інструментів удосконалення податково-бюджетних відносин та відстеження їх при реалізації конкретних заходів.

Першим етапом даного блоку є моделювання результатів застосування інструментів та вибір найбільш доцільних (результативних). Обрані альтернативи інструментів з різними параметрами мають бути перевірені на практиці конкретних регіонів, або груп регіонів з визначеними репрезентантами групи (наприклад, на основі моделювання визначаються варіанти закріплення податку на прибуток та ПДВ для різних кластерів регіонів України та раціональні параметри даного закріплення).

Розробка та обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення міжбюджетних відносин – наступний етап методики, що заснований на розробці

конкурентних рекомендації щодо виявлених на початку переваг та проблем у податково-бюджетній сфері відносин між центром та регіонами.

Запропоновані напрями удосконалення податково-бюджетних відносин матимуть не тільки теоретико-методичний, а й практичний результат та ефективність тільки за умови законодавчого закріплення рекомендацій. При цьому слід наводити діючу редакцію пункту, який пропонується коригувати, нову його редакцію та очікувані результати від внесених змін.

Важливим етапом у заключному блоці методичного підходу є зворотній зв'язок. На цьому етапі здійснюється вимір та оцінка наслідків рішення або зіставлення фактичних результатів з прогнозними.

Зворотний зв'язок, тобто надходження даних про те, що відбувалося до і після реалізації розроблених заходів з удосконалення податково-бюджетних відносин, дозволяє скоригувати їх на початкових стадіях без негативних наслідків. Контрольними точками мають виступати індикатори макроекономічного та регіонального розвитку на базі статистичної інформації, що акумулюється в Державній службі статистики, Міністерстві доходів і зборів тощо.

Отже, запропонований методичний підхід, який полягає у послідовних діях з виявлення переваг та проблем у сфері податково-бюджетних відносин, та реалізація заходів відносно подолання проблем і підтримки та розвитку переваг дозволять розробити конкретні рекомендації щодо законодавчого врегулювання ідентифікованих проблем та забезпечити стійке соціально-економічне зростання в країні в цілому та її регіонах.

Розробка напрямів удосконалення фінансової політики регіонального розвитку з урахуванням вимог європейських стандартів, конкретних рекомендацій щодо реформування податково-бюджетних відносин між центральними та регіональними органами влади, а також їх законодавче закріплення дозволить поступово вирішити важливу науково-практичну проблему зміцнення фінансової самодостатності регіонів та в цілому сприяти соціально-економічному розвитку регіонів України.

Запропоновані заходи удосконалення фінансової політики, які спрямовані на мотивацію регіональних і місцевих органів влади до саморозвитку на засадах поступового переходу на принципи фіскального федералізму, дозволять сформуванню стратегічний вектор плідної взаємодії між центром

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров М. Я. Формування бюджетної політики економічного зростання / М. Я. Азаров // *Фінанси України*. – 2006. – № 4. – С. 38 – 45.
2. Азрилиян А. Н. Большой экономический словарь / Под редакцией А. Н. Азрилияна. – М.: «Институт новой экономики», 1999. – 706 с.
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
4. Алексеев И. В. Финансовые потоки и направления совершенствования фискальной политики / Налогообложение: проблемы науки и практики: [монография] / Под ред. проф. Иванова Ю. Б. – Х.: ФЛП Либуркина Л. М.; ИД «ИНЖЕК», 2009. – 296 с.
5. Алексеев С. Г. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов // *Проблемы современной экономики*. – 2009. – № 2(30).
6. Алексеев І. В. Інноваційний розвиток підприємств регіону та його фінансове забезпечення / І. В. Алексеев, С. В. Паранчук, О. С. Червінська // *Регіональна економіка*, 2012. – № 2 (64). – С. 99 – 108.
7. Амоша О. І. Регулювання регіонального розвитку в Україні / О. І. Амоша В. П. Вишневський, А. І. Землянкін // *Економіка України*. – 2006. – № 1. – С. 45 – 59.
8. Антонова М. А. Социокультурный потенциал Вологодской области: возможности оценки / М. А. Антонова // *Гуманитарные научные исследования*. – 2013. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2013/03/2532>
9. Асадчев В. М. Трансферти в системі міжбюджетних відносин: Монографія / В. М. Асадчев. – К., 2003. – 189 с.
10. Бабінова О. Забезпечення самодостатності територіальних громад як необхідна умова сталого місцевого та регіонального розвитку / Олена Бабінова // *Вісник Національної академії державного управління. Регіональне управління та місцеве самоврядування*. – 2009. – № 1 (17). – С. 122 – 129.

11. Бавико О. Є. Теоретико-методологічні основи розвитку регіонального економічного простору / О. Є. Бавико // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1140>

12. Бажал Ю. М. Знаннева економіка – економіка конкурентоспроможності / Ю. М. Бажал // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К. : Б-ка інформ. сус-ва, 2004. – С. 219 – 224.

13. Бак Н. А. Оцінка джерел фінансування потреб розвитку територій / Н. А. Бак // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 16 – 19.

14. Баркова О. М. Роль програм підвищення продуктивності і застосування кластерних технологій в формуванні стратегії соціально-економічного розвитку сходу Росії і створенні нової моделі національної економіки / О. М. Баркова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fepc.info/docs/FEPc-Rol-proizvoditelnosti-Khabarovsk.doc

15. Башинський Т. В. Рівень життя населення: огляд методик оцінки / Т. В. Башинський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (43). – С. 232 – 234.

16. Беляев М. И. Самоорганизация / М.И. Беляев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.milogiya2007.ru/samoorg01.htm>

17. Беленький П. Ю. Фактори і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіону : Наук. доп. / [П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула, Н. І. Гомольська, В. І. Шевченко-Марсель, О. А. Добрянська]; за ред. П. Ю. Беленького; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2005. – 145 с.

18. Беленький П. Ю. Організаційно-економічні механізми посилення конкурентоспроможності регіону (методичні рекомендації) / відп. ред. д. е. н., проф. П. Ю. Беленький. – Львів, 2006. – 39 с.

19. Беленький П. Ю. Формування транскордонних ринків України / П. Беленький, В. Шевченко-Марсель, О. Другов. – Львів : Інститут регіональних досліджень, 2003. – 289 с.

20. Бережная И. В. Типология регионов, как основной аспект регионалистики / И. В. Бережная, О. Д. Стефанюк // Экономика и управление. – 2007. – № 2. – С. 81–86.

21. Бібік Н.В. Моделі регіонального розвитку: теоретичні аспекти й особливості використання [Електронний ресурс] / Н. В. Бібік. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/2.pdf

22. Блауг М. 100 великих економістів после Кейнса / М. Блауг. – СПб.: Економікус, 2009. – 384 с.

23. Богорад О. Д. Регіональна економіка: словник-довідник / О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка, М. В. Підмогильний; за ред. М. В. Шадмогильного. – К.: НДІСЕП, 2004. – 231 с.

24. Бойко А. О. Науково-методичний підхід до оцінки фінансового потенціалу регіонів України / А. О. Бойко, А. В. Височина // економічна теорія та методологія управління. Вісник Української академії банківської справи. – 2013. – № 1(34). – С. 17 – 23.

25. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.299.ru/word.php?id=13025>

26. Бондарук Т. Г. Механізм фінансового забезпечення функцій органів місцевого самоврядування / Т. Г. Бондарук // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №8(122). – С. 250 – 258.

27. Борейко В. І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку (теорія, методологія, проблеми) : монографія / В. І. Борейко. – Рівне : НУВГП, 2008. – 379 с.

28. Брикова І. В. Детермінанти міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів в глобальному економічному просторі / І. В. Брикова // Міжнародна економічна політика. – 2007. – № 7. – С. 5 – 33.

29. Брикова І. В. Теоретичні основи міжнародної конкурентоспроможності регіонів / І. В. Брикова // Економіка та підприємництво. – 2006. – № 17. – С. 61 – 70.

30. Бровинська Н. Демократизація та регіональні аспекти трансформації в Україні // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 725 – 756.

31. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку: [монографія] / П. Т. Бубенко. – Х.: НТУ «ХПІ», 2002. – 316 с.

32. Бубенко П. Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку: Монографія / П. Т. Бубенко. – Х.: НТУ «ХПІ», 2002. – 316 с.

33. Булаєв І. П. Формування структури промисловості індустріального міста за критеріями підвищення якості життя населення та інвестиційної привабливості / І. П. Булаєв, Н. Ю. Брюховецька, О. А. Богуцька // Прометей. – 2013. – № 1. – С. 45 – 49.

34. Бухаріна Л. М. Стратегічний підхід до управління соціально-економічним розвитком регіону / Л. М. Бухаріна // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 36 – 38.

35. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. Т. 4. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша, С. С. Гасанов, М. Я. Дем'яненко; Н.-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2004. – 364 с.

36. Бюджетний кодекс України від 05.02.2012 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20120205>

37. Бюджетний моніторинг: Аналіз використання бюджету за січень-березень 2012 року / [І. Ф. Щербіна, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2012. – 83 с.

38. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [І. Ф. Щербіна, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ) впровадження, USAID. – К., 2013. – 73 с.

39. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-червень 2013 / [І. Ф. Щербіна, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ) впровадження, USAID. – К., 2013. – 72 с.

40. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік [І. Ф. Щербіна, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2014. – 80 с.

41. Бюджетний моніторинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua>

42. Василенко В. М. Інституційні умови ефективного використання регіональних ресурсів : монографія / В. М. Василенко, В. А. Кучко ; наук. ред. В. М. Василенко ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 196 с.

43. Василенко В. Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы / В. Н. Василенко, О. Ю. Агафоненко, В. Е. Будяков. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 363 с.

44. Василенко В. Н. Экономическое развитие регионов: сходство и различие / В. Н. Василенко, В. Ю. Медведь, Т. М. Савельева. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 219 с.

45. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник для студ. екон. спец. вищ. закладів освіти [текст] / О. Д. Василик. – 4-те вид., доп. – К. : НІОС, 2003. – 411 с.

46. Вахненко Т. П. Роль науково-технічної і промислової політики держави у формуванні нової моделі національної конкурентоспроможності / Т. П. Вахненко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 15 – 21.

47. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації: монографія / Ірина Михайлівна Вахович. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.

48. Великий таумачний словник української мови / Укл. В. Т. Бусель. – К.: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

49. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>

50. Габа М. І. Управлінська стратегія регіонального розвитку / М. І. Габа // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 45 – 47.

51. Гаджиев Ю. А. Зарубежные новые теории регионального роста и развития / Ю. А. Гаджиев // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://koet.syktsu.ru/vestnik/2008/2008-2/3/3.htm>

52. Ганін В. І. Методологія соціально-економічного дослідження : навч. посібн. / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

53. Герасимчук З. В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук, Л. А. Ковальська. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 243 с.

54. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм становлення інноваційного потенціалу регіону: Монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Куцай. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 216 с.

55. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.

56. Герасимчук З. В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону: Монографія / З. В. Герасимчук, І. С. Кондіус.– Луцьк: Надстир'я, 2010. – 412 с.

57. Герасимчук З. В. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації : Монографія / З. В. Герасимчук, О. М. Лютак. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 188 с.

58. Горетов И. Н. Принципы и факторы, определяющие формирование регионального финансового механизма / И. Н. Горетов // Финансы, денежное обращение и кредит. 2010. – № 10(71). – С. 230 – 235.

59. Голікова-Тінтулова Н. В. Інтелектуальний капітал як фактор конкурентоспроможності економіки України / Н. В. Голікова-Тінтулова // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 3. – С. 68 – 77.

60. Голікова Т. В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика / Т. В. Голікова . – К. : НАДУ, 2007. – 296 с.

61. Голиков А. П. Стратегия регионального развития европейский контекст : Монография / А. П. Голиков, Н. А. Казакова ; Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина. – Х. : Экограф, 2008. – 180 с.

62. Головихин С. А. Формирование теоретических подходов к региональным экономическим исследованиям на основе выявления содержания понятия «конкурентоспособность региона / С. А. Головихин, Е. А. Не-

живенко // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.science-education.ru/105-7101

63. Гончаренко М. В. Бюджетне регулювання розвитку депресивних регіонів [Електронний ресурс] / М. В. Гончаренко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/02.pdf>

64. Грабар М. В. Концепції регіонального розвитку: від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій / М. В. Грабар // матеріали V Международной научно-практической Интернет-конференции «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (21 – 22 декабря 2012 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/20121221/4_grabar.htm

65. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг ; 3-е изд. – М.: Гос-й ун-т. – Высш. школа экон. – 2003. – 494 с.

66. Грузд М. В. Методичні підходи до аналізу та оцінки інтеграційного потенціалу транскордонного регіону / М. В. Грузд // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 50 – 52.

67. Грушницька Г. В. Бюджетна політика місцевих органів влади як фактор підвищення конкурентоспроможності регіонів / Г. В. Грушницька, Т. М. Рубенок // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 55 – 58.

68. Грядовой Д. И. Концепции современного естествознания. Структурный курс основ естествознания : учебн. пособ. в схемах, определениях и таблицах / Д. И. Грядовой. – М. : Центр юридической литературы. – «Щит», 2001. – 284 с.

69. Гудзь П. В. Аналіз підходів до економіко-математичного моделювання інвестиційного потенціалу запорізького регіону / П. В. Гудзь, Д. В. Мовіли // Держава та регіони Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 4 (73) – С. 44 – 50.

70. Гуров О. М. Таксономічний аналіз регіонів України за показниками смертності населення / О. М. Гуров, П. М. Замятін, Н. А. Дубровіна,

С. В. Рихлік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gero.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/4735/1/>

71. Гур'янова Л. С. Моделювання збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів / Л. С. Гур'янова. – Бердянськ : ФООП Ткачук О. В., 2013. – 406 с.

72. Гутман, Т. В. Управление региональной экономикой / Т. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 176 с.

73. Данилишин Б. М. Продуктивні сили економічних регіонів України / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, О. В. Горська. – К.: Нічлава, 2000. – 520 с.

74. Данилов И. П. Конкурентоспособность регионов России (теоретические основы и методология) : Монография / И. П. Данилов. - М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – 229 с.

75. Дегтярьова І. О. Механізми управління конкурентоспроможністю регіону: сутність та місце у системі механізмів управління державою [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/4/06.pdf>

76. Дегтярьова І. О. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління [Текст] / І. О. Дегтярьова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : наук. журн. – 2010. – № 4. – С. 141 – 148.

77. Дейкин А. А как у них? Межбюджетные отношения за рубежом / А. Дейкин // Российская Федерация сегодня. – 2002. – № 3. – С. 28 – 35.

78. Демків О. Новий методичний підхід до розподілу міжбюджетних трансфертів на основі формульного підходу / О. Демків // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 148 – 154.

79. Деретування економіки: проблеми та перспективи: Монографія / [М. О. Кизим, Ю. Б. Іванов, В. А. Зінченко та ін.] ; під заг. ред. М. О. Кизи-ма і Ю. Б. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 288 с.

80. Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети : Монографія / за ред. проф. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

81. Державна Стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року від 6.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п#n11>

82. Державне регулювання економіки / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 440 с.

83. Діяльність державної податкової служби України за 2000 – 2011 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua>

84. Долішній М. І. Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: Монографія / М. І. Долішній, П. Ю. Беленський, Н. І. Гомольська. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 248 с.

85. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 513 с.

86. Дорогов Н. И. Совершенствование государственного управления хозяйством региона в условиях многообразия форм собственности / Н. И. Дорогов. – Иваново: ИВГУ, 1998. – 269 с.

87. Доронина М. С. Технология социально-экономических научных исследований (схемы и примеры): учеб. пособ. / М. С. Доронина, Д. Г. Михайленко, А. А. Полубедова. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2013. – 184 с.

88. Дугінець Г. В. Показники оцінки рівня розвитку експортного потенціалу регіону / Г. В. Дугінець, Г. В. Кучерявенко // Економічний простір. – 2012. – № 68. – С. 68 – 73.

89. Дудов Д. А. Теория эндогенного экономического роста и региональное развитие / Д. А. Дудов // Управление экономическими системами. Электронный научный журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uecs.ru/regionalnaya-ekonomika/item/362-2011-03-25-13-27-18>

90. Економічна енциклопедія : у 3 т. (за ред. С. В. Мочерного). – К. : «Академія», 2002. – Т. 3. – С. 361.

91. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. акад. НАН України В. М. Гейця]. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.

92. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный : около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ, 2010. – 699 с.

93. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf

94. Європейські принципи державного управління / [пер. з англ. О.Ю. Куленкової]. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 52 с.

95. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – 2-ге вид. – К. : Наукова думка, 2000. – 344 с.

96. Жданович Т. Г. Влияние производственной структуры на формирование экономической стратегии регионального развития : на примере Саратовской области : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. эк. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством : региональная экономика» / Т. Г. Жданович. – Саратов, 2002. – 1 с.

97. Жернова Н. А. Теоретические основы разработки механизма формирования экономики знаний в ресурсодобывающем регионе / Н. А. Жернова, Е. Е. Жернов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2013/10/Н.А.-Жернова-Е.Е.-Жернов.pdf>

98. Жияєва Н. М. Механізм підвищення конкурентоспроможності регіону в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Н. М. Жияєва // Всеукраїнський науково-виробничий журнал. Сталій розвиток економіки Регіональна економіка – С. 124 – 128. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_1/124.pdf

99. Жук М. В. Регіональна економіка / М. В. Жук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 415 с.

100. Забедюк М. С. Формування та реалізація стратегії ендогенно орієнтованого розвитку регіону : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Мирослава Сергіївна Забедюк. – Луцьк, 2011. – 20 с.

101. Зайцева Л. М. Регіональне управління: навч. посіб. / [Л. М. Зайцева, С. М. Серьогін, Н. Й. Коніщева та ін.]; за заг. ред. Л. М. Зайцевої. – Дніпропетровськ : ДФ УАДУ, 2000. – 240 с.

102. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. – 87 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_FINAL_1.pdf

103. Заславская Т. И. Социальная трансформация Российского общества: деятельно-структурная концепция / Т. И. Заславская. – М. : Изда-во «Дело», 2002. – С. 53–55.

104. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2008. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2008 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 76 с. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/reports/ukraine/2008>

105. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2009. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2009 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 231 с. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/reports/ukraine/2009>

106. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2010. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2010 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 163 с. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/reports/ukraine/2010>

107. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2011 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 202 с. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/reports/ukraine/2011>

108. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2012. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2012 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 208 с. – Режим доступу: www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf

109. Звіт про Конкурентоспроможність регіонів України 2013. Назустріч економічному зростанню та процвітання. – Фонд «Ефективне управління», Всесвітній Економічний Форум, 2013 [Електронний ресурс]. – Опубліковано Фондом «Ефективне Управління». – 234 с. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf

Іванова О. Ю. Зміцнення фінансової самодостатності регіону на основі реформування податково-бюджетних відносин / О. Ю. Іванова // Податкова реформа в Україні: досвід, реалії та перспективи: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 15 листопада 2013 р.). – Донецьк, ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського, 2013. – Т1. – С. 46 – 50.

110. Іванова О. Ю. Концептуальний підхід до регулювання податково-бюджетних відносин / О. Ю. Іванова // Збірник наукових праць Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка Формування ринкової економіки в Україні. – Вип 29. – Ч.1, 2013. – С. 203 – 211.

111. Іванова О. Ю. Методичні аспекти оцінки дієвості реалізації політики дерегулювання економіки / О. Ю. Іванова, Т. М. Чечетова-Терашвілі // Економічні перспективи України та світу [текст]: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 – 21 вересня 2013 р. // Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів: ВД «Гельветика», 2013. – С. 136 – 139.

112. Іванова О. Ю. Методичні аспекти побудови механізмів податкового та бюджетного стимулювання розвитку реального сектору економіки / О. Ю. Іванова, О. Є. Найденко // Національні фінансові системи в умовах глобалізації: тенденції та перспективи розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 16 – 17 листопада 2012 р.). – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2012. – С. 21 – 23.

113. Іванова О. Ю. Напрями забезпечення фінансової самодостатності регіону / О. Ю. Іванова // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – (м. Харків, 22 – 23 травня 2014 р.). – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – С. 113 – 117.

114. Іванова О. Ю. Напрями удосконалення податково-бюджетних відносин між центром та регіонами / О. Ю. Іванова // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – (м. Харків, 25 – 26 вересня 2014 р.). – НБУ, 2014. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

115. Іванова О. Ю. Особливості бюджетного стимулювання розвитку реального сектору економіки / О. Ю. Іванова // Бізнес Інформ, – 2012. – № 9. – С. 77 – 80.

116. Іванова О. Ю. Особливості бюджетного стимулювання розвитку реального сектору економіки / О. Ю. Іванова // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (м. Харків, 15 – 16 листопада 2012 р.). – Х. : ФОРМ Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2012. – 212 с.

117. Іванова О. Ю. Особливості процесів дерегулювання економіки України // О. Ю. Іванова, Т. М. Чечетова-Терашвілі // «Сучасні проблеми та механізми фінансового управління» Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12 – 13 грудня, 2013). – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2013. – С. 522 – 526.

118. Іванова О. Ю. Оцінка дієвості дерегуляційних процесів в Україні / О. Ю. Іванова, Т. М. Чечетова-Терашвілі // Бізнес Інформ. – 2014. – № 1. – С. 47 – 51.

119. Іванова О. Ю. Податково-бюджетні аспекти стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів / О. Ю. Іванова // Фінансова стратегія економічного розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ялта 1 – 6 жовтня 2013 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2013. – С. 71 – 76.

120. Іванова О. Ю. Податково-бюджетний інструментарій стимулювання регіонального розвитку / О. Ю. Іванова // Тези доповідей. Електронний додаток до матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (м. Харків, 23 – 24 травня 2013 р.). – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. – С. 152 – 155.

121. Іванова О. Ю. Розмежування податкових та бюджетних механізмів стимулювання реального сектору економіки / О. Ю. Іванова О. Є. Найденко // Стан і проблеми оподаткування в умовах економічних перетворень : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 23 – 24 листопада 2012 р.). – Донецьк, ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського, 2012. – С. 66 – 69.

122. Інвестиційна політика в Україні: досвід, проблеми, перспективи / [О. Є. Кузьмін, М. Г. Чумаченько, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський та ін.] : Монографія. – Донецьк : Юго-Восток, 2003. – 292 с.

123. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / [С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук та ін. ; за ред. С. О. Білої]. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.

124. Інформаційне агентство УНІАН. У Мінфіні розповіли, як буде виглядати децентралізація бюджетної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/936786-u-minfini-rozpovili-yak-bude-viglyadati-detsentralizatsiya-byudjetnoji-sistemi.html>

125. Иванец Г. И. Конституционное право России: энциклопедический словарь / Г. И. Иванец, И. В. Калинин, В. И. Червонюк; Под общ. ред. В. И. Червонюка. – М. : Юрид. лит., 2002. – 432 с.

126. Иванов Ю. Б. К вопросу о государственной поддержке региональной конкурентоспособности / Ю. Б. Иванов, О. Ю. Иванова // Управление экономическими системами: актуальные проблемы экономической интеграции, модернизации, конкурентоспособности и устойчивого развития: сборник научных трудов по материалам очно-заочной науч.-практ. конф. (г. Чита, 16 – 18 мая 2013 г.). – Чита: ЗабГУ, 2013. – С. 179 – 184.

127. Иванова О. Ю. Влияние налогово-бюджетных отношений на социально-экономическое развитие регионов: пример Украины / О. Ю. Иванова // Материалы международной научно-практической конференции «Экономическая политика: на пути к новой парадигме» 15 Друкеровские чтения. В 2-х томах. Том 2 / Под ред. Нижегородцева, А. И. Тихонова, Н. В. Финько. – (г. Москва, 5 – 6 июня 2013 г.). – М. : Из-во «Доброе слово», 2013. – С. 222 – 227.

128. Иванова О. Ю. Налоговые аспекты дерегулирования экономики Украины / О. Ю. Иванова, Т. М. Чечетова-Терашвили // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. – № 4 (8) 2013. – С. 11 – 14.

129. Иванова О. Ю. Налогово-бюджетные инструменты обеспечения конкурентоспособности регионов: разграничение сфер применения / О. Ю. Иванова // Науковий вісник Національного Університету дер-

жовної податкової служби України (економіка, право) №1(60). – 2013. – С. 80 – 86.

130.Иванова О. Ю. Налогово-бюджетные аспекты финансовой безопасности региона / О. Ю. Иванова // Устойчивое развитие российских регионов: от Таможенного союза к Евразийскому : материалы XI Международной научн.-практ. конф. по проблемам экономического развития в современном мире. – (г. Екатеринбург, 18 – 19 апреля 2014 г.). – Екатеринбург : УрФУ, 2014. – С. 130 – 135.

131.Иванова О. Ю. Налогово-бюджетные факторы устойчивого развития региона / О. Ю. Иванова // Устойчивое развитие: общество и экономика: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 290-летию Санкт-Петербургского государственного университета / Ред. колл.: А. В. Воронцовский (отв. ред.), О. Л. Маргания, С. А. Белозеров [и др.]. – (г. СПб., 23 – 26 апреля 2014 г.). – СПб. : Нестор-История, 2014. – С. 197 – 198.

132.Иванова О. Ю. Подход к оценке взаимосвязи бюджетных показателей с уровнем социально-экономического развития регионов / О. Ю. Иванова, А. С. Головня // Приоритетные направления социально-экономического развития Байкальского региона и Востока России в условиях глобальных и региональных вызовов: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Улан-Удэ, 20- – 22 июня 2013 г.). – Улан-Удэ: Издательство Бурят. гос. ун-та, 2013. – С. 157 – 166.

133.Иванова О. Ю. Факторы обеспечения устойчивой конкурентной позиции региона / О. Ю. Иванова // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. 2014. – № 3. – С. 95 – 104.

134.Игнатенко Н. Т. Природно-ресурсный потенциал территории: Географический анализ и синтез / Н. Т. Игнатенко, В. П. Руденко. – К. : Вища школа, 1986. – 362 с.

135.Игнатьева Е. Д. Методология анализа потенциала саморазвития региональных социально-экономических систем / Е. Д. Игнатьева, О. С. Мариев, А. Е. Ширманова // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 3 (184). – Экономика. Вып. 24. – С. 64 – 68.

136.История менеджмента: учеб. пособие / под. ред. Д. В. Валового. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 256 с.

137. Їжак О. Принцип субсидіарності ЄС і межі його застосування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/185.htm>

138. Казюк Я. М. Моделі державного управління міжбюджетними відносинами у розвинених країнах світу: уроки для України / Я. М. Казюк // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/Kaz_s.pdf

139. Калашнікова Л. М. Регіональні фінанси: суть, зміст і оцінка (методологічний аспект) // Наукові праці МАУП / Вип. 9: Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України. – 2003. – С. 48 – 50.

140. Калюжна Н. Г. Ресурсна концепція трактування потенціалу в економіці: сутність та обмеження у застосуванні / Н. Г. Калюжна // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 108 – 114.

141. Карасев М. Н. Налоговая политика и правовое регулирование налогообложения в России / М. Н. Карасев. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 224 с.

142. Карпухно І. Механізм міжбюджетних відносин в Україні / І. Карпухно // Наука молода. – 2003. – № 1. – С. 12 – 14.

143. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти: Монографія / В. Ю. Керецман. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.

144. Кизим Н. А. Политика дерегулирования и региональное развитие / Н. А. Кизим, О. Ю. Иванова // Материалы II Всероссийского симпозиума по региональной экономике. Т.1. Направления и проблемы развития современной теории и методологии региональной экономики. Современная государственная региональная политика. – Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2013. – С. 39-41.

145. Кизим М. О. Промислова політика та кластеризація економіки України : [монографія] / М. О. Кизим. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 304 с.

146. Кіреєва О. Б. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>

147. Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці [Електронний ресурс] / О. С. Кіро // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010 – № 38. – С. 72–83. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2010_38/38/72-83.pdf

148. Клітинський Ю. С. Формування і оцінка бюджетного потенціалу регіону / Ю. С. Клітинський // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2014. – № 1(208). – С. 49 – 53.

149. Клочко С. Н. Региональный менеджмент устойчивости экономической системы / С. Н. Клочко, Н. С. Школина // Балтийский экономический журнал. – 2010. – № 1(3) – С. 63-72.

150. Клочков В. А. Определение природно-ресурсного потенциала территории как элемент оптимизации природопользования / В. А. Клочков // Территориальная организация общества и управления в регионах. – Воронеж, 1986. – С. 107 – 109.

151. Ковалев М. Развитие инновационного потенциала регионов Республики Беларусь / М. Ковалев, А. Шашко // Вестник ассоциации белорусских банков. – 2007. – №3. – С. 13 – 33.

152. Ковалевська А. В. Визначення місця стратегії соціально-економічного розвитку регіону серед обов'язкових компонентів стратегічного управління / А. В. Ковалевська, О. Г. Балог // Економіка і регіон № 5 (36) – 2012. – ПолтНТУ. – С. 29 – 34.

153. Коваленко Е. Региональная экономика и управление / Е. Коваленко, Г. Зинчук, С. Кочеткова. – СПб.: Питер, 2008. – 288 с.

154. Ковальська Л. Л. Концептуальні підходи до забезпечення конкурентоспроможності регіону в умовах переходу на інноваційну модель розвитку / Л. Л. Ковальська // Економіка і регіон. – 2011. – № 2 (29). – С. 59 – 62.

155. Ковальська Л. Л. Інструменти державного регулювання конкурентних відносин регіонів держави / Л. Л. Ковальська. // Зб. наук. пр. «Економічні науки». – Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Вип. 4 (15). – Луцьк: ЛНТУ, 2007. – С. 143 – 155.

156. Ковальчук В. Особливості функціонування державного управління регіональним розвитком у США / В. Ковальчук // «Ефективність

державного управління» Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 36. – С. 37 – 44.

157. Ковтун О. І. Організаційно-економічні альтернативи забезпечення конкурентоспроможності регіональних господарських систем / О. І. Ковтун // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.12. – С. 207 – 219.

158. Козоріз М. Проблеми розвитку бюджетного федералізму в Україні / М. Козоріз, Г. Возняк // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 1. – С. 108 – 115.

159. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования [Текст] / Н. Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 335 с.

160. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2006. – 672 с.

161. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток: Монографія / [Ю. Б. Іванов, О. Ю. Іванова, П. А. Орлов, С. П. Орлов]. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.

162. Концепція державної регіональної політики : затв. Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 983.

163. Концепція державної регіональної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>

164. Коритько Т. Ю. Формування організаційно-економічного механізму сталого розвитку регіону / Т. Ю. Коритько // Економіка і регіон № 6 (37) – 2012. – С. 25 – 29

165. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять / О. Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 57 – 61.

166. Костирко Л. А. Механізм формування стратегії фінансової забезпеченості регіону / Л. А. Костирко, Ю. С. Клітинський // Часопис економічних реформ. – 2013. – № 3 (11). – С. 62 – 69.

167. Котов Д. В. Оценка инновационного развития национальной экономики / Д. В. Котов // Актуальные проблемы экономики и управления: мат. междунар. науч.-практ. конф. (Москва, апрель, 2011). Т.1. – М.: РИОР, 2011. – С. 29 – 33.

168. Кравченко В. Фінанси місцевого самоврядування в Україні // В. Кравченко // Вісн. Укр. акад. держ. управління при Президентові України. – 2011. – № 2. – С. 87–95.

169. Криниця С. Зміцнення фінансової бази місцевого та регіонального самоврядування / С. Криниця // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 38 – 47.

170. Кругман П. Пространство: последний рубеж / П. Кругман // Пространственная экономика, 2005. – № 3. – С. 121 – 126.

171. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М., 1998. – 847 с.

172. Крючкова І. Світові методології оцінювання конкурентоспроможності економіки / І. Крючкова, В. Дубровський // Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань: колективна монографія / Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ); за наук. ред. Ю. В. Полунєєва. – К.: ТОВ «Інжиніринг», 2007. – С. 24 – 36.

173. Кудревич С. М. Основні елементи регіонального збалансованого розвитку / С. М. Кудревич // Матеріали XXI Міжнародної наук.-практ. конф. «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 108 – 109.

174. Кузнецова О. В. Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования / О. В. Кузнецова. – М.: Едиториал УРСС, 2007. – 304 с.

175. Кузьменко Л. М. Методологічні основи управління розвитком потенціалу регіону / Л. М. Кузьменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 139 – 146.

176. Кузьмин Д. И. Конкурентоспособность региона и ее факторы (на примере Красноярского края) / Д. И. Кузьмин, А. А. Соколовский // Вестник Томского государственного университета, 2012 – № 356. – С. 135 – 139.

177. Курмаев П. Ю. Теоретичні основи регіонального розвитку / П. Ю. Курмаев // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. С. І. Дем'яненко. – 2008. – Вип. 21. – С. 3–9.

178. Лапаева М. Г. Регион как пространственная социально-экономическая система государства / М. Г. Лапаева, С. П. Лапаев // Вестник ОГУ №8 (144), 2012. – С. 133 – 143.

179. Лега Н. Ю. Особливості міжбюджетних відносин у контексті прийняття бюджетного та податкового кодексів / Н. Ю. Лега // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – С. 290 – 292 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Sre/2012_1/290.pdf

180. Легкоступ І. І. Теоретичні та практичні аспекти видатків місцевих бюджетів України в сучасних умовах / І. І. Легкоступ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.ncstu.ru/articles/vak>

181. Лексин В. Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М. : Изд-во «УРССР», 2000. – 193 с.

182. Лисюк О. М. Моделювання регіонального розвитку економіки перехідного періоду : автореф. дис. ... канд. екон. наук / О. М. Лисюк. – Хмельницький, 2005. – 23 с.

183. Лігоненко Л. О. Засади оцінки економіко-технологічного потенціалу регіону / Л. О. Лігоненко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 38 – 52.

184. Луніна І. О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи України / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 3 – 12.

185. Любченко О. М. Формування механізму економічної самодостатності регіону / О. М. Любченко // Збірник наукових праць «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України». – 2008. – Вип. 23. – С. 45 – 54.

186. Ляпина І. Р. Факторы, влияющие на управление развитием региона / И. Р. Ляпина // Нучные записки ОрелГИЭТ. – 2011. – № 2(4). – С. 27 – 31.

187. Малиновський В. Регіональний рівень України: підходи до реформування / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного

управління. Регіональне управління та місцеве самоврядування. Том 1. – 2009. – С. 148 – 156.

188. Мамонова В. В. Державна регіональна політика: проблеми формування правової бази / В. В. Мамонова // Суспільна політика. – С. 59 – 67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/2/03.pdf>

189. Маниліч М. І. Трансформація регіонального економічного механізму / М. І. Маниліч. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2004. – 164 с.

190. Манцуров І. Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни: Монографія / І. Г. Манцуров. – К. : КНЕУ, 2006. – 392 с.

191. Матвієнко П. В. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів / П. В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2006. – № 12. – С. 66 – 71.

192. Мельник В. М. Перспективи нарощування власних доходів місцевих бюджетів / В. М. Мельник, Є. Ю. Балічев // Фінансовий механізм сприяння розвитку регіонів [Текст] : матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квітня 2010 р.). – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 160 с.

193. Мельник Л. М. Регіональна фінансова політика та напрямки її вдосконалення / Л. М. Мельник, В. Л. Дума. – С. 137-147. – Сайт бібліотеки Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2012_

194. Мигаль В. Д. Теорія і методика наукової творчості : навч. посіб. / В. Д. Мигаль. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 424 с.

195. Микула Н. А. Міжтериторіальне і транскордонне співробітництво: [моногр.] / Н. А. Микула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 39 с.

196. Михайличенко А. О. Соціально-економічний розвиток регіону та його ресурсне забезпечення (на матеріалах Чернігівської області): автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.10.01 / А. О. Михайличенко [Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України]. – К., 2006. – 20 с.

197. Мілевська Т. С. Оцінка інноваційної активності регіону / Т. С. Мілевська // Бізнес Інформ. – 2012. – № 4. – С. 104 – 107.

198. Місцеве самоврядування в Україні: стан і перспективи розвитку: [аналітична доповідь] / за заг. ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2009. – 62 с.

199. Молчанова М. Ю. Критерии саморазвития регионов как основа формирования межбюджетных отношений / М. Ю. Молчанова // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 6. – С. 131 – 135.

200. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів (січень – серпень 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sotsialno-ekonomichniiRozvitokRegioniv>

201. Мороз О. В. Удосконалення методології ідентифікації та управління розвитком регіонів за економічними критеріями / О. В. Мороз // О. В. Мороз, А. Р. Руда, І. О. Мороз // *Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг територій: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.)*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 136 – 137.

202. Налогово-бюджетные аспекты регионального развития: Монография [Иванов Ю. Б., Майбуров И. А., Иванова О. Ю. и др.], под. общ. ред. Ю. Б. Иванова. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2013. – 344 с.

203. Наркізов М. М. Реалізація ефективної регіональної політики в Україні / М. М. Наркізов // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. – 2011. – № 34. – С. 408 – 411.

204. Некрасов Н. Н. Региональная экономика: Монография / Н. Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1978. – 382 с.

205. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов М.: Изд-во: Русский язык; Издание 11-е. – 1975. – 846 с.

206. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / *Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова*. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.

207. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення: Монографія / Кол. авт.; За ред. д. е. н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 608 с.

208. Осипов В. М. Формування політики конкурентоспроможності регіону на принципах саморозвитку / В. М. Осипов, О. А. Єрмакова // *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2011 рік, випуск 2 (42). – С. 78 – 81.

209. Основы Европейской хартии местного самоуправления. Методическое пособие / Европейская сеть учебных заведений по подготовке кадров для местных и региональных властей. – М., 1999.

210. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 г. : монография: [Кол-в авторов]. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2010. – 528 с.

211. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

212. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

213. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

214. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

215. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>

216. Офіційний сайт ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oecd.org/redirect/home/0.2987.en_2649_201185_1_1_1_1_1_1_00.html

217. Оцінка результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 червня 2011 року №650 (зі змінами), станом на 22.11.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economy-zt.info/files/ec-reg/reiting_650_9mis2013.pdf

218. Павлюк А. Щодо застосування механізмів стимулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс] / А. Павлюк. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/November/10.htm>

219. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі / В. Панова // Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1022>

220. Пасека С. Р. Соціально-трудоий потенціал регіону: оцінка стану з позицій потреб модернізації економіки регіону / С. Р. Пасека // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2012. – № 1 (13). – С. 120 – 127.

221. Пельтек А. В. Розвиток регіональної промислової політики держави : теорія, методологія, механізми : [монографія] / А. В. Пельтек. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.

222. Петкова А. О. Конкурентоспроможність українських регіонів: економічний та соціальний складники / А. О. Петкова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки РОЗДІЛ І. Міжнародні економічні відносини. 11, 2009. – С. 10 – 14.

223. Печаткин В. В. К вопросу оценки потенциала саморазвития региона / В. В. Печаткин, Д. Г. Кофанов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anrb.ru/isei/cf2006/d896.htm>

224. Пирожков С. Проблеми реалізації транзитного потенціалу України у контексті розширення ЄС і формування ЄЕП / С. Пирожков, Д. Преїгер, І. Малярчук // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 4 – 9.

225. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (редакція від 08.07.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

226. Подгорный В. В. Государственное регулирование хозяйственной деятельности регионов : состояние, проблемы, перспективы : монография / В. В. Подгорный. – Донецк. : ВІК, 2009. – 463 с.

227. Показники виконання Зведеного бюджету України за 2011 – 2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

228. Политика. Толковый словарь [Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др.]. – М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». Общая редакция: д.э.н. Осадачая И.М., 2001. – 387 с.

229. Полозенко Д. В. Фінансова система України і бюджетний процес: сутність та шляхи їх удосконалення // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 18 – 25.

230. Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке / М. Попов – 3-е изд. М. : «ИНФРА-М», 1907. – 287 с.

231. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці: Монографія / В. А. Поповкін. – К. : Наукова думка, 1993. – 219 с.

232. Портер М. Э. Конкуренция [Текст] / М. Э. Портер ; пер. с англ. О. Л. Пелявского и др. - М. : Вильямс, 2005. – 608 с.

233. Портер М. Международная конкуренция / Портер М.; [пер с англ.] / под. ред. В. Д. Щетинина. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

234. Поченчук Г. М. Проблеми забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів України / Г. М. Поченчук // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та брендінг території: проблеми регіонального розвитку» (5 – 6 жовтня 2012 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 153 – 155.

235. Презентація «Стратегія реформ – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/31305.html>

236. Приходько В. П. Інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів: теорія і методологія : монографія / В. П. Приходько. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 318 с.

237. Приходченко Л. Л. Принципи державного управління як теорія інструмент забезпечення ефективності / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ХарРІДУХ. : Вид-во ХарРІ НАДУ Магістр, 2009. – Вип. 2 (36). – С. 50 – 60.

238. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 6.08.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>

239. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 860. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 26. – Ст. 1881.

240. Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій Постанова Кабінету Мі-

ністрів України від 9.06.2011 р. № 650 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/650-2011-p>

241. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 8.09.2005 № 2850-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40. – Ст. 2529.

242. Про центральні органи виконавчої влади Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

243. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліськогоекonomічного району): Монографія / За ред. М. І. Карліна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин.держ. ун-ту ім. Лесі України, 2006. – 332 с.

244. Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_FINAL_1.pdf

245. Пушак Я. Я. Суть та напрями використання бюджетного потенціалу регіону / Я. Я. Пушак // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 1. – С. 102 – 106.

246. Пушкарь А. И. Основы научных исследований и организация научно-исследовательской деятельности: Учебное пособие / А. И. Пушкарь, А. В. Потрашкова. – Х.: ИД «ИНДЭЕ», 2008. – 280 с.

247. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-139329.html?page=5>

248. Реанович Е. А. Смысловые значение понятия «потенциал» / Е. А. Реанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://research-journal.org/featured/smyslovye-znachenie-ponyatiya-potencial/>

249. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України ; за ред. С. Максименка / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. – К. : Логос, 2000. – 171 с.

250. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.

251. Региональная политика стран ЕС / Центр европейских исследований ИМЭМО РАН ; ред. А. В. Кузнецов. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 230 с.

252. Региональная экономика: Учебник / Под ред. В. И. Видяпина и М. В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 666 с.

253. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. – Київський міжнародний інститут соціології, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/rejting_investiciynoyi_privablivosti_regioniv_2014_1.pdf

254. Реформування державного управління регіональним розвитком : стан, проблеми, перспективи / [С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 96 с.

255. Римашевская Н. М. Качества человеческого потенциала в условиях инновационной экономики / Н. М. Римашевская // Народонаселение. – 2009. № 3. – С. 16 – 29.

256. Розгон І. В. Особливості державної підтримки та стимулювання підвищення конкурентоспроможності регіонів України / І. В. Розгон // Міжнар. наук.-практ. конф. «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» », тези допов. – Х., 2012. – С. 179 – 183.

257. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. д. е. н. Б. Є. Кваснюка. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2003. – 424 с.

258. Романюк С. Регіональна політика в Україні – процес реформування / С. Романюк // Матеріали VIII всеукраїнських муніципальних слухань «Ресурси місцевого і регіонального розвитку: національний і міжнародний аспект» (м. Судак, 29 липня – 2 серпня 2002 року). – К. : Атіка-Н, 2003. – С. 287 – 306.

259. Рябушка А. Б. Міжбюджетні відносини у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону / А. Б. Рябушка // Економічний форум. Науковий журнал Луцького Національного технічного університету. – 2013. – №1. – С. 116 – 125.

260. Савельев Ю. В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике / Ю. В. Савельев. – Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010. – 516 с.

261. Сайт Підтримка політики регіонального розвитку в Україні. Аналітичний звіт «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.surdp.eu/news/Forum>

262. Свистун В. Децентралізація управління: переваги і недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/2211/1/Свистун.PDF>

263. Світлицька В. М. Принципи правового регулювання міжбюджетних в ідносин / В. М. Світлицька // Європейські перспективи № 1, 2011. – С. 142 – 147.

264. Семиноженко В. П. Новий регіоналізм / В. П. Семиноженко, Б. М. Данилишин. – К. : Наукова думка, 2005. – 160 с.

265. Сербина Г. М. Роль посилення впливу держави на інноваційну діяльність в Україні / Г. М. Сербина // Економіка та держава. – 2006. – № 2. – С. 20 – 23.

266. Сиденко В. Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвиток: українська модель / В. Р. Сиденко – К. : Фенікс, 2008. – Том 1. – 374 с.

267. Симкин Д. Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях [Електронний ресурс] / Д. Г. Симкин. – Режим доступу: http://www.vestnik.osu.ru/2010_8/20.pdf

268. Симоненко В. К. Регіони України: проблеми розвитку / В. К. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1997. – 262 с.

269. Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / Д. С. Синк ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. статья В. И. Данилова-Данильяна. – М. ;, 1989. – 109 с.

270. Сироткин С. Не путать федерализм с бюрократической централизацией [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrights.ru/text/b12/Chapter12.htm>

271. Скиба Л. Доходи місцевих бюджетів у забезпеченні повноважень органів місцевого самоврядування / Л. Скиба // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Вип. 17. – С. 128 – 133.

272. Скрипник Н. Є. Проблеми формування конкурентоспроможної та адаптивної регіональної економіки України [Електронний ресурс] / Н. Є. Скрипник. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20130214_econ/8_skripnik.htm

273. Словник економічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekonomiks.net.ua/Критерій/>

274. Словник української мови у 11 томах / І. Р. Вихованець, В. П. Градова, Г. Н. Демчик та ін. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – 918 с.

275. Слухай С. Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій. Монографія / С. Слухай. – К.: «АртЕк», 2002. – 288 с.

276. Соколовська А. М. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна та ін. – К.: Вид-во НДФІ, 2006. – 320 с.

277. Соколовська А. М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4 – 12.

278. Соціально-економічний розвиток регіону: механізми державного впливу : монографія / кер. авт кол. д. е. н., доц. О. П. Крайник; авт кол.: Г. С. Третяк, О. М. Чемерис, І. І. Козак. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 232 с.

279. Социально-экономический потенциал региона: монография / [О. Ф. Балацкий, О. М. Теліженко, Е. В. Лапин та ін.] ; под общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. – Сумы: Университетская книга, 2010. – 364 с.

280. Стадницький Ю. І. Напрямки вдосконалення механізму бюджетного регулювання в Україні / Ю. І. Стадницький, О. В. Лопатовська // Всеукраїнський науково-виробничий журнал Сталий розвиток економіки. – С. 247 – 251 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>

281. Статистичний збірник «Бюджет України – 2010». – К., 2011. – 291 с.

282. Статистичний збірник «Бюджет України – 2000». – К., 2001. – 344 с.

283. Статистичний збірник «Бюджет України – 2003». – К., 2004. – 297 с.

284. Статистичний збірник «Бюджет України – 2006». – К., 2007. – 301 с.

285. Статистичний збірник «Бюджет України – 2009 рік». – К., 2010. – 303 с.

286. Статистичний збірник «Регіони України 2013. – Ч II / за ред. Осауленка О. Г. – Київ. – ТОВ «Август Трейд». – 2013 – 783 с.

287. Статистичний збірник «Регіони України 2013. – Ч I; за ред. Осауленка О. Г. – Київ. – ТОВ «Август Трейд». – 2013 – 323 с.

Стеченко Д. М. Становлення політики регіонального розвитку в Україні / Д. М. Стеченко // Регіональні перспективи. – 1997.– №1. – С. 9 – 11.

288. Стратегічне дослідження регіонів України за допомогою SWOT-аналізу : кол. монографія / за ред. О. Л. Тоцької. – Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2013. – 179 с.

289. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року : монографія / А. Б. Аваков, В. С. Пономаренко, Н. А. Кизим и др. – Х. : ІД «ИНЖЭК», 2008. – 352 с.

290. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: підручн. для науковця / Ю. П. Сурмін. – К. : Навчально-методичний центр «Конкорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.

291. Тарангул Л. Л. Місцеві податки і збори в Україні та їх вплив на регіональний розвиток / Л. Л. Тарангул // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – № 2 (41), 2008. – С. 12–19.

292. Тарангул Л. Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика) : Монографія / Л. Л. Тарангул. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. – 286 с.

293. Татаркин А. И. Диалектика формирования и функционирования саморазвивающихся территориальных экономических систем // А. И. Татаркин, Д. А. Татаркин // Федерализм. – 2009. – № 4. – С. 77 – 98.

294. Татаркин А. И. Регион как саморазвивающаяся социально-экономическая система / А. И. Татаркин, С. В. Дорошенко // Экономика региона. – 2011. – № 1. – С. 15 – 23.

295. Татаркин А. И. Саморазвивающиеся регионы в экономической системе России / А. И. Татаркин, Д. А. Татаркин // Федератив. отношения и регион. социал.-экон. политика. – 2008. – № 11. – С. 4 – 10.

296. Татаркин А. И. Саморазвивающиеся регионы: макроэкономические условия и механизмы функционирования // Экономика, налоги, право. – 2008. – № 3. – С. 5 – 6.

297. Татаркин А. И. Саморазвивающиеся территориальные экономические системы: диалектика формирования и функционирования / А. И. Татаркин, Д. А. Татаркин // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика 2010. № 3 (184). Вып. 24. С. 5–12.

298. Теорії регіонального розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19750724/ekonomika/naukovi_pidhodi_regionalnogo_upravlinnya#72

299. Терещенко Г. В. Інноваційний фактор в контексті моделей розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Г.В. Терещенко // Ефективна економіка. – 2012. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1661>.

300. Тищенко О. М. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу / О. М. Тищенко. К.: ВНТУ, 2004. – 350 с.

301. Тищенко О. П. Економічні передумови та перспективи забезпечення саморозвитку регіонів України в сучасних умовах [Електронний ресурс] / О. П. Тищенко. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3119/1/Tishchenko%202.pdf>

302. Тлумачний словник української мови E-slovník [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovnik.com>

303. Токар В. Інституційні інструменти мобілізаційно-інноваційної національної моделі / В. Токар // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 1 (66). – С. 86 – 93.

304. Толковый словарь русского языка. Том I. ; под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2000. – 848 с.

305. Толковый словарь русского языка: В 4 т. – М.: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935 – 1940. Т. 3: П. Ряшка. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. – 1424 с.

306. Томарева-Патлахова В. В. Моделі регіонального розвитку в контексті економічних реформ / В. В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2013. – № 1 (70). – С. 76 – 80.

307. Третяк В. В. Экспортный потенциал региона при оценке возможностей регионального внешнеэкономического развития / В. В. Третяк // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12(66). – С. 110 – 117.

308. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку / В. В. Трофимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 33 – 37.

309. Уманець Т. В. Формування стратегій розвитку регіонів: методологічні проблеми / Т. В. Уманець, Л. С. Шаталова // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 3 (13). – С. 109 – 113.

310. Універсальний словник-енциклопедія : за ред. М. Поповича. – К. : «Тризна», 1999. – 1551 с.

311. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету: монографія / Кондусова Л. Ф., Нескородєва І. І., Алексеєнко І. І. та ін. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2011. – 268 с.

312. Усков И. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине: монография / И. В. Усков. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2012. – 452 с.

313. Факторы экономического роста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inventech.ru/lib/macro/macro-0021/>.

314. Фінансовий потенціал регіону: механізм формування та використання : Монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; за наук. ред. д. е. н., проф. М. А. Козоріз. – Львів, 2012. – 307 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»)

315. Філософський словник /За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид. І доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

316. Фінансовий механізм сприяння розвитку регіонів [Текст] : матер. наук.-практ. конф. (16 квітня 2010 р., м. Львів) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпечева, Л. В. Ходос ; Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України ; Всеукраїнське громадське об'єднання «Край» ; Національний університет «Львівська політехніка»; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 160 с.

317. Финансовая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.querywords.ru/financial-encyclopedia/e/endogenousgrowththeory>

318. Формирование конкурентоспособности в контексте регионального развития : монографія ; под. ред. академика НАН Украины Б. В. Буркинського. – Одесса : Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2009. – 334 с.

319. Харічков С. К. Фактори міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / С. К. Харічков, А. В. Дігіч // Економіка: реалії часу. Сучасні проблеми регіонального розвитку Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – С. 142 – 146. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>

320. Чабан В. Г. Державне стимулювання інноваційного процесу: зарубіжний досвід / В. Г. Чабан // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 5 (60). – С. 100 – 104.

321. Черкасов П. С. Регион как социально-экономическая система / П. С. Черкасов // Проблемы современной экономики, N 2 (46), 2013. – С. 212 – 214.

322. Чернявська Т. А. Можливості забезпечення фінансової самодостатності регіонів за рахунок використання потенціалу транспортно-комунікаційної системи / Т. А. Чернявська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 413 – 419.

323. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.

324. Шабров О. Ф. Разнообразие как фактор эффективности государственного управления / О. Ф. Шабров // Успехисовременного естествознания, 2004. – № 5. – Приложение 1. – С. 228 – 231.

325. Шаститко А. Е. Конкурентоспособность региона: содержание, факторы, политика / А. Е. Шаститко // Регион и регионализация, 2009, Выпуск №1(1). – С. 11 – 31.

326. Швець В. Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних трансфертів / В. Я. Швець // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 23 – 31.

327. Шевченко О. В. Фінансова самодостатність територій як пріоритет державної регіональної політики в Україні / О. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 149 – 156.

328. Шевчук А. В. Інформаційні технології в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону / А. В. Шевчук. НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 138 с.

329. Шеховцева Л. С. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания / Л. С. Шеховцева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 4(24). – С. 11 – 16.

330. Шнипер Р. И. Регион: экономические методы управления / Р. И. Шнипер. – Новосибирск : Наука, 1991. – 315 с.

331. Шуссман К. «Точки роста» в европейских городах / К. Шуссман // Евроград. – 2000. – № 12. – С. 54 – 57.

332. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України станом на 01.01.2013. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua>

333. Щомісячний моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України. Матеріали сайту Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ndc-ipr.com.ua/pages/1/semonitor.html>

334. Экономика. Толковый словарь. – М. : «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». Дж. Блэк. Общая редакция: д. э. н. Осадчая И. М. 2000. Словники та енциклопедії на Академіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/22071

335. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: Монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. И. Кубах, Е. В. Давискиба. – Х. : ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.

336. Экстенсивные и интенсивные факторы экономического роста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isachenko-na.ru/page252/page521/index.html>.

337. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socenc.ru>

338. Яремко Л. А. Конкурентоспроможність регіону в умовах глобалізації / Л. А. Яремко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 135 – 145.

339. Яровой Г. О. Европейский Союз для регионов: что можно и нужно знать российским регио-нам о ЕС / Г. О. Яровой, Е. В. Белокурова – СПб. : Норма, 2012. – 368 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/4920209/Европейский_союз_и_регионы_Что_можно_и_нужно_знать_регионам_России_о_ЕС

340. Bill Slee. Endogenous Development [Electronic source]. – Access mode: <http://ressources.ciheam.org>.

341. Bourdieu P. Le capital social : notes provisoires / P. Bourdieu // Actes Rech. Sci. Soc. – 1980. – Vol. 31. – P. 2 – 3.

342. Bourdieu P. The forms of capital / P. Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. – N. Y., 1985. – P. 245.

343. Cohesion Policy 2007-13. Commentaries and official texts. – P. 25.

344. Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. – Cambridge (MA), 1990. – 307 p.

345. Coleman J. Social capital in the creation of human capital / J. Coleman // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol.94. – P. 95 – 121.

346. Coleman J. The creation and destruction of social capital: implications for the law / J. Coleman // Notre Dame J. Law, Ethics, Public Policy. – 1988. – Vol. 3. – P. 375 – 404.

347. Cooper W. Handbook on Data Envelopment Analysis / Cooper W., Seifordl Z. J. – Kluwer Academic Publishers, 2004. – 249 p.

348. Costituzione Italiana [Electronic recourse] – Access mode : <http://costituzionerepubblicaitaliana.jimdo.com>

349. Dezentralisierung und Entwicklung [Electronic resource] / Swiss Agency for Development and Cooperation. – 2012. – Access mode : http://www.deza.admin.ch/ressources/resource_de_23615.pdf.

350. Do My Hein [Electronic source]. – Access mode: <http://www.grips.ac.jp/vietnam/VDFTokyo>.

351. European Commission. Regional policy [Electronic recourse] – Access mode : http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.cfm
352. Fredann J. Urbaniezention Planing and Naitional Development. – Beverly Hills, London, 1973. – 343 p.
353. Fukuyama F. Social capital and the global economy / F. Fukuyama // Foreing Affairs. – 1995. – № 74. – P. 52 – 58.
354. Fukuyama F. Trust : The social virtues and creation of prosperity / F. Fukuyama. – London, 1995. – P. 26.
355. Krugman P. Globalization and the inequality of nations / P. Krugman, A. Venabies // Quarterly Journal of Economics, 1995.
356. Krugman P. Increasing returns and economic geography // Journal of Political Economy. – 99. – 1991.- – P. 483–499.
357. Krugman P. The seamless word: a spatial model of international specialization and trade / P. Krugman, A. Venabies. Mineo, MIT, 1997.
358. Kuklinski Antoni R. Regional Information & Regional Planning / Antoni R. Kuklinski [Electronic source]. – Access mode: <http://www.amazon.co.uk/Regional-Information-Planning-R-Kuklinski/dp/9027979316/ref=>
359. Lacoste Y. Dictionaire de geopolitig re / Y. Lacoste. – Paris: Flammarion, 1995.
360. Lewis W. A. unlimited labour : Further Notes, Manchester School of Economics and Social Studies, Vol. 26 (January, 1958). – P. 1 – 32.
361. Loury G. A. A dynamic theory of racial income differences / G. A. Loury // Women Minorities and Employment Discrimination. – Lexington (MA), 1977. – P. 153 – 186.
362. Markusen A. Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts / Ann Markusen // Economic Geography, Volume 72, Issue 3 (Jul., 1996). – P. 293 – 313.
363. ОЮ40. Merriam Webster. Explanatory English dictionary Merriam Webster. Толковий словарь англійського язика Мерриам-Уэбстер. 2012. – 351 p.
364. Musgrave R. A. Public finance in theory and practice / R. A. Musgrave, P. B. Musgrave. – 5th ed., McGraw-Hill, Inc., 1989. – 627 p.

Список використаних джерел

365. Musgrave R. A. Who Should Tax, Where and What? / R. A. Musgrave / In C. Meluse (ed.) Tax Assignment in Federal Countries, Canberra: Australian National University: Press. 1983. – P. 2 – 19.

366. Myrdal G. Economic Theory and Under-developed Regions. – London, 1957.

367. Scottish Devolution and the West Lothian Question, 2006 [Electronic recourse] – Access mode : <http://www.bbc.co.uk/dna/h2g2/A13484928>

368. The Global Competitiveness Report, 2005 [Electronic source]. – Access mode: www.cordis.lu.

ДОДАТКИ

Додаток А Доходи місцевих бюджетів

Таблиця А.1

Доходи місцевих бюджетів (на 1 жовтня 2013 р.) [218; 213]

	Темпи зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до відповід- ного періоду попереднього року		Обсяг податкових надходжень до місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення, грн	
	2012	2013	2012	2013
1	2	3	4	5
Україна	117	105,2	1362	1460,7
АРК	119,9	105,6	1632,6	1719,1
Вінницька	117,5	108,7	958,8	1067,3
Волинська	116,3	106,1	771,1	837,1
Дніпропетровська	116	105	1951,3	2066,5
Донецька	115,6	108,2	1727,1	1897
Житомирська	120,5	107	984,8	1067,5
Закарпатська	114,6	106,5	669,2	727,3
Запорізька	112,3	104,7	1550,6	1652,1
Івано-Франківська	112,9	100,9	867	849,5
Київська	113,7	109,9	1526,9	1694,2
Кіровоградська	121,8	107,1	1076	1199,7
Луганська	116,5	99,8	1227,3	1291,3
Львівська	115,9	104,9	1051,5	1134,7
Миколаївська	124,1	99,3	1153	1244,2
Одеська	111,8	104,8	1257,1	1351,5

Додатки

Закінчення табл. А.1

1	2	3	4	5
Полтавська	123,5	98,5	1647,3	1672,5
Рівненська	113,8	106,1	903	976,7
Сумська	118,8	103,2	1165,4	1212,2
Тернопільська	116,1	110,7	677,3	749,7
Харківська	118,6	104,5	1411,7	1496,9
Херсонська	116,9	104,5	887,4	944,7
Хмельницька	116,8	111,1	916,1	1022,9
Черкаська	126,5	102	1126	1235,4
Чернівецька	111,9	114,3	740,7	779
Чернігівська	117,7	105	989,6	1052,7
м. Київ	117,5	103,9	2639,6	2788,7
м. Севастополь	119	108,9	1826,1	2004,2

Таблиця А.2

Структура податкових надходжень, що закріплюються за місцевими бюджетами в 2000 – 2012 рр., % від загального обсягу податкових надходжень місцевих бюджетів [228; 282 – 282]

Податок, збір	Рік													
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
ПДЮО	55,73	60,78	67,04	74,17	70,69	71,93	75,56	79,55	78,72	75,69	73,77	74,0	71,13	
Податок на прибуток підприємств комунальної форми власності	18,50	14,66	7,66	0,82	0,77	0,84	1,02	1,01	0,69	0,81	0,56	0,49	0,52	
Податки на власність	4,63	3,83	3,64	3,29	3,70	3,64	3,60	3,10	2,67	2,62	2,75	0,90	0,80	
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	12,76	11,26	11,26	11,23	13,16	12,17	10,68	9,16	11,87	14,64	14,14	17,7	18,1	
Акцизний збір (з 2011 р. акцизний податок) з вироблених в Україні товарів	1,32	1,88	1,31	0,58	0,24	0,27	0,21	0,19	0,18	0,60	1,01	0,24	0,26	
Місцеві податки і збори	4,24	3,56	3,36	3,25	3,12	2,62	2,13	1,67	1,41	1,38	1,18	3,50	6,35	
Фіксований сільськогосподарський податок	н/д	0,68	0,78	0,60	0,65	0,73	0,45	0,31	0,22	0,21	0,18	0,17	0,22	
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва	1,56	3,15	4,00	4,89	5,90	5,98	4,47	3,64	3,18	3,01	2,74	3,00	2,5	
Інші податкові надходження	1,26	0,20	0,95	1,17	1,77	1,82	1,88	1,37	1,06	1,05	0,93	н/д	н/д	

Додатки

Таблиця А.3

Класифікація видатків місцевих бюджетів за 2000 – 3 кв. 2013 рр. [41; 212; 214]

Показник	2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006										
	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ									
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
Загально-державні функції	735	21,7	4,0	770	20,6	3,1	1 083	12,6	3,9	1601,5	16,0	5,1	2013,5	16,4	5,2	3 501	22,6	6,5	5 726	28,8	7,6		
Оборона	0	0,0	0,0	0	0,0	0,0	0	0,0	0,0	0,0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Громадський порядок, безпека та судова влада	259	9,2	1,4	242	6,1	1,0	327	6,5	1,2	62,8	1,1	0,2	38,7	0,5	0,1	84	0,8	0,2	135	1,1	0,2		
Економічна діяльність	137	2,1	0,7	209	2,9	0,8	185	2,6	0,7	345,4	2,8	1,1	2787,9	14,2	7,2	5 021	26,0	9,4	6 906	25,1	9,1		
Охорона навколишнього природного середовища	102	18,0	0,6	96	22,5	0,4	55	8,3	0,2	219,8	23,9	0,7	309,8	26,2	0,8	271	21,6	0,5	329	20,1	0,4		
Житлово-комунальне господарство	1 081	99,7	5,9	1 553	99,9	6,2	1 360	96,7	4,9	1823,0	96,8	6,0	2362,0	88,1	6,1	3 804	96,8	7,1	7 843	97,7	10,3		

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ...

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	910		11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	млн грн	до ЗБ	до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	
Охорона здоров'я	4 165	85,2	22,6	5 133	82,3	20,6	5 955	79,0	21,5	9326,4	96,1	29,7	9641,4	79,3	24,9	11 968	77,3	22,4	15 638	79,2	20,6		
Духовний та фізичний розвиток	702	63,8	3,8	1001	72,0	4,0	1169	82,5	4,2	1570,1	76,5	5,0	1936,0	71,8	5,0	2 176	63,1	4,1	2 938	67,9	3,9		
Освіта	4 334	61,2	23,5	5 898	61,7	23,7	7 087	57,8	25,6	9954,4	66,5	31,7	12313	67,1	31,8	16 869	62,9	31,5	21 663	64,1	28,6		
Соц. захист та соц. забезпечення	2 286	38,2	12,4	4 229	50,8	17,0	4 782	37,8	17,2	6437,4	49,7	20,5	7318,2	37,5	18,9	8 377	20,9	15,6	11 181	26,9	14,7		
Показник	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		3 кв. 2013								
	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ	% до МБ	млн грн	% до ЗБ
Загальнодержавні функції	7364,2	30,3	7,6	9059,7	29,4	7,1	8305,6	25,1	6,5	10208,2	22,7	6,7	9878	19,8	5,5	10579	18,3	4,8	8447,1	19,5	5,4		
Оборона	0	0	0,0	0	0	0,0	0	0	0	0	0,0	0,0	1,1	0	0,0	1,2	0,0	0,0	н/д	н/д	н/д		
Громадський порядок, безпека та судова влада	130	0,7	0,1	2209,8	8,2	1,7	186,9	0,8	0,1	254,9	0,9	0,2	222,5	0,7	0,1	235,3	0,6	0,1	н/д	н/д	н/д		
Економічна діяльність	10774	26,6	11,2	12629	24,6	10,0	6458,7	16,2	5,1	7802,4	17,8	5,1	12353	21,6	6,9	12981	16,7	5,9	6631,7	20,6	4,2		

Додатки

Закінчення табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	910	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Охорона навколишнього природного середовища	432,2	19,3	0,4	534,5	19,3	0,4	714,5	28,1	0,6	579,7	20,2	0,4	882,3	22,7	0,5	864,8	8,4	0,4	н/д	н/д	н/д
Житлово-комунальне господарство	5176,5	87,7	5,4	8524,5	95	6,7	7227,4	96,4	5,7	4586,9	84,5	3,0	8355,1	96,3	4,7	19679	85,6	8,9	4431,3	99	2,8
Охорона здоров'я	20396	76,3	21,1	26194	78,1	20,7	29030	79,4	22,8	35986,3	80,4	23,7	38737	79,1	21,7	47095	78,5	21,3	34730,3	81,6	22,1
Духовний та фізичний розвиток	3700,1	65,1	3,8	4998,5	63,1	3,9	5113,5	61,4	4,0	6359,8	55,2	4,2	6924,4	64,4	3,9	7934	52,4	3,6	5642	63,7	3,6
Освіта	29183	65,8	30,3	39405	64,6	31,1	42847,9	64,2	33,7	51018,5	63,9	33,6	59020	68,4	33,1	71317	68,1	32,3	53689,7	70,7	34,1
Соц. захист та соц. забезпечення	19297	39,8	20,0	23271	31,4	18,3	27257	34,6	21,4	35223,6	33,7	23,2	41894	39,7	23,5	50052,5	38,9	22,7	41323,7	38,5	26,2

% до ЗБ показує розподіл визначних видатків між МБ та ДБ (Державний бюджет) у ЗБ (зведений бюджет), МБ – місцевий бюджет

Таблиця А.4

Співвідношення видатків місцевих бюджетів та ВРП за регіонами України
за 2000 – 2011 рр. [212 – 214]

Регіон	Видатки місцевих бюджетів до ВРП, %											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
АР Крим	21,93	24,86	17,50	19,96	19,04	18,19	20,00	21,12	20,50	21,65	23,33	22,56
Вінницький	12,75	15,44	12,97	17,23	14,86	16,21	18,39	19,81	20,21	20,97	22,12	20,45
Волинський	15,39	18,74	16,09	18,46	15,82	16,81	19,45	20,66	21,76	24,05	25,75	24,35
Дніпропетровський	8,41	11,71	8,56	10,16	9,21	8,87	9,63	9,02	8,41	9,55	9,29	9,31
Донецький	9,32	10,95	7,74	8,87	7,71	7,88	9,39	9,13	9,31	10,84	10,48	10,40
Житомирський	15,07	18,31	15,02	19,45	17,19	18,43	22,06	22,92	22,58	24,19	23,10	22,72
Закарпатський	18,71	21,04	16,32	18,69	17,21	18,57	21,44	22,06	24,11	27,01	27,70	25,72
Запорізький	9,31	9,71	10,20	11,22	9,12	9,95	10,99	11,18	11,65	12,63	13,95	13,68
Івано-Франківський	14,10	16,88	12,40	15,42	13,70	15,17	17,05	19,18	24,65	22,16	23,52	20,15
Київський	10,95	15,73	12,95	15,05	12,25	12,37	14,35	15,04	14,13	13,15	13,43	11,78
Кіровоградський	16,23	18,02	13,83	16,14	14,79	15,75	18,01	19,12	18,28	20,24	20,67	19,69
Луганський	10,74	12,36	13,06	13,46	11,47	10,96	12,74	12,48	12,60	15,10	14,54	13,66
Львівський	14,26	16,53	12,51	14,77	13,67	14,80	16,51	17,04	18,77	19,37	19,72	17,80
Миколаївський	11,70	15,39	11,77	14,76	11,38	12,49	14,58	14,97	15,39	15,49	16,01	15,86
Одеський	11,53	10,42	10,21	11,44	11,37	11,61	13,98	15,01	13,27	12,89	14,36	14,50
Полтавський	9,40	12,05	9,12	11,30	8,50	8,94	9,91	10,53	11,53	12,27	11,16	10,91
Рівненський	13,44	17,96	15,11	18,44	16,50	16,70	19,20	20,64	21,64	24,65	25,84	25,38
Сумський	14,12	14,39	13,96	15,86	13,58	14,50	16,76	17,20	17,34	18,09	19,77	18,43
Тернопільський	17,68	22,49	17,30	21,31	19,08	20,58	22,19	23,24	25,03	25,45	27,22	24,57
Харківський	11,21	12,50	11,04	12,82	10,80	10,95	12,21	11,61	11,93	12,19	12,86	12,94
Херсонський	15,23	18,41	14,32	16,98	15,19	17,10	20,54	22,62	20,64	21,26	22,41	21,64
Хмельницький	13,51	17,45	14,06	18,07	16,29	17,50	19,97	21,15	21,52	23,32	24,65	22,70
Черкаський	13,82	16,55	16,27	18,51	15,49	15,57	18,78	18,60	17,26	18,50	19,22	18,25
Чернівецький	19,12	22,24	17,31	21,37	19,56	21,72	26,71	26,19	32,83	28,69	31,30	28,92
Чернігівський	13,31	16,80	13,36	16,14	14,36	15,61	17,78	18,51	18,93	19,71	20,60	19,14

Додатки

Таблиця А.5

Видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу протягом 2000 – 2012 рр. [212 – 214]

Реґіон	2000		2001		2002		2010		2011		2012	
	грн	%	гр.	%	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
АР Крим	430,8	137,9	552,5	133,4	588,2	122,9	3856	114,8	4391,5	114,9	4970,1	107,9
Вінницький	267,7	85,7	343,8	83,0	437,8	91,5	3257	96,9	3625,1	94,9	4509,5	97,9
Волинський	316,5	101,3	402,0	97,0	519,5	108,6	3552	105,7	4140,6	108,4	5035,1	109,3
Дніпропетровський	302,3	96,8	447,1	107,9	496,4	103,8	3302	98,3	3907,9	102,3	4892,8	106,2
Донецький	325,1	104,1	426,0	102,8	456,5	95,4	3229	96,1	3775,9	98,8	4919,9	106,8
Житомирський	300,3	96,2	366,4	88,4	456,2	95,4	3384	100,7	3894,8	101,9	4747,4	103,1
Закарпатський	318,4	101,9	411,4	99,3	480,0	100,3	3418	101,7	3723,2	97,4	4380,5	95,1
Запорізький	357,5	114,5	424,0	102,3	504,6	105,5	3329	99,1	3760,5	98,4	4458,2	96,8
Івано-Франківський	307,3	98,4	414,8	100,1	453,6	94,8	3457	102,9	3907,2	102,2	4803,8	104,3
Київський	348,7	111,6	549,4	132,6	530,9	111,0	3498	104,1	4057,5	106,2	4847,3	105,2
Кіровоградський	300,8	96,3	388,6	93,8	452,9	94,7	3284	97,7	3906,3	102,2	4697,2	102,0
Луганський	261,6	83,7	377,3	91,1	442,6	92,5	3210	95,5	3410,6	89,3	4316,0	93,7
Львівський	311,6	99,8	408,9	98,7	468,5	97,9	3308	98,4	3645,3	95,4	4268,4	92,7
Миколаївський	299,6	95,9	416,5	100,5	483,0	101,0	3318	98,7	3704,2	96,9	4525,6	98,2
Одеський	324,8	104,0	407,9	98,5	492,8	103,0	3316	98,7	3732,7	97,7	4353,8	94,5
Полтавський	320,8	102,7	424,8	102,5	489,1	102,2	3335	99,3	3832,1	100,3	4711,8	102,3

Закінчення табл. А.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Рівненський	285,4	91,4	400,0	96,6	507,2	106,0	3513	104,5	4250,3	111,2	4913,5	106,7
Сумський	369,0	118,2	426,3	102,9	461,0	96,4	3245	96,6	3635,1	95,1	4387,2	95,2
Тернопільський	283,3	90,7	387,4	93,5	450,0	94,1	3279	97,6	3693,0	96,6	4361,1	94,7
Харківський	312,5	100,1	449,8	108,6	518,1	108,3	3238	96,4	3610,1	94,5	4323,8	93,9
Херсонський	296,5	94,9	380,4	91,8	449,4	93,9	3295	98,1	3668,1	96,0	4415,2	95,8
Хмельницький	273,1	87,4	369,3	89,1	450,8	94,2	3347	99,6	3908,6	102,3	4607,3	100,0
Черкаський	305,5	97,8	406,2	98,0	462,2	96,6	3346	99,6	3836,0	100,4	4668,0	101,3
Чернівецький	269,3	86,2	369,2	89,1	433,6	90,6	3425	101,9	3828,3	100,2	4524,6	98,2
Чернігівський	319,6	102,3	407,3	98,3	475,7	99,4	3264	97,1	3688,9	96,5	4525,9	98,2
Середній рівень по країні	312,3	100	414,3	100	478,4	100	3360	100	3821,3	100	4606,6	100

Додатки

Таблиця А.6

Розподіл дотації вирівнювання між місцевими бюджетами за регіонами, у % до середнього показника по країні [212 – 214]

Регіон	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011.	2012.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
АР Крим	-	-	0,72	1,00	1,17	1,26	1,21	1,22	1,27	1,21	0,88	0,81	0,88
Вінницький	1,37	1,52	1,39	1,39	1,39	1,42	1,37	1,34	1,31	1,3	1,25	1,29	1,34
Волинський	1,07	1,08	1,09	1,03	0,98	0,94	0,95	0,94	0,92	0,93	0,93	0,98	1,03
Дніпропетровський	0,24	0,04	0,61	0,68	0,73	0,76	0,70	0,69	0,66	0,81	0,95	0,81	0,73
Донецький	0,72	0,78	0,63	0,83	0,95	0,93	1,17	1,02	1,08	1,24	1,39	1,42	1,18
Житомирський	1,48	1,34	1,20	1,21	1,22	1,10	1,09	1,10	1,04	1,05	1,01	1,03	1,05
Закарпатський	1,07	1,46	1,30	1,21	1,14	1,14	1,12	1,18	1,18	1,21	1,16	1,19	1,23
Запорізький	0,36	0,12	0,48	0,52	0,55	0,71	0,75	0,72	0,79	0,8	0,79	0,82	0,83
Івано-Франківський	1,30	1,55	1,13	1,16	1,17	1,22	1,15	1,15	1,15	0,8	1,18	1,18	1,19
Київський	1,17	1,90	1,60	1,23	0,99	0,89	1,08	0,96	0,86	0,66	0,77	0,88	0,89
Кіровоградський	1,02	0,98	0,77	0,82	0,86	0,84	0,80	0,81	0,79	0,8	0,76	0,77	0,78
Луганський	1,24	1,24	1,12	1,18	1,23	0,93	0,98	0,97	0,91	1,04	1,12	1,14	1,05
Львівський	2,07	1,76	1,73	1,72	1,71	1,59	1,54	1,72	1,76	1,79	1,74	1,64	1,66
Миколаївський	0,75	0,84	0,70	0,67	0,65	0,71	0,74	0,73	0,79	0,8	0,78	0,80	0,81
Одеський	0,16	0,17	0,97	1,01	1,04	1,15	1,13	1,11	1,15	1,08	1,18	1,24	1,34
Полтавський	0,82	0,58	0,75	0,81	0,85	0,85	0,81	0,80	0,82	0,84	0,79	0,71	0,65
Рівненський	1,15	1,37	1,09	1,08	1,07	0,98	1,02	0,98	1,03	1,02	1,01	1,02	1,05

Закінчення табл. А.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Сумський	1,43	0,76	0,72	0,73	0,73	0,80	0,77	0,78	0,77	0,77	0,72	0,72	0,72
Тернопільський	1,19	1,29	0,99	0,98	0,98	1,01	0,98	1,00	1,01	1,02	0,97	1,00	1,00
Харківський	1,05	0,75	1,33	1,05	0,88	1,00	1,01	1,09	1,14	1,18	1,19	0,97	0,99
Херсонський	1,03	1,09	0,91	0,89	0,88	0,91	0,88	0,89	0,88	0,9	0,86	0,89	0,90
Хмельницький	1,22	1,26	1,11	1,18	1,22	1,19	1,17	1,19	1,18	1,15	1,10	1,15	1,16
Черкаський	1,10	1,02	0,94	0,94	0,95	0,99	0,98	0,94	0,89	0,93	0,89	0,93	0,92
Чернівецький	0,70	0,95	0,77	0,77	0,77	0,77	0,77	0,80	0,80	0,82	0,78	0,82	0,85
Чернігівський	1,27	1,15	0,93	0,91	0,90	0,91	0,85	0,84	0,82	0,84	0,80	0,78	0,78

Податкове навантаження на економічно активне населення в 2000 – 2012 рр., грн./особу [83; 213; 287; 288]

Регіон	Рік													
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Україна	1176,22	1403,01	1662,03	1892,71	2196,35	3077,11	3898,13	4930,27	7508,99	7295,60	7589,45	9902,05	12375,06	
АР Крим	1122,38	1332,76	1287,49	1398,24	1503,62	1850,02	2247,95	3088,65	4263,26	4216,62	5021,35	6306,01	9403,35	
Вінницький	574,54	755,70	873,28	959,97	1231,84	1415,55	1838,10	2518,92	3476,06	3525,24	4267,99	5072,30	7316,2	
Волинський	544,12	527,53	658,50	828,43	1003,98	1268,23	1948,75	2332,90	3234,57	2803,61	2602,85	3024,88	6143,43	
Дніпропетровський	1108,44	1272,35	1482,66	1674,19	2313,43	3757,72	4735,82	6257,76	11262,20	7905,79	9753,91	13725,71	12786,19	
Донецький	1134,67	1086,82	1415,82	1739,06	2239,63	3349,58	3069,71	4294,08	8335,26	6188,62	3657,19	4728,81	12237,89	
Житомирський	673,55	855,09	1020,34	1072,33	1125,47	1449,35	1857,47	2603,10	3491,81	3186,69	3488,90	3852,69	7100,96	
Закарпатський	567,21	684,66	714,39	881,53	1063,30	1222,52	1565,03	1952,60	2864,77	2612,89	2556,72	2536,66	5154,88	
Запорізький	1103,31	1326,88	1768,69	2000,62	2021,50	3309,06	3865,59	4499,09	7412,96	6318,89	6153,66	6266,75	10515,98	
Івано-Франківський	821,72	936,83	948,74	1140,95	1259,54	1672,88	2109,03	2657,08	3636,53	3633,66	3342,20	6339,02	6853,22	
Київський	917,60	1295,34	1340,61	1636,31	1835,70	2358,59	2948,33	4277,04	5872,68	5823,98	6380,08	7888,28	11653,25	
Кіровоградський	760,14	770,61	854,48	902,22	1047,41	1292,22	1610,31	2145,19	2918,88	2958,04	3334,82	2943,72	7972,5	
Луганський	853,91	1132,34	1525,19	1599,75	2195,51	2606,09	2613,59	3040,18	5486,74	5362,67	5095,78	6975,70	9150,39	
Львівський	1036,42	1235,77	1347,77	1528,96	1720,51	2455,08	3100,38	3988,89	5043,27	4792,40	5183,22	6356,99	8067,75	
Миколаївський	911,67	1114,77	1447,99	1448,43	1434,66	1586,46	2177,74	2776,05	4573,65	4799,26	4938,64	3680,89	8094,79	
Одеський	1177,73	1295,95	1475,30	1805,49	1952,29	2576,20	3030,51	3848,05	5918,60	6242,11	6529,72	6647,63	9146,21	

Закінчення табл. А.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Полтавський	1877,05	2078,48	2994,82	3092,92	3268,76	3419,64	3657,89	5454,39	7585,59	10335,47	13213,75	21761,12	112664,21
Рівненський	634,78	994,21	1441,26	1299,58	1379,04	1551,35	1870,46	2719,48	3610,93	3160,04	3218,86	3793,87	6974,4
Сумський	1464,22	1729,83	1581,96	1627,22	1653,53	1659,23	2151,58	2618,49	3657,46	3964,26	4303,34	11406,01	7921,91
Тернопільський	511,90	638,33	346,38	946,82	1040,75	1158,13	1558,93	2008,34	2695,29	2452,44	2666,23	3058,52	5669,96
Харківський	1298,94	1668,96	1865,36	2118,41	2269,77	3595,89	4491,73	5736,25	7621,64	8948,77	10656,04	12982,27	9473,82
Херсонський	524,11	665,47	986,62	1214,64	1264,28	1269,07	1305,58	1819,50	2610,85	2617,07	2812,88	3370,95	6254,14
Хмельницький	575,05	776,08	1084,58	1052,46	1152,57	1363,75	1601,50	2494,35	3333,23	3153,60	3190,56	3661,94	6816,76
Черкаський	1040,01	1066,55	1034,58	1287,23	1641,74	2170,63	2728,57	3590,25	5741,08	5717,85	6187,15	6272,33	7934,17
Чернівецький	614,76	728,30	929,13	993,37	1014,91	1176,41	1556,95	2147,07	2848,93	2813,88	2987,47	3053,77	5546,39
Чернігівський	1181,28	1514,43	1688,82	1793,95	2106,65	2331,50	2613,68	3450,85	4556,33	5934,82	8302,20	12600,56	7126,49
Середнє	921,18	1099,36	1284,59	1441,72	1629,62	2074,61	2490,21	3292,74	4882,10	4778,75	5193,82	6732,30	8263,17
Мінімальнє	511,90	527,53	346,38	828,43	1003,98	1158,13	1305,58	1819,50	2610,85	2452,44	2556,72	2536,66	5154,88
Максимальнє	1877,05	2078,48	2994,82	3092,92	3268,76	3757,72	4735,82	6257,76	11262,20	10335,47	13213,75	21761,12	12786,19

Обсяги трансфертів в розрахунку на душу населення в регіонах України в 2000 – 2012 рр., грн/особу [282]

Регіон	Рік													
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Україна	89,49	149,35	183,70	246,29	355,73	497,79	772,41	1 050,22	1 377,94	1 382,07	1 723,11	2 045,03	2 708,27	
АР Крим	88,78	22,84	130,70	227,09	394,05	520,49	790,83	1 228,47	1 349,49	1 450,01	1 773,23	2 072,52	2 331,82	
Вінницький	225,74	174,66	241,03	333,86	441,86	611,70	904,85	1 208,29	1 534,34	1 639,22	2 057,44	2 119,72	3 024,85	
Волинський	294,11	224,66	291,08	358,20	488,11	696,91	1 024,20	1 373,83	1 732,05	1 943,97	2 575,28	2 540,21	3 817,90	
Дніпропетровський	66,29	76,53	117,21	154,26	257,80	340,58	684,94	681,76	884,71	929,65	1 206,97	1 357,32	2 148,63	
Донецький	59,92	70,61	89,23	129,52	256,95	312,94	634,80	808,75	962,85	1 050,40	1 255,44	1 626,12	2 459,26	
Житомирський	318,90	204,81	247,52	348,59	486,69	624,39	960,36	1 269,54	1 676,46	1 784,11	2 205,19	2 473,16	3 230,82	
Закарпатський	271,19	242,66	293,27	365,29	478,31	636,00	985,38	1 291,60	1 726,69	1 973,52	2 473,87	2 541,70	3 415,00	
Запорізький	105,47	62,31	125,33	166,07	234,63	427,97	659,93	1 008,11	1 291,35	1 216,19	1 603,46	1 523,58	2 241,54	
Івано-Франківський	265,00	244,77	243,74	342,64	439,52	670,14	928,63	1 240,87	2 284,17	1 854,67	2 447,75	2 687,22	3 491,52	
Київський	196,41	255,20	251,77	318,11	421,07	492,43	836,89	1 198,33	1 230,92	1 232,96	1 614,44	2 105,34	2 587,49	
Кіровоградський	295,62	197,77	218,60	300,33	470,59	597,50	886,72	1 177,42	1 542,08	1 667,66	2 067,47	2 558,53	3 095,11	
Луганський	190,18	140,02	154,66	193,51	328,31	387,57	658,50	883,09	1 099,27	1 259,60	1 519,54	1 773,48	2 340,46	
Львівський	241,11	186,47	230,87	296,34	367,14	525,66	818,13	1 077,62	1 540,17	1 634,89	1 947,34	2 186,07	2 696,15	
Миколаївський	191,37	151,38	177,06	249,52	322,84	481,86	778,74	1 020,08	1 359,60	1 470,43	1 872,97	2 119,64	2 727,35	
Одеський	85,39	65,86	154,48	198,57	318,23	411,85	643,67	934,20	1 124,71	1 192,43	1 706,21	1 687,68	2 515,61	

Закінчення табл. А.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Полтавський	155,02	145,66	188,95	248,77	354,94	472,51	720,72	999,54	1 249,28	1 379,98	1 613,55	1 789,76	2 236,16
Рівненський	295,70	243,31	265,46	360,45	479,12	634,02	961,63	1 281,11	1 733,13	1 924,92	2 549,24	2 899,05	3 583,36
Сумський	292,11	168,60	199,30	277,39	348,78	523,98	769,31	1 073,82	1 333,87	1 435,39	1 806,78	1 957,14	2 622,56
Тернопільський	315,30	250,48	272,68	371,35	444,56	657,68	956,15	1 281,80	1 745,11	1 887,91	2 333,94	2 644,85	3 268,74
Харківський	154,42	145,87	189,87	201,61	320,63	396,97	701,83	896,57	1 213,40	1 197,97	1 427,59	1 669,64	2 179,14
Херсонський	239,18	187,65	210,16	265,06	391,42	590,63	892,27	1 183,74	1 503,30	1 682,12	2 070,70	2 310,48	2 950,86
Хмельницький	240,67	201,74	237,23	336,73	459,27	639,54	967,42	1 275,06	1 653,68	1 820,73	2 249,24	2 618,30	3 219,92
Черкаський	238,64	194,35	215,23	335,10	415,62	590,89	1 067,74	1 186,78	1 501,66	1 571,69	1 989,41	2 362,79	2 818,40
Чернівецький	216,36	204,81	231,72	329,69	412,26	611,35	987,54	1 341,56	2 307,53	1 888,48	2 358,89	2 984,80	3 341,50
Чернігівський	349,93	216,58	238,93	325,48	438,29	599,03	860,61	1 214,15	1 541,36	1 615,20	2 017,99	2 346,19	3 014,66
Максимальне	349,93	255,20	293,27	371,35	488,11	696,91	1 067,74	1 373,83	2 307,53	1 973,52	2 575,28	2 984,8	3 817,91
Мінімальне	59,92	22,84	89,23	129,52	234,63	312,94	634,80	681,76	884,71	929,65	1 206,97	1 357,32	2 148,63
Середнє	215,71	171,18	208,64	281,34	390,84	538,18	843,27	1 125,44	1 484,85	1 548,16	1 949,76	2 198,21	2 854,35

Додатки

Таблиця А.9
 Співвідношення доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) та видатків за 2000 – 2012 рр. [214]

Регіон України	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
АР Крим	0,3228	0,2766	0,2552	0,2531	0,1889	0,2193	0,2533	0,5622	0,5490	0,5492	0,5510	0,5317	0,5737
Вінницький	0,2427	0,1539	0,1682	0,1894	0,1523	0,1687	0,2009	0,4001	0,3981	0,3932	0,3699	0,3666	0,3559
Волинський	0,2918	0,1891	0,2062	0,2078	0,1758	0,2017	0,2330	0,3786	0,3492	0,3100	0,2846	0,2750	0,2676
Дніпропетровський	0,1246	0,1730	0,1825	0,1878	0,1440	0,1600	0,1861	0,7331	0,7102	0,6967	0,6535	0,6479	0,6028
Донецький	0,1517	0,1663	0,1658	0,1736	0,1347	0,1477	0,1761	0,7144	0,6827	0,6584	0,6369	0,6024	0,5366
Житомирський	0,2671	0,1769	0,1409	0,1974	0,1652	0,1849	0,2226	0,4100	0,4120	0,3742	0,3534	0,3479	0,3406
Закарпатський	0,3615	0,2335	0,2410	0,2284	0,1764	0,2083	0,2520	0,3684	0,3550	0,3075	0,2692	0,2597	0,2496
Запорізький	0,1910	0,1609	0,1841	0,1883	0,1398	0,1650	0,1801	0,6089	0,5836	0,5851	0,5470	0,5674	0,5364
Івано-Франківський	0,3096	0,2127	0,1982	0,2089	0,1647	0,1977	0,2209	0,3973	0,3043	0,3479	0,3050	0,3198	0,2904
Київський	0,2613	0,2090	0,1809	0,1979	0,1520	0,1728	0,2043	0,6372	0,6156	0,5765	0,5396	0,5511	0,5169
Кіровоградський	0,2758	0,1807	0,1798	0,1948	0,1727	0,1830	0,2145	0,4087	0,4023	0,3969	0,3839	0,3648	0,3772
Луганський	0,1540	0,1735	0,1756	0,1746	0,1416	0,1533	0,1791	0,5583	0,5487	0,5170	0,5063	0,5063	0,4688
Львівський	0,2459	0,1852	0,1802	0,1832	0,1452	0,1620	0,1954	0,4969	0,4571	0,4345	0,4113	0,3999	0,3953
Миколаївський	0,1813	0,1892	0,1894	0,2000	0,1521	0,1610	0,1988	0,5043	0,4943	0,4779	0,4379	0,4243	0,4278
Одеський	0,2226	0,2050	0,2245	0,2128	0,1596	0,1744	0,2155	0,6396	0,5805	0,5650	0,5332	0,4949	0,4763

Закінчення табл. А.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Полтавський	0,2122	0,1762	0,1793	0,1921	0,1463	0,1615	0,1840	0,5798	0,5679	0,5355	0,5241	0,5772	0,5742
Рівненський	0,2906	0,1909	0,2023	0,2167	0,1789	0,1976	0,2330	0,4123	0,3833	0,3556	0,3217	0,3141	0,3065
Сумський	0,2707	0,1903	0,1794	0,1913	0,1454	0,1603	0,1809	0,4681	0,4749	0,4547	0,4216	0,4330	0,4319
Тернопіль- ський	0,3179	0,2137	0,2109	0,2098	0,1718	0,1889	0,2114	0,3191	0,3071	0,2920	0,2823	0,2684	0,2688
Харківський	0,1980	0,1890	0,1961	0,1985	0,1534	0,1609	0,1851	0,6134	0,5805	0,5545	0,5273	0,5259	0,5206
Херсонський	0,2772	0,1975	0,1908	0,1983	0,1576	0,1817	0,2186	0,4211	0,4101	0,3790	0,3561	0,3526	0,3451
Хмельницький	0,2366	0,1665	0,1703	0,1982	0,1633	0,1777	0,2091	0,3927	0,3832	0,3601	0,3418	0,3330	0,3335
Черкаський	0,2450	0,1963	0,1874	0,2120	0,1690	0,1889	0,2440	0,4364	0,4532	0,4338	0,4071	0,4037	0,4153
Чернівецький	0,3256	0,2188	0,1432	0,2192	0,1635	0,1984	0,2550	0,3893	0,3012	0,3561	0,3052	0,3041	0,2839
Чернігівський	0,2465	0,1764	0,1616	0,1915	0,1579	0,1705	0,1959	0,1612	0,3962	0,3893	0,3670	0,3649	0,3601

Додатки

Додаток Б
Рейтинг регіонів України за соціально-економічним розвитком

Таблиця Б.1

Динаміка рейтингу регіонів України за соціально-економічним розвитком за 9 місяців
2013 – 2014 рр. [335]

Регіони	Загальний рейтинг за 9 місяців 2013 року	Загальний рейтинг за 9 місяців 2014 року	Абсолютне відхилення («+» позитивна зміна, «-» негативна зміна)
1	2	3	4
Вінницька	23	12	+11
Волинська	22	17	+5
Дніпропетровська	13	5	+8
Донецька	11	24	-13
Житомирська	12	18	-6
Закарпатська	20	13	+7
Запорізька	10	16	-6
Івано-Франківська	7	4	+3
Київська	3	2	+1
Кіровоградська	25	19	+6
Луганська	26	25	+1
Львівська	24	7	+17
Миколаївська	17	22	-5
Одеська	6	10	-4
Полтавська	21	6	15
Рівненська	9	21	-12
Сумська	27	20	+7
Тернопільська	14	9	+5
Харківська	16	11	+5
Херсонська	8	15	-7
Хмельницька	19	3	+16

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ...

Закінчення табл. А.10

1	2	3	4
Черкаська	18	14	+4
Чернівецька	4	23	-19
Чернігівська	15	8	+7
м. Київ	2	1	+1

* у 2013 році враховано місця АР Крим та м. Севастополь

Додаток В

Термінологічна сутність поняття «потенціал» в різних наукових сферах

Таблиця В.1

Аналіз визначень потенціалу в різних сферах науки [249]

Наука	Характеристика терміну «потенціал»	Джерело
Філософія	Здатність речі бути не тим, що вона є, у категорії: 1) субстанції, 2) якості, 3) кількості, 4) місця, тобто здатність здійснювати відповідно «рух» або «процес»	Філософський енциклопедичний словник
Біологія	Частка енергії, яка використана людиною, спожитих їм продуктів харчування	І. М. Сеченов
Соціологія	Сукупність наявних засобів, запасів, сил у будь-якій області	Соціологічний енциклопедичний словник
Психологія	Вживається відносно змін, пов'язаних з нервовими імпульсами	Великий тлумачний психологічний словник
Суспільство-знавство	Джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для рішення будь-якого завдання, досягнення певної мети, можливості окремої особи, суспільства держави в будь-якій сфері.	Сучасний словник з суспільних наук
Економіка	Сукупність наявних засобів, можливостей у будь-якій області	Новий економічний словник
Інтеграція	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Здатність протистояти несприятливим впливам середовища; ▪ Обсяг накопичених ресурсів і результат, який можливо досягти в перспективі при оптимальному використанні наявних ресурсів; ▪ Механізм, що забезпечує сучасну й активну реакцію на зовнішні впливи 	Велика радянська енциклопедія

Додаток Д

Обґрунтування часткових показників оцінки рівня самодостатності регіону в залежності від викоремлених в науковій літературі показників оцінки потенціалу регіону

Таблиця Д.1

Показники оцінки потенціалу регіону за його видами в літературних джерелах

Автор, джерело	Група показників за видом потенціалу	Часткові показники
1	2	3
М. Грузд [66]	інфраструктурна складова інтеграційного потенціалу транскордонного регіону	рівень розвитку прикордонної інфраструктури; наявність транспортних коридорів і рівень їх завантаженості; юридично-документальне забезпечення транскордонного співробітництва; характер взаємодії місцевих органів влади з міжнародними організаціями та кількість укладених договорів про спільну діяльність
З. Герасимчук [57, с. 72–73]	екологічна складова інтеграційного потенціалу транскордонного регіону	показники захисту навколишнього середовища, кількість спільних проєктів по ефективному використанню ресурсів, спільний контроль за використанням шкідливих речовин, утворення спільних аварійних бригад і підрозділів техніки, ефективність гуманітарної допомоги та управління промисловими відходами; питома вага транскордонних програм, пов'язаних зі спільним вирішенням проблем забруднення навколишнього середовища, до загальної їх кількості в регіоні; питома вага викидів шкідливих речовин у рамках транскордонного регіону до загальної кількості викидів у країні; питома вага створених бригад зі спільного вирішення питань ліквідації наслідків екологічних катастроф до загальної чисельності бригад МНС у регіоні
М. Грузд [66]	інноваційна складова інтеграційного потенціалу транскордонного регіону	кількість спільних досліджень, наявність спільних наукових центрів, частка фінансування розроблених проєктів науковцями даного регіону, частка впровадження спільних проєктів, сукупність науково-технічних можливостей, що характеризують рівень розвитку транскордонного регіону
З. Герасимчук [57], С. Пирожков [225], В. Третьак [309]	підприємницький потенціал	загальний товарообіг суб'єктів транскордонного регіону; динаміка відношення імпорту (експорту) регіону до вартості валового національного продукту; транспортні витрати під час проведення зовнішньоторговельних операцій;

Додатки

Продовження табл. Д.1

1	2	3
		динаміка взаємного товарообороту між підприємствами у загальному зовнішньоторговельному обороті; коефіцієнт темпів міжнародного поділу праці; індекс диверсифікації та концентрації; коефіцієнт відносної експортної спеціалізації, економічний ефект від експорту та імпорту; показник валютної ефективності експорту та імпорту; зовнішньоторговельний оборот
П. Беленький [19]	інвестиційний потенціал	обсяг і темп зростання іноземних інвестицій, динаміка рефінансування прибутку у діяльності регіону, обсяг виробленої та реалізованої інвестиційної продукції за кордон, інвестиційна привабливість транскордонного регіону, динаміка приросту податкових пільг, наданих іноземним інвесторам, питома вага інвестицій області в сусідню державу в загальному обсязі, питома вага інвестицій із сусідніх держав у межах транскордонного регіону, частка іноземних інвестицій, вкладених у розбудову комплексу транскордонного регіону, наявність вільних економічних зон та податкових пільг для іноземних інвесторів
З. Герасимчук [57], В. Сіденко [267]	соціокультурна складова інтеграційного потенціалу транскордонного регіону	кількість спільних культурних і спортивних заходів; кількість поселень; частка іноземців, що постійно проживають в регіоні до загальної кількості населення регіону, кількість сімей, утворених громадянами сусідніх країн, відсоток іноземців від загальної робочої сили регіону
Д. Положенко [230]	бюджетний потенціал регіону	обсяг і якість наявних у нього ресурсів (чисельнітю працюючого населення, основні виробничі і невикористані фонди, оборотні фонди і матеріальні запаси, фінанси і нематеріальні ресурси – патенти, ліцензії, інформація, технологія); можливості населення (фахівців, робітників, допоміжного персоналу), наявність у них освітнього, кваліфікаційного, психофізіологічного і мотиваційного потенціалу; здібності влади щодо оптимального управління використанням наявних у регіону ресурсів (підготовкою, талантом і професійною адаптацією місцевого самоврядування, умінням створювати і оновлювати організаційні структури регіону); інноваційний рівень (тобто здібностями регіону до відновлення виробництва, змінам технологій і т. д.); інформаційні здібностями (тобто здібностями обробляти і «перетравлювати» інформацію для використання її в розвитку);

1	2	3
Я. Пушак [246]	<p>бюджетний потенціал регіону</p> <p>Загальна величина: $БП_{заг.р.} = БП_{з.р.} + БП_{з.д.} + БПрез.$</p> <p>Фактична величина задіяного в розвиток регіону бюджетного потенціалу: $БПф.р. = БПз.р. + ОДТ$</p>	<p>податкові можливості (наявність великих платників, впровадження системи моніторингу за платниками податків тощо)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ частка бюджетного потенціалу регіону, яка формується за рахунок надходжень від місцевих податків та інших позабюджетних надходжень, які акумулюються в обласному бюджеті і використовуються для забезпечення соціально-економічного розвитку територій, що знаходяться в його підпорядкуванні. Цю частину бюджетних надходжень можна також трактувати як власні доходи регіонального бюджету, задіяні для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону (БПз. р.); ▪ частка бюджетного потенціалу регіону, яка створена суб'єктами регіональної економіки, але згідно чинного законодавства, перерозподіляється в державний бюджет (БПз. д.); ▪ частка бюджетного потенціалу, яка на визначений період часу не задіяна у реалізації процесів соціально-економічного розвитку регіону, але є в наявності і може бути використана в перспективі. Цю частку потенціалу доцільно досліджувати як можливий резерв підвищення бюджетного потенціалу регіону (БПрез.); ▪ частка бюджетного потенціалу, яка надходить до регіонального бюджету в результаті перерозподілу державного бюджету. Тобто частина фінансових ресурсів, створених в регіонах і перерахованих до державного бюджету, в результаті вторинного перерозподілу повертаються регіонам у формі офіційних державних трансфертів (ОДТ).
Л. Лігоненко [184]	<p>економіко-технологічний потенціал</p> <p><i>Передумова формування</i></p> <p>Підготовка людського капіталу для сприйняття інновацій (освітній потенціал)</p> <p>Створення нових Знань (науковий потенціал)</p>	<p>кількість студентів ВНЗ на 10 тис. економічно активного населення (ЕАН); коефіцієнт трансформації професійної підготовки в наукову (аспіранти, % до випускників); коефіцієнт кадрової озброєності закладів освіти; коефіцієнт матеріальної озброєності закладів освіти; коефіцієнт інформаційного забезпечення навчального процесу</p> <p>рівень витрат на наукові розробки, % до валового регіонального продукту (ВРП); коефіцієнт міжнародної популяризації наукових здобутків; коефіцієнт міжнародної</p>

Додатки

Продовження табл. Д.1

1	2	3
Л. Лігоненко [184]		активності наукових кадрів; коефіцієнт актуальності науково-дослідних робіт (НДР); коефіцієнт інноваційності НДР; чисельність науковців на 10 тис. осіб ЕАН; рівень науковості дослідницького персоналу наукових організацій; коефіцієнт перспективності наукових кадрів (до 35 років); коефіцієнт навчання наукових кадрів за кордоном; коефіцієнт популяризації наукових здобутків; коефіцієнт розвитку міжнародного співробітництва; частка патентно-активних науковців, % від загальної кількості
	Формування інтелектуальної власності (інтелектуальний потенціал)	кількість отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ) (в розрізі видів – патенти, товарні знаки, промислові зразки) на 10 тис. ЕАН; коефіцієнт якості заявок на ОІВ; коефіцієнт міжнародного визнання ОІВ; частка патентно-активних науковців, % від загальної кількості; коефіцієнт витратності одного охоронного документа ОІВ; коефіцієнт активності придбання прав на ОІВ; коефіцієнт залежності від іноземних запатентованих технологій; коефіцієнт інтелектуальності активів підприємств; коефіцієнт нарощення ОІВ підприємств; коефіцієнт старіння ОІВ підприємств
	Співпраця освітньо-наукового та підприємницького секторів (комунікаційний потенціал)	рівень фінансування наукових витрат коштами організацій підприємницького сектора, до обороту; коефіцієнт поширеності проведення зовнішніх НДР; коефіцієнт поширеності купівлі зовнішніх знань; коефіцієнт використання інституціональних джерел в інноваційній діяльності; коефіцієнт активності партнерських відносин із ВНЗ та НДІ
	Інформаційно-кадрова готовність до впровадження інновацій (інформаційно-кадровий потенціал)	рівень інтернет-мобільності працівників підприємств коефіцієнт поширеності використання Інтернету; рівень витрат на інформатизацію, % до ВРП; коефіцієнт поширеності навчальної підготовки до впровадження інновацій; коефіцієнт постійного працевлаштування науково-дослідного персоналу на підприємствах
	Фінансово-інвестиційні ресурси інноваційної діяльності (фінансово-інвестиційний потенціал)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ витрати на інновації, % до ВРП; коефіцієнт самофінансування інноваційних витрат; коефіцієнт залучення кредитів для фінансування інноваційних витрат; коефіцієнт пільговості інноваційного кредитування; коефіцієнт залучення іноземних інвесторів для фінансування інноваційних витрат;

Продовження табл. Д.1

1	2	3
Л. Лігоненко [184]		<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень залучення коштів іноземних інвесторів для фінансування науки; рівень підтримки наукової діяльності міжнародними фондами; коефіцієнт підтримки інновацій Європейським Союзом
	Державна підтримка (стимулювання) інноваційної діяльності (фінансово-інвестиційний потенціал)	<p>частка інноваційних витрат, яка фінансується за рахунок бюджетних коштів; рівень фінансування наукових витрат за рахунок бюджету; частка інноваційних витрат у промисловості, яка фінансується за рахунок бюджетних коштів; коефіцієнт підтримки інновацій регіональною владою; коефіцієнт підтримки інновацій державою</p>
	Реалізація економіко-технологічного потенціалу Інноваційна активність підприємств (підприємницький потенціал)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ загальний коефіцієнт інноваційної активності; ▪ коефіцієнт технологічної інноваційної активності; ▪ коефіцієнт продуктової інноваційної активності; ▪ коефіцієнт маркетингової інноваційної активності; ▪ коефіцієнт організаційної інноваційної активності
	Розвиток високотехнологічної промисловості (промисловий потенціал)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка випуску високотехнологічної продукції, % до загальної продукції; частка експорту високотехнологічної продукції в загальному експорті; ▪ частка високотехнологічних підприємств в загальній кількості суб'єктів підприємництва; коефіцієнт абсолютної інноваційності реалізованих продуктів; коефіцієнт визнання інноваційних продуктів на нових ринках (без країн СНД)
	Впровадження нової техніки та передових технологій (техніко-технологічний потенціал)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ коефіцієнт масовості технологічного розвитку; коефіцієнт новітності створюваних технологій; середній вік технологій, якій використовуються; частка підприємств, які використовують «молоді» технології (до 5 років); коефіцієнт оновлення основних засобів; ▪ частка активної частини основних засобів в їх загальному складі
Впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій (техніко-технологічний потенціал)	<p>рівень продаж продукції з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; рівень закупівлі ресурсів з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; коефіцієнт повноти використання можливостей інтернет-комунікаційних технологій</p>	

Додатки

Продовження табл. Д.1

1	2	3
Л. Лігоненко [184]	<p>Виведення на ринок інноваційних продуктів (продуктивно-інноваційний потенціал)</p> <p>Участь у технологічному трансфері (продуктивно-інноваційний потенціал)</p>	<p>частка реалізації інноваційних продуктів у загальній виручці підприємств; коефіцієнт абсолютної інноваційності (піонерності) реалізованих інноваційних продуктів; коефіцієнт визнання інноваційних продуктів на нових ринках (без країн СНД)</p> <p>коефіцієнт захищеності створених передових виробничих технологій; рівень захисту передових виробничих технологій, які використовуються підприємствами; коефіцієнт активності придбання прав на об'єкти інтелектуальної власності; коефіцієнт співвідношення продажу та купівлі об'єктів інтелектуальної власності; коефіцієнт міжнародного визнання розроблених нових технологій</p>
П. Матвієнко [192, с. 67]	інвестиційний потенціал	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>економічний розвиток</i>: валовий регіональний продукт і обсяг експорту на одну особу, кількість підприємств та організацій на 10 тис. населення; ▪ <i>інвестиційна діяльність</i>: інвестиції в основний капітал та прямі іноземні інвестиції на одну особу; ▪ <i>фінансовий потенціал</i>: вимоги банків за кредитами, наданими в економіку країни на одну особу; кількість банківських установ на 100 тис. населення; ▪ <i>трудова потенція</i>: співвідношення населення працездатного віку до загальної кількості населення, співвідношення молодшого за працездатний вік населення до загальної кількості населення, кількість народжених на одну тисячу наявного населення; ▪ <i>споживчий потенціал</i>: рівень доходів населення та обсяг депозитів на одну особу; ▪ <i>інноваційний потенціал</i>: обсяг науково-технічних робіт, кількість осіб з вищою освітою на одну тисячу населення.
П. Гудзь, Д. Мовіли [69]	інвестиційний потенціал	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>виробничий фактор</i>: зростання виробництва промислової продукції, обсяг виробництва на душу населення, частка обсягу виробництва регіону в обсязі виробництва по країні; ▪ <i>макроекономічний фактор</i>: зростання обсягу ВРП, динаміка інфляції; ▪ <i>експортний фактор</i>: зростання експорту, частка експорту регіону в обсязі експорту країни, обсяг експорту на душу населення;

Продовження табл. Д.1

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>ресурсно-сировинний фактор</i>: обсяги земельних, водних, лісових ресурсів, індекс обсягу добувної промисловості регіону; ▪ <i>інвестиційний фактор</i>: зростання інвестицій, частка інвестицій в основний капітал; ▪ <i>інноваційний фактор</i>: зростання обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт; ▪ <i>трудоий фактор</i>: середня заробітна плата в регіоні, рівень безробіття; ▪ <i>соціальний фактор</i>: рівень життя населення, значущість регіону; ▪ <i>інфраструктурний фактор</i>: індекс обсягу перевезень вантажів автомобільним транспортом; ▪ <i>споживчий фактор</i>: зростання споживчого попиту; ▪ <i>екологічний фактор</i>: зростання зареєстрованих випадків новоутворень.
Д. Сінк [270]	організаційний потенціал	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>ефективність</i> – це відношення виходів до входів. ▪ <i>результативність</i> має відношення до виходів та результатів. Це відношення фактичного виходу до очікуваного. За її допомогою оцінюється потреба, корисність роботи, що виконується. ▪ <i>економічність</i> – означає правильне виконання роботи (яка у принципі, може статися не потрібною, некорисною, марною). Економічність має відношення до входів, за її допомогою оцінюється реальне використання ресурсів у порівнянні з очікуваним. <p>якість можна виміряти у п'яти контрольних точках:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ активний відбір та управління постачальниками ресурсів (входи); забезпечення відповідності наявних ресурсів (входи) необхідним вимогам (своєчасності постачання, якості ресурсів, їх вартості, кількості, комплексності поставок); забезпечення того, щоб процеси додавання вартості, цінності сприяли підвищенню ефективності, впровадженню нововведень та поліпшенню якості трудового життя; забезпечення відповідності виходів (продукції та послуг) вимогам як зовнішніх, так і внутрішніх споживачів; моніторинг попиту споживачів, відповідність їх очікуванням, побажанням (або їх перевищення).

Додатки

Продовження табл. Д.1

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ якість трудового життя – це емоційний відгук працівників на навколишнє середовище. ▪ впровадження нововведень – це творчі зусилля щодо постійного вдосконалення виробничого процесу. ▪ прибутковість – це відношення доходів до витрат. ▪ узгодженість із бюджетом – відношення фактичних витрат до очікуваних витрат із бюджету.
Т. Мілевська [198]	інноваційний потенціал	$IP = \sqrt[5]{HP \times KP \times TP \times FEP \times IKS}$
	показники наукового потенціалу (НП)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка чисельності персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, в чисельності зайнятих в економіці; ▪ відношення чисельності докторів, докторантів, кандидатів та аспірантів до чисельності зайнятих в економіці
	показники кадрового потенціалу (КП)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка робітників з вищою освітою в чисельності зайнятих в економіці; ▪ відношення чисельності студентів ВНЗ до чисельності зайнятих в економіці
	показники технічного потенціалу (ТП)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ коефіцієнт придатності основних фондів; ▪ коефіцієнт відновлення основних фондів; ▪ фондоозброєність праці
	показники фінансово-економічного потенціалу (ФЕП)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відношення інвестицій в основний капітал до ВРП; ▪ відношення внутрішніх витрат на дослідження та розробки до ВРП
	показники інформаційно-комунікаційної складової (ІКС)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ частка організацій, що використовують Інтернет, ▪ у загальній кількості організацій, що використовують ІКТ ▪ відношення витрат на ІКТ до ВРП ▪ кількість ПК на 100 робітників ▪ частка кількості абонентів стільникового зв'язку в чисельності населення регіону
Ю. Клітинський [149]	<p>бюджетний потенціал</p> $IK_{\text{бп}} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n K_i},$ <p>де $IK_{\text{бп}}$ – інтегральний показник;</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ співвідношення обсягів фінансової допомоги з Державного бюджету і власних (податкових) доходів; ▪ покриття витрат як відношення власних бюджетних доходів регіону до його сукупних витрат; ▪ автономії (концентрації власних доходів), що характеризує співвідношення між податковими бюджетними доходами і загальною сумою бюджетних доходів;

1	2	3
	<p>K_i – показники, які характеризують бюджетний потенціал регіону; n – кількість показників</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ дефіцитності бюджету, який визначається співвідношенням між дефіцитом бюджету і загальним обсягом його доходів (без урахування безоплатних надходжень); ▪ бюджетної результативності регіону, що розраховується як відношення між загальною сумою бюджетних доходів і чисельністю населення регіону; ▪ бюджетної забезпеченості регіону, який визначається співвідношенням між загальною сумою бюджетних витрат і чисельністю населення регіону; ▪ забезпеченості населення власними доходами як відношення величини власних доходів регіону з розрахунку на одного жителя до власних доходів країни з розрахунку на одного жителя
<p>О. Тищенко [302]</p>	<p>економічний потенціал</p>	<p>розрахунки впливу різних ознак інвестиційного, інноваційного, природно-ресурсного та трудового потенціалів на інтегральної оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіон, що ґрунтується на використанні методів таксономічного аналізу та моделі еластичності.</p>
<p>Г. Дугінець, Г. Кучерявенко [88]</p>	<p>експортний потенціал</p>	<p>валовий обсяг експорту; показники динаміки зростання експорту; експортна квота; питома вага експорту регіону в світовій торгівлі; коефіцієнт покриття експорту імпортом; питома вага «чистого» експорту у ВВП; коефіцієнт «windfall profit»; коефіцієнт динаміки МРТ; питома вага експорту продукції високого ступеня; переробки у валовому обсязі експорту регіону; коефіцієнт технологічної ємності експорту; коефіцієнт диверсифікації товарної структури експорту; обсяг експорту товарної групи; показники динаміки зростання експорту товарної групи; питома вага експорту товарної групи у валовому обсязі експорту регіону; коефіцієнт відносної експортної спеціалізації; коефіцієнт відносної експортотемкості;</p> <p>коефіцієнт локалізації експорту; кількість країн-імпортерів; коефіцієнт диверсифікації територіально-географічної структури експорту; коефіцієнт «default risk»; обсяг експорту регіону в країну; показники динаміки зростання експорту регіону в країну; питома вага експорту в країну у валовому обсязі експорту регіону; коефіцієнт територіальної спеціалізації ринку (для кожної товарної групи)</p>

Додатки

Продовження табл. Д.1

1	2	3
С. Пасека [221]	соціально-трудоий потенціал	
	демографічна компонента соціально-трудоого потенціалу	чисельність наявного населення, тис. осіб; медіанний вік населення, років; природний приріст населення на 1000 осіб, осіб; демографічне навантаження на населення працездатного віку на 1000 осіб, міграційний приріст населення, тис. осіб
	економічна компонента соціально-трудоого потенціалу	чисельність зайнятих у віці 15–70 років, %; економічна активність населення, % до населення віком 15–70 років; попит на робочу силу, тис. осіб; рівень безробіття за методологією МОП
	інтелектуальна компонента соціально-трудоого потенціалу	підвищення кваліфікації кадрів, % до загальної кількості працівників; чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи у розрахунку на 10 тис. зайнятих, осіб; частка штатних працівників, які мають повну вищу освіту, %
А. Бойко, А. Височина [24]	фінансовий потенціал домогосподарств	<ul style="list-style-type: none"> ▪ заборгованість із виплати заробітної плати; середня заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника; ▪ індекс реальної заробітної плати, оскільки заробітна плата є основним джерелом доходів домогосподарств, які у майбутньому можуть бути трансформовані у заощадження та використані як інвестиційний ресурс на регіональному чи загальнонаціональному рівні
	інвестиційний потенціал	капітальні інвестиції та прямі іноземні інвестиції у розрахунку на душу населення
	податковий потенціал	параметри, що відображають загальний обсяг надходжень до бюджету, так і ті, що ілюструють безпосередньо податкові відносини на рівні регіону
The Global Competitiveness Report [370]	індекс науково-технічного потенціалу	число патентів на 1 млн населення; позиція країни за рівнем технологічного розвитку; внесок іноземних інвестицій в інноваційну діяльність місцевих фірм; число користувачів Інтернету на 10 тис. осіб і т. д.
М. Ковальов та О. Шашко [152]	інноваційний індекс	<ul style="list-style-type: none"> ▪ індекси, які характеризують стан, потужність та запас інноваційного (інтелектуального) капіталу (чисельність дослідників, підготовка наукових кадрів);

Закінчення табл. Д.1

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ індекси, що відтворюють внутрішню структуру національної інноваційної системи регіону, специфіку розташування і стан її елементів, які характеризують кластерний інноваційний потенціал та потенціал організаційних засобів, комплекс матеріально-технічних і фінансових ресурсів, стимулюючих конкуренцію в регіоні (число організацій, що виконують дослідження та розробки, число навчальних закладів, витрати на дослідження та розробки тощо); ▪ індекси, що характеризують інноваційну діяльність в регіоні, ефективність функціонування інноваційної системи регіону стосовно використання ресурсів інвестиційного потенціалу (результативність досліджень та розробок). Вони відбивають зв'язки між різними елементами інноваційної сфери та характеризують спроможність цих елементів до взаємодії; ▪ індекси, які характеризують спрямованість тенденцій та динаміку змін найважливіших параметрів інноваційної системи регіону

Наукове видання

ІВАНОВА Ольга Юріївна

**ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ
САМОРОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

Монографія

Підписано до друку . .2014 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ArnoPro. Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 17,21.
Обл.-вид. арк. 20,65. Наклад 300 прим. Зам. № .

Видавничий Дім «ІНЖЕК»
61001, Харків, пр. Гагаріна, 20. Тел. (057) 7034021, 7034001.
e-mail: inzhek@vl.kharkov.ua; www.inzhek.kharkov.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів
видавничої діяльності ДК № 2265 від 18.08.2005 р.
Надруковано у ВД «ІНЖЕК», Харків, пр. Гагаріна, 20.